

**T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ABD
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ
(1935-1950)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEVRA YAKUT

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. GÜNEŞ ŞAHİN

VAN, 2017

T.C.
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER Enstitüsü

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih anabilim
dalı Türkiye Cumhuriyet Tarih bilim dalı'nda yüksek lisans tezi olarak
kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Bekir KOÇLAR İmza: B. Koçlar
ÜYE (Danışman) : Yrd. Doç. Dr. Güneş ŞAHİN İmza: Güneş Şahin
ÜYE : Yrd. Doç. Dr. Mehmet PINAR İmza: M. Pinar
ÜYE : İmza:
ÜYE : İmza:

ONAY: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

B. Koçlar

TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ (1935-1950)

ÖZET

Gönüllü olarak girmiş ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini korumak amacıyla karşılıklı yardımlaşma üzerine kurulmuş bir organizasyonun adıdır. Nüfusun çoğunluğunun tarımla uğraştığı Türkiye’de bu kooperatifler büyük bir önem taşımaktadır.

Çiftçinin refah içerisinde yaşaması için tarım alanında yapılacak çalışmaların desteklenmesi gerekmektedir. Güçlü bir çiftçi toplumsal kalkınmada itici bir güç olacaktır. Tarımda modernleşme tarımsal ürün miktarının artırılmasında büyük bir etken olduğu için tarımda kullanılacak araçların finansmanında kredi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. İhtiyaç sonucu ortaya çıkan Tarım Kredi Kooperatifleri buna cevap verebilecek şekilde bir hizmet sunduğu takdirde çiftçi rahatlayacaktır. Aksi takdirde yeterli desteği göremeyen çiftçi kendi geçiminde de zorluk yaşayacaktır. Tek başına yapılamayacak işlerin el birliği ile yapılması işi hızlandıracağı ve sonuca da olumlu katkı yapacağı için üzerinde titizlikle durulması gerekli olan kooperatifler çalışmamızın genel konusunu oluşturmuştur. Özelde ise Tarım Kredi Kooperatiflerinin 1935-1950 yılları arasındaki durumu kronolojik olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dönemdeki gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için Osmanlı Devleti zamanında başlayan kooperatif çalışmalarına giriş bölümünde değinilmiştir. Tarımsal kooperatifçilik ve türleri birinci bölümde, Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ve Tarım Kredi Kooperatifleri Ana Mukavelenamesi’nden yararlanılarak Tarım Kredi Kooperatifleri’nin kuruluşu ve işleyişi ikinci bölümde incelenirken, üçüncü bölümde ise Tarım Kredi Kooperatifleri’nin idari yapısı üzerinde durulmuştur.

Doğa koşullarının tarım üzerindeki olumsuz etkilerini aza indirmede ve çiftçiyi bunun etkisinden en az zararla kurtarmada etkili olan bu kooperatifler desteklendiği takdirde amaçlarını gerçekleştirebilecektir. Bu nedenle devletin korumacı bir yaklaşım içerisinde bunlara yaklaşması ama bunu yaparken de tüm kontrolü üstüne almaması gerekir. Kooperatif hareketin başarıya ulaşmasında banka desteği önemlidir. Tarım Kredi Kooperatiflerinin ana bankası görevini üstlenmiş olan Ziraat Bankası istenilen seviyede ihtiyacı karşılayamadığı için bir kooperatif bankası kurulduğu takdirde kooperatifler ekonomik yönden daha güçlü olacaklardır.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Tarımsal Kooperatifçilik ve Tarım Kredi

Sayfa Adedi: 125

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Güneş ŞAHİN

AGRICULTURAL CREDIT COOPERATIVES (1935-1950)

ABSTRACT

It is the name of an organization based on mutual assistance to partners that voluntarily entered with the aim of protecting certain interests. These cooperatives are of great importance for Turkey that most of the population is engaged in agriculture.

It is necessary to support the work to be carried out in the field of agriculture for prosperity of the farmer. A strong farmer will be the driving force for social development. The need for credit is emerging for the vehicles to be used because of major factor in increasing the quantity of modernization products in agriculture. If Cooperatives that emerging as a result of these needs can respond to their needs, the farmer will relieve. Otherwise the farmer who does not see enough support will have difficulty to earn a living. Doing collective tasks together makes it possible to finish things faster and And positive results are achieved. The careful focus on this constitutes the main theme of our cooperative work. Chronological situation of agricultural credit cooperatives is very important from 1935 to 1950 for the private sector. Agricultural credit cooperative studies that started in the Ottoman state period were mentioned in the first chapter To understand the developments in the period better. In the second chapter, agricultural cooperatives and their types were included. In the third part, the agricultural credit law and the establishment, structure and mode of operation of the agricultural credit cooperative has been mentioned with the help of the agriculture credit cooperative main contract. It also includes ways of solving problems.

When cooperatives that drops the amount the negative effect of the natural conditions on agricultural are and saves Farmer it from the effect of least damage supported they can fulfill their goals. For this reason the state should be protective of cooperatives but It shouldn't take full control. Bank support for the success of cooperatives is important. Today, the Ziraat Bank provides support for the agricultural credit cooperative and it does not meet the requirement adequately. Therefore if a cooperative bank is established, cooperatives will be more economical.

Keywords: Agriculture, Agricultural Cooperatives and Agricultural Credit

Quantity of Page: 125

Scientific Director: Yrd. Doç. Dr. Güneş ŞAHİN

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	vii
ÇİZELGELER DİZİNİ.....	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE’DE TARIMSAL KOOPERATİFÇİLİK

1.1. Cumhuriyet Öncesi Tarım ve Kooperatifçilik Çalışmaları.....	12
1.2. 1923 Sonrası Tarım ve Kooperatifçilik Alanlarında Yaşanan Gelişmeler.....	18
1.3. Atatürk Dönemi Kooperatifçilik Hareketinde Hukuk Alanındaki Çalışmalar.....	40
1.4. Tarımsal Kooperatiflerin Kuruluşu ve Amaçları	47
1.5. Tarımsal Kooperatiflerde Finansman	47
1.6. Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Çalışma Konuları	49
1.7. Tarımsal Kooperatiflerin Türleri.....	50
1.7.1. Tarımsal Alım Kooperatifler.....	50
1.7.2. Tarımsal Kredi Kooperatifleri.....	50
1.7.3. Tarımsal Satış Kooperatifleri.....	51
1.7.3.1. Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi.....	53
1.7.4. Tarımsal Sigorta Kooperatifleri.....	57
1.7.5. Tarımsal Amaçlı Diğer Kooperatifler.....	58
1.8. Tarımsal Kooperatiflerin Yararları.....	59
1.9. Tarımsal Kooperatiflerin Başarı Düzeyleri.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ’NİN KURULUŞU VE İŞLEYİŞİ

2.1. Tarım Kredi Kooperatifleri’nin Tarihi Gelişimi	63
2.2. Tarım Kredi Kooperatifleri’nin Kuruluşu ve Amaçları.....	76

2.3. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde Ortaklık	80
2.4. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin İllere Göre Dağılışı	85
2.5. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Mali Durumları	90
2.5.1. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Sermaye İhtiyaçları.....	92
2.5.2. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Ortaklarına Açtığı Kredi.....	94
2.5.3. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde Alacaklı ve Borçlu Durumları.....	97
2.6. 1470 ve 2836 Sayılı Kanunlar Arasındaki Esas Farklar	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİNİN İDARİ YAPISI

3.1. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Organları	103
3.1.1. Genel Kurul ve Görevleri	103
3.1.2. Yönetim Kurulu ve Görevleri	104
3.1.3. Direktör ve İşyarlar.....	105
3.1.4. Kontrol kurulu.....	106
3.2. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde İdari Elemanlar.....	106
3.3. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde Cezalar.....	108
3.4. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde Eğitim.....	109
3.5. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Gelişimi İçin Alınması Gereken Tedbirler.....	112
3.6. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde Tasfiye.....	113
SONUÇ.....	116
KAYNAKLAR.....	118

KISALTMALAR DİZİNİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

BCA

CHP

ICA

TBMMTD

TBMMZC

TDK

TKK

TKKK

TMO

Açıklamalar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Cumhuriyet Halk Partisi

Uluslararası Kooperatifler Birliği

T.B.M.M. Tutanak Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Türk Dil Kurumu

Tarım Kredi Kooperatifleri

Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu

Toprak Mahsulleri Ofisi

ÇİZELGELER DİZİNİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 1.....	84
Çizelge 2.....	85
Çizelge 3.....	87
Çizelge 4.....	91
Çizelge 5.....	96
Çizelge 6.....	99
Çizelge 7.....	100
Çizelge 8.....	101

ÖNSÖZ

Yaşadığımız evrende insanoğlunun yaşamını devam ettirebilmesi için üstesinden gelmesi gereken birçok zorluk olmasına rağmen insanoğlunun gücü çok sınırlıdır. Sınırlı güce sahip insanın, her işi tek başına halledemeyeceği veya tek başına halletmeye kalkıştığında mutlaka başaramayacağı işlerin olacağı aşikârdır. Bu durumda insanoğlu karşılaştığı zorlukları aşmak için başkalarıyla işbirliğine gitmiştir. Güçleri birleştirerek zor işlerin altından kalkmaya muktedir olmuştur.

“Bir elin nesi var, iki elin sesi var.”, “Birlikten kuvvet doğar.” gibi atasözlerimiz; birlik ve beraberlik içerisinde yapılan işlerden hep kazançla çıkıldığını, daha iyi neticeler elde edildiğini ve sıkıntılı konuların bile kolayca halledilebildiğini vurgular. Sinerji kavramını, aynı veya benzer işi yapmak amacıyla hareket eden kişilerin birbirleri ile uyumlu zamanlama ve heyecan ile hareket etmesi olarak özetleyebiliriz. İnsanoğlu, birbiriyle uyumlu ve eş zamanlı olarak ortaya çıkan güç ya da eylem ortaklığı neticesinde ortaya artı faydalar çıkarmıştır. Bu faydalar insanları daha fazla iş birliği yapmaya sevk etmiştir. Çalışmamızın temelini teşkil eden ve dünyaca iş birliği anlamında genel kabul görmüş olan kooperatif kavramını ben ise, genel olarak sinerjik etkiye sahip iş birliği veya ortaklık olarak tanımlamak istiyorum.

Yapılan literatür taramasında, kooperatiflerin; küçük tasarrufların birleştirilerek bir finansman kaynağı haline getirilmesi, mülkiyetin tabana yayılması, üretici ve tüketicinin korunması, üretici ile tüketici arasındaki ilişkilerinin dengede tutulması, küçük tasarrufların yatırıma kanalize edilmesi, ortaklarının ve ortak ailelerinin gelir düzeylerinin yükselmesi, yeni yatırımların canlanması, bölgesel kalkınmanın gerçekleşmesi, kırsal girişimcilik ve liderliğin gelişmesi gibi birçok konuda katkı sağlayarak serbest piyasa ekonomisinin hakim olduğu günümüz toplumunda kooperatifçiliğin öneminin her geçen gün arttığı, bütün bunlara paralel olarak Türkiye nüfusunun büyük kısmının kırsal alanda oturduğu, geçimini tarımdan sağladığı ve aynı zamanda ülkemizde toplam üretim ve ihracat içinde en büyük paya tarım sektörünün sahip olduğu tespit edilmiştir.

İşte tüm bu sebep ve tespitler, gelişmekte ve sanayileşmekte olan ülkelerde önemi her geçen gün artan kooperatifçilik konusunda yapılacak araştırmayı bizim için anlamlı kılmış ve kooperatif çeşitlerinden özellikle Tarım Kooperatiflerini ve asli görevi bu Tarım

Kooperatifleri'nin tarımsal kredi ihtiyacını karşılamak olan Tarım Kredi Kooperatifleri'ni incelemeye sevk etmiştir. Bu amaçla çalışmamız da birinci el kaynaklara inerek değerlendirme yapmaya çalıştık. Başta T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı arşivi olmak üzere, Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Arşivi, Milli Kütüphane, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi, incelediğimiz dönemi yansıtan gazetelerdeki haberlerden ve makalelerden yararlandık. Elde ettiğimiz veriler doğrultusunda bir plan oluşturarak çalışmamızı bu çerçevede yürüttük. Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Türkiye'deki Tarımsal Koperatifçilik, ikinci bölümde Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kuruluşu ve işleyişi, üçüncü bölümde ise Tarım Kredi Kooperatifleri'nin idari yapısı üzerinde durulduktan sonra çalışmanın genel değerlendirilmesini ihtiva edecek şekilde sonuçlandırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tek partili dönemi, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile başlayıp 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimlere kadar sürmüştür. Tek parti döneminde gerçekleştirilen reformlar ve başarısız çok partili rejime geçiş denemeleri sonrası 1950'de Türkiye'de çok partili rejime geçiş başarıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin çok partili rejime geçişiyle birlikte Devletçilik anlayışı yerini Liberal bir anlayışa bırakmıştır. Türkiye'nin tek partili dönemi içerisinde yapılmış olan tarih çalışmalarının büyük bir çoğunluğu siyasî tarih alanında yoğunlaşmakta ve ne yazık ki dönemin önemli bir boyutunu oluşturan iktisadi yönler ise genelde arka planda kalmaktadır.

Bu kapsamda dönemsel olarak, 1935'te kurulan ve dönemin iktisadi yapısı içerisinde önemli bir yeri olan Tarım Kredi Kooperatifleri'nin iktisadi faaliyetleri çalışmamızda öncelikli olarak ele alınmıştır. Bu alandaki gelişmeler ışığında Türkiye'nin tek parti dönemindeki Tarım Kredi Kooperatifleri analiz edilip değerlendirilmiştir. Çalışmamız daha spesifik verilere ulaşmak maksadıyla 1950 yılıyla sınırlandırılmıştır. Çalışmamızın sonraki dönemlere başlangıç için mihenk taşı ve temel kaynak niteliği taşımasını dileriz. Çalışmalarında her türlü bilgi ve deneyimiyle bana yol gösteren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Güneş ŞAHİN'e ve büyük desteğini gördüğüm değerli aileme teşekkür ederim.

Nevra YAKUT

Van, 2017

GİRİŞ

Kooperatif kavramı, Latince “coopera’tion” kelimesinin kaynağını teşkil eden Fransızca’daki “coeperer” kelimesinden doğmuş ve iş birliği anlamında kullanılmıştır.

Kooperatif, aynı ekonomik güçlüklerle karşı karşıya bulunan kişilerin ortaklaşa maddi ve manevi gereksinimlerini gidermek amacıyla serbestçe birleşerek ekonomik görevlerinden bir veya birkaçını devretmek üzere kurdukları ortaklık olarak¹ veya üretim, kredi, tüketim ve mesken gibi ihtiyaçlarını karşılamak için kendi istekleriyle bir araya gelen ve bir işletme vücuda getiren insanların girişimi olarak tanımlanmıştır.

Kooperatiflerin farklı ekonomik ve toplumsal sistemlere kolayca uyabilen bir yapıya sahip olmasından ve kişilerin kooperatife olan bakış açılarının farklılıklarından dolayı yerli ve yabancı kaynaklarda kooperatif için ortak bir tanım yapılamamıştır. Uygulamada bir anlaşmazlığa düşülmemesi açısından her ülke mevzuatında kooperatifçiliğin özünden ve ilkelerinden ayrılmayacak şekilde tanımlanmasına dikkat edilmiştir. Türk mevzuatında kooperatif, “tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve kamu tüzel kişileri ile özel idareler, belediyeler, köyler, cemiyetler ve dernekler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli teşekkül” şeklinde tanımlanmıştır.²

Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO) ise kooperatifleri; “Üyelerinin ortak ekonomik çıkarlarını artırmak amacıyla, gönüllü olarak ve sermaye faktörlerini birleştirerek oluşturdukları ve riske birlikte katlanmayı kabullendikleri demokratik kuruluşlar” olarak tanımlamıştır.³

İktisatçıların çoğu kooperatiflerin belirli amaçlara ulaşmak için bir araç olduğunu belirtmişlerdir. Amacın ne olduğu ve buna nasıl ulaşılacağına ilişkin görüşler arasında ise

¹ Hilal Müftüoğlu-Volkan Aydos (Haz.), *Türkiye’de Kooperatifçilik (Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya)*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2001, 11.

² Yılmaz Ürper, *Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri (Eskişehir İli Tarım Kredi Kooperatifleri Üzerinde Bir Uygulama)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1985, 3-5.

³ Selami Güney, “Yapı Kooperatifleri ve Katma Değer Vergisi Kanunu”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), Erzurum, 2009, 405.

birlik olmamıştır.⁴ Bu tanımlara bağlı olarak, “kooperatifçiliğin” kooperatif kurma, yönetme ya da işletme işi anlamına geldiğini söyleyebiliriz.⁵

Kooperatifçilik, özellikle kırsal alanda dağınık imkanları birleştiren, güçlendiren, ve işletmelerine milli hüviyetler kazandıran mükemmel bir dayanışma aracıdır.⁶ Kooperatifçiliğin var olması için, bu hareketi oluşturan ortaklar arasında çıkar birliği ve dayanışma olmalıdır.⁷ Şahısların tek başına yapamayıp ancak topluluk halinde başarabilecekleri işleri yapmak için kurulmaları ve amaçlarının sadece kar olmayıp ortaklarına hizmet sunmak olması kooperatiflerin ortak yönlerini oluşturmuştur.⁸ Kooperatifler halkın istediği hizmetleri yerine getirmeye çalışmıştır.⁹

Kooperatiflerin kurulmasıyla birlikte kooperatifçilik ilkeleri ortaya çıkmıştır. İlkelerin değişik biçimde yorumlanmasını önlemek için, Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından ilkeler zaman zaman gözden geçirilmiş ve 1937'de 7 ilke kooperatifçiliğin evrensel ilkeleri olarak kabul edilmiştir.¹⁰ Serbest giriş, demokratik yönetim, işletme fazlalarının oranlı olarak dağıtılması ve sermayeye sınırlı faiz verilmesi mutlak ilkeleri; siyasi ve dinsel tarafsızlık, peşin satış ve kooperatif eğitiminin geliştirilmesi de ikinci derecedeki ilkeleri oluşturmuştur.¹¹ Kooperatiflerin bu birliğe girebilmesi için en az dört mutlak ilkeyi uygulaması şart koşulmuştur.¹² ICA'nın 15. Kongresi'nde açık üyelik, demokratik yönetim, ırk, din, siyasi tarafsızlık, eğitim, işbirliği ve faizin sınırlandırılması gibi ana hedefler belirlenmiştir.¹³

⁴Müftüoğlu-Aydos, *a.g.e.*, 12.

⁵Türk-Koop Gazetesi, 12.02.1990, 2.

⁶Türk-Koop Gazetesi, 06.02.1989, 3.

⁷İ. Hakkı İnan, *Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2008, 41.

⁸Müftüoğlu-Aydos, *a.g.e.*, 11.

⁹Hasan Rüzgar, *Yerel Yönetimler ve Kooperatifçilik*, Form Ofset, Ankara, 1993, 56.

¹⁰İnan, *a.g.e.*, 52.

¹¹ Cennet Yıldız-Ziya Gökalp Mülâyim, “Türkiye’de Tarım Kooperatiflerinde Kooperatif İlkelerinin Uygulanması”, *Kooperatif Dünyası Dergisi*, T.C. Ziraat Bankası Kooperatifleri Müfettişleri Derneği Aylık Yayın Organı, S. 277, Ankara, 1994, 21.

¹²Ramazan Ülger, *Tarım Kredi Kooperatifleri’nin Finansman Yapısı, Kaynakları ve Bununla İlgili Başlıca Sorunlar*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1997, 4.

¹³Özlem Çatlı, “Kooperatifçilik-Sosyal Devlet İlişkisi Üzerine Bir Bakış”, *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, Aralık 2012, 8.

Girişin gönüllülük esasına dayanması, bir ortağın ne kadar ortaklık payına sahip olursa olsun ancak bir oya sahip olması, yaptığı alışveriş oranında olumlu gelir gider farkından faydalanması, faizin ödenmiş sermaye üzerinden sınırlı oranda verilmesi, kooperatifçilik eğitiminin gerçekleştirilmesi ve kooperatiflerin yerel, ulusal ve uluslararası alanda geliştirilmesi için çalışılması kooperatifçiliğin genel ilkelerini meydana getirmiştir.¹⁴ Kendine yardım, kişisel sorumluluk duygusu, demokrasi, eşitlik, adalet ve dayanışma kooperatiflerin dayandıkları temel değerleri ve dürüstlük, açıklık, sosyal sorumluluk ve başkaları ile ilgilenme de etik değerleri oluşturmuştur.¹⁵

Kooperatiflerin fertlerin tek tek altından kalkamayacakları işleri gerçekleştirmesi, güç odağı ve iktisadi faaliyetler için bir baskı aracı olması, gelir dağılımından zarar görenler için bir denge oluşturması, maddi ve manevi ihtiyaçların en az maliyetle ortakların ayağında giderilmesi gibi yararları vardır. Aynı zamanda emek ve ürünün gerçek değerini bulmasına yardımcı olması, üretimin artmasını sağlaması, kendi çıkarlarını hesaba katmadan çaba harcaması, seçimle göreve gelme ve görevden ayrılma sayesinde insana fırsat veren kurumlar olması, tüketicilerin korunması ve işsizliğin önlenmesinde önemli faydaları olmuştur.¹⁶ Kamu ve özel sektörden farklı üçüncü bir sektör olarak gelişen kooperatifçiliğin tarımsal kalkınmada önemli etkileri olmuştur.¹⁷

Kooperatifler, sanayileşme sürecinin toplum üzerinde yarattığı olumsuz etkilere karşı “birleşerek güç kazanma” düşüncesinden doğmuştur.¹⁸ Çağdaş anlamda ilk kooperatif 21 Aralık 1844’de İngiltere’nin Rochdale Kasabasında “Rochdale Haksever Öncülük Tüketim Kooperatifi” adıyla kurulmuştur.¹⁹ Tarımsal alanda ise ilk defa F. Raiffeisen’in öncülüğüyle Almanya’da başlamıştır. Daha sonra kooperatifçilik hareketleri

¹⁴Rüzgar, *a.g.e.*, 56-57.

¹⁵İnan, *a.g.e.*, 52.

¹⁶Mustafa Şen-Şükrü Çoban, *Tarımsal Kooperatifçilik*, Samsun Valiliği İl Tarım Müdürlüğü Yayınları, Samsun, 2008, 1-2.

¹⁷Ahmet Şahin-Murat Cankurt-Cihat Günden-Bülent Miran, “Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçiliğin İller Açısından Çok Boyutlu Analizi”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 44 (1), Erzurum, 2013, 51.

¹⁸Nilüfer Yücedağ-Diler Yaman, “Küreselleşme Sürecinde Sosyal Devlet Ve Kooperatifçilik”, *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 912, Ankara, 2012, 11.

¹⁹Türk-Koop Gazetesi, 1-15 Ocak 1988, 5.

bütün ülkelere yayılmıştır.²⁰ ICA Merkez Komitesi'nin 1922'de Milano'da aldığı kararla, Temmuz ayının ilk Cumartesi günü “Milletlerarası Kooperatifler Günü” olarak kabul edilmiştir. ²¹ Dünya kooperatifçilerinin dayanışması ile kooperatiflerin iktisadi bağımsızlığın ve dünya barışının teminatı olduğunu göstermek amacı güdülmüştür.²²

İlk olarak tüketim ve tarımsal pazarlama dallarında kooperatifler kurulduysa da daha sonra konut kooperatifleri büyük önem kazanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ise pazarlama ve kredi kooperatifleri oldukça yaygın hale gelmiştir.²³ Dünya'da yayılmaya başlayan kooperatifçilik çalışmaları, benzer biçimde Osmanlı Devleti'nde de etkisini göstermiştir.

Kooperatifçiliğin Türk toplumunda hızlı ve yaygın bir şekilde benimsenip gelişmesinde bu hareketin kültürel alt yapı ve temellerinin geleneğinde var olması yatmıştır.²⁴ Ahi birlikleri, esnaf loncaları, köylerde imece usulü ortak bağ bozumu, fırınlar ve süthaneler, vakıflar, imarethaneler kooperatifçiliğin Türk toplumundaki görüntüleridir.²⁵ Toplumdaki mevcut dayanışma ruhunun birer göstergesi olarak kooperatif çalışmaları Türkiye coğrafyasında gelişim gösterecektir.

Kooperatiflerin karşılıklı yardım ve dayanışma gibi ilkelerine imece geleneği ve ahi birlikleri adı altında ortaya çıkan meslek kuruluşları uygun düşmektedir. Sosyal adaleti sağlama ve eğitim faaliyetleri hem ahi birliklerinde hem de kooperatifçilikte mevcuttur.²⁶ Esnaf ve sanatkârlar başta olmak üzere tüm mesleklerde çalışan ve çalıştıranları kapsayan ahi birliklerinin²⁷ yardım sandığı bulunmaktaydı. Birlik, bu sandık vasıtasıyla üyelerini korur ve gerektiğinde esnafa kredi verirdi.²⁸ Ahi birlikleri ile kurulan ve Loncalarla devam

²⁰Ürper, *a.g.e.*, 7. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Müftüoğlu-Aydos, *a.g.e.*, 12-14, Ekmel Zedil, “Kooperatifçilik ve Raiffeisen”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S. 20, İstanbul, 2011, 124.

²¹Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz 1985, 1.

²²Türk-Koop. Gazetesi, 15 Temmuz 1988, 3.

²³Türk-Koop. Gazetesi, 12 Şubat 1990, 2.

²⁴*Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğinin 10. Yılında Rakamlar ve Gerçekler*, Araştırma Planlama Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987, 3.

²⁵Ömer Karacabey, “Türkiye’de Kooperatiflerle İlgili Yasal Düzenlemeler”, *Teskomb Dergi*, S. 251, Ankara, Ocak-Şubat 2004, 34.

²⁶Nurettin Hazar, *Kooperatifçilik Tarihi*, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 1990, 367.

²⁷Ürper, *a.g.e.*, 25.

²⁸Rüzgar, *a.g.e.*, 44-45.

eden Esnaf Orta Sandıkları, birliklerin bankası olarak çalışmışlardır. Toplumun ekonomik ve sosyal düzenini sağlayan bu örgütler ülkemizdeki tarımsal kooperatifçiliğin en büyük temeli olmuşlardır.²⁹

Mithat Paşa, Niş Vilayetinin Şehirköyü (Pırot) kaza merkezinde 1863 Kasım'ında, ilk "Memleket Sandığı" nı kurarak, teşkilatlı zirai krediyi başlatmıştır. Böylece kooperatiflerin ve Ziraat Bankası'nın temeli atılmıştır.³⁰ Mithat Paşa, Tuna Vilâyeti Valisi olarak, devlet öncülüğünü ve desteğini sağlamıştır.³¹

Memleket Sandıklarında uygulanan kurallar kooperatif ilkeleriyle benzerlik göstermiştir.³² Memleket sandıkları Alman Raiffesien kooperatiflerine benzemesine karşın özellikle sermaye birikiminde bu kooperatiflerden farklı bir yöntem uygulamıştır. Yoksul halkı faizciden kurtarmak, çiftçiye hayvan ve zahire satın alabilmesi için kredi sağlamak, köylünün ürününü değerlendirerek zararlı alışveriş yapmasını önlemek, halkın karşılıklı yardım esasına dayalı işbirliği ve örgütlenmesini sağlamak amaçları güdülmüştür.

Memleket Sandıkları yalnızca ilçelerde kurulmuştur. İlk zamanlar ilçe pazarının kurulduğu günlerde açık tutulmuş sonraları çalışma günleri artırılmıştır. Sandıkların yönetimi ilçe halkı tarafından seçilen ve sandık eminleri adı verilen 4 kişi tarafından yerine getirilmiştir.³³ Katip dışındaki eminler ücret almamıştır. Sandıkların bilançoları, başkanı en büyük mülkiye amiri olan, ilçe idare meclisi ve temyiz hukuk üyelerinden birer kişi, sandık eminleri ile yörenin ileri gelenlerinden birkaç kişiden oluşan bir komisyon tarafından düzenlenmiştir. Faizlerden elde edilen gelirden sandık masrafları düşüldükten sonra net kârın 1/3'ü kredi alanlara risturn* olarak dağıtılmış, 2/3'ü ise alt yapı ihtiyaçları ve okulların yapımı için kullanılmıştır. İlk kurulduğunda köylüler tarafından iyi karşılanmayan sandıklar,

²⁹Ürper, a.g.e., 26.

³⁰Hazar, a.g.e., 379.

³¹Cemil Kıvanç, *Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, 107.

³²Nurettin Hazar, "Mithat Paşa İle Başlayan Türk Kooperatifçilik Hareketinde Kaydedilen Gelişmeler", *XI. Türk Kooperatifçilik Kongresi 19-21 Aralık 1984 Tebliğler*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, 3.

³³Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz- Ağustos 1982, 6.

*Risturn (koop-kâr): Kooperatiflerde dönem sonu elde edilen kârın ortaklara, eşitlik ve adalet ilkesinin bir sonucu olarak sermaye paylarına göre değil, kooperatifle yıl içinde yapmış oldukları işlemlere göre dağıtılan kısmı, (Türk Dil Kurumu Sözlüğü).

yararlı hizmetler sunmaya başladıkça benimsenmiştir. Sandıklar başarılı olunca ülkenin her yerinde kurulması için Mithat Paşa 29 maddeden oluşan Memleket Sandıkları Nizamnamesi'ni hazırlamıştır. 1867'de kabul edilen Nizamname uyarınca bütün valilere Memleket Sandıkları'nın kurulması görevi verilmiştir.³⁴

Memleketimizde ilk resmî kooperatif mevzuatı sayılabilecek olan Nizamnamenin³⁵ birinci bölümünde sermaye, yönetim, kredi verme ve kazancın bölüşümü açıklanmış, ikinci bölümde ise sandık tarafından uygulanacak muhasebe esasları belirtilmiştir.³⁶ Mithat Paşa bu nizamname ile üretim kooperatifleri ile tarım kredi kooperatifçiliğini tek bir çatı altında birleştirmeyi düşünmüştür.³⁷

Memleket Sandıkları'nın ilk yıllarında, sermaye imece usulü ile sağlanmıştır. Köy ihtiyar heyetleri köy civarında işlenebilecek köye veya devlete ait bir araziye tespit etmiş ve köylüler de bu arazileri kendilerine ait araçlarla ekip biçmişlerdir. Her hane halkı yarım dönüm arazi işleyebilmiştir. Elde edilen mahsul, kaza merkezine götürülerek köy ihtiyar heyetinin veya devletin denetimi altında satılmıştır. Hasılat, Memleket Sandığı'na sermaye olmak ve birikmek üzere Mal Sandığı'na yatırılmıştır. Üyelerine kredi verebilmek için sermaye ihtiyacını müşterek üretim yoluyla gidermeye çalışan bu kooperatifte, kooperatif işletmesi tam anlamıyla oluşamamıştır.³⁸

Köy ileri gelenlerinin imecede çalışmak istememeleri ve işleri köylülere yaptırmaları nedeniyle bu usul değişmiş ve bir çift öküzü olandan 15 kg buğday alınmıştır. Sandıklar köylülere kişisel kefalet veya rehin esasına göre en fazla bir yıl vadeli, ayda % 1 faizle en çok 2000 kuruş (20 lira) vermiştir. Kârın bir kısmı ise sermayeye eklenmiştir. En az 200 altın sermayesi olan sandıklar borç verebilmiştir.³⁹ Toplanan buğdayların paraya

³⁴ İnan, *a.g.e.*, 31-32. Ayrıntılı bilgi için bkz. Z. F. Fındıkoğlu, "Kooperatif Hukukumuzda Değişme Temayülleri Ve Bir Vesikanın Tahlili", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 20, S. 1-4, İstanbul, 1955, 109-120.

³⁵ Hazar, *a.g.e.*, 379.

³⁶ İnan, *a.g.e.*, 31.

³⁷ Karacabey, *a.g.m.*, 34.

³⁸ Kıvanç, *a.g.e.*, 107.

³⁹ İnan, *a.g.e.*, 31-32.

çevrilmesinde zorluk yaşanması ayrıca yüklenilen payların ortaklarca zamanında ödenmemesi sermaye birikimini engellemiştir.

1867'den sonra Memleket Sandıkları giderek varlıklarını tüketen bir kurum haline gelince finansman kaynağı aranmıştır.⁴⁰ Çiftçilerin artan kredi gereksinimini karşılamak üzere 1883'den itibaren aşar vergisi artırılmıştır. Artırılan % 1'lik paya menafi hissesi denildiğinden sandıkların ismi de Menafi Sandıkları olmuştur.⁴¹ Memleket Sandıkları'nda görülen eksikliğin ortadan kaldırılması için Menafi Sandıkları'nın devletçe denetlenmesi öngörülmüştür. Kayıtlar ve hesaplar daha sağlam esaslara bağlanmıştır.⁴² Sandık idare meclislerince gelir gider cetvellerinin onaylı bir suretinin Ticaret ve Bayındırlık Bakanlığı'na gönderilmesi zorunlu tutulmuştur.⁴³ Yönetimde ve sermayenin toplanmasında yapılan değişikliklerden ötürü sandıkların kontrolü ve denetimi hükümete geçmiştir.⁴⁴ Yapılan düzenlemeler olumlu sonuçlar vermeyince sandık yönetimleri bölgedeki nüfuzlu kimselerin ellerine geçmiş ve köylü bu hizmetlerden yararlanamamıştır.⁴⁵

Tarımda kredi ihtiyacı yeni bir kredi örgütünün kurulmasını zorunlu hale getirmiştir.⁴⁶ 15 Ağustos 1888'de Ziraat Bankası Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur.⁴⁷ 250 menafi sandığı kaldırılarak⁴⁸ 10.000.000 lira sermaye ile Ziraat Bankası kurulmuştur. Sandıklardan bankaya sermaye aktarımı yapılmıştır.⁴⁹ Böylece kooperatifçilik hareketi ulusal bankacılığımızın da temeli olmuştur.⁵⁰ Ziraat Bankası, Hükümet himayesine alınarak medeni bir kurum haline getirilmiştir.⁵¹ Zirai kredi faaliyeti bu banka tarafından idare edilmiştir.⁵² Menafi Sandıkları'nın Ziraat Bankası'nın kuruluş ünitelerini oluşturması

⁴⁰Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz- Ağustos 1982, 6.

⁴¹Müftüoğlu-Aydos, *a.g.e.*, 15.

⁴²Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz- Ağustos 1982, 6.

⁴³İhsan Memiş, *Kooperatifçiliğin Düşünce Tarihi ve Uygulaması (Dünyada-Türkiyede)*, Başarı Matbaacılık, Ankara, 1985, 99.

⁴⁴İnan, *a.g.e.*, 32.

⁴⁵Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz- Ağustos 1982, 6.

⁴⁶Müftüoğlu-Aydos, *a.g.e.*, 15.

⁴⁷Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz- Ağustos 1982, 6.

⁴⁸Memiş, *a.g.e.*, 116.

⁴⁹İnan, *a.g.e.*, 32.

⁵⁰Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz- Ağustos 1982, 6.

⁵¹TBMM Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre V, 57. İnikat, 2. İçtima, C. 18, 10.05.1937, 67.

⁵²Yusuf Saim Atasagun, *Türkiyede Zirai Kredi Kooperatifleri 1929-1939*, Kenan Basımevi, Cilt II, İstanbul, 1940, 1.

üzerine, tarımsal kooperatifçilik hareketine ara verilmiştir.⁵³ 19. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti ekonomik yönden çöktüğü için iç kaynaklar yetersiz olduğundan savaşların finansmanında yüksek miktarda borçlanmaya gidilmiştir.⁵⁴

1900'de Vali Kamil Paşa, İzmir'de köylüleri tüccar ve gezici esnafın elinden kurtarmak amacıyla kooperatif bakkal kurmak için harekete geçmiştir. Köy bakkalları köylünün durumunun anlatılması ve köylerin kooperatifleşmeye yönelik önerilerde bulunması açısından önemlidir.⁵⁵ II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde kooperatifçilik; Osmanlı ekonomisinin giderek gücünü yitirmesine ve dışa bağımlı nitelik kazanmasına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Üreticinin gayrimüslim tüccara karşı çıkarlarının korunması, küçük üreticinin kooperatiflerde örgütlenip güçlenmesi ve ihracatçı sendikalar karşısına tek satıcı olarak çıkartılması amaçlanmıştır. Kredi olanakları genişletilerek köylünün sarrafa, tefeciye ve tüccara yüksek faizlerle borçlanması önlemeye çalışılmıştır.⁵⁶

II. Meşrutiyet yıllarında kooperatizm, kapitalizm ve sosyalizm dışında üçüncü bir yol olarak görülmüştür. Bu dönemde kooperatifçilik sorununa ilk eğilen Edhem Nejat olmuştur. Kooperatif şirketler kurarak sermaye birikiminin oluşturulabileceğini, bu sermayelerle oluşacak şirketlerce ticaret ve sanayi alanlarında büyük girişimler gerçekleştirilebileceğini ve kooperasyon aracılığıyla halkın tasarrufa özendirilebileceğini öne sürmüştür. Kooperatifçilikten yana olanlar, kişisel girişimciliğiyle topluma yön verebilecek Osmanlı bireyleri yetişmediği için Jön Türk Devrimi'yle birlikte şahsi teşebbüs için her türlü olanağın sağlanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Mustafa Suphi, sermaye sınıfının küçük tasarruf sahiplerinin paralarını işletmesinin toplumsal dengeyi bozacağını söylemiştir. Çalışanların ve küçük üreticilerin oluşturacakları kooperatifler sayesinde bu durumun giderileceğini ifade etmiştir.⁵⁷ Ahmet Cevad, toplumları kapitalizme yönelmeden

⁵³Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğinin 10. Yılında Rakamlar ve Gerçekler, 3.

⁵⁴Ali Coşkun, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", *Fatih Üniversitesi Atatürkçü Düşünce Dergisi*, S. 4, İstanbul, 2003, 72.

⁵⁵ Necdet Bilgin-Şaban Tanıyıcı, "Türkiye'de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi*, S. 15, Karaman, 2008, 140.

⁵⁶Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2012, 352-353.

⁵⁷Toprak, *a.g.e.*, 354-356.

kalkındıracak yöntemin kooperasyon olduğunu belirtirken, Muhiddin (Birgen) Bey de Müslüman istihlak imece şirketleri oluşturarak ticaretimizi tekrar ele geçirebiliriz demiştir.

1911’de Ticaret ve Ziraat Nezareti Kalem-i Mahsus Müdürü Cemal Bey, tarım kooperatiflerinde kredi olanakları sınırlı olduğu için küçük üreticinin yüksek faiz altında ezildiğini ifade etmiştir. Kooperatiflerin kurulmasına olanak sağlayan bir yasanın çıkartılması ve hükümet ile aydın kesimin katkı sağlaması ile kooperatifçiliğin gelişebileceğini belirtmiştir.⁵⁸ Aynı tarihte İzmir’de incir ihracatçısı olarak faaliyet gösteren 45 tüccar “Fig Packers” isimli bir tröst oluşturmuşlar ve incir piyasasında istedikleri fiyatları incir üreticilerine kabul ettirmeye başlamışlardır.⁵⁹ Komisyoncularda aynı dönemde bu tröste yardımcı olmak amacıyla İncir Anonim Şirketi’ni kurmuşlardır.⁶⁰ İncir alım fiyatlarının iyice düşmesi üzerine yerel incir üreticileri “Aydın İncir Himaye-i Zürra Anonim Şirketi” adlı bir işletme meydana getirmişlerdir. Ancak yerli sermaye, sermayesi güçlü olan ve yabancı ülkelerde de örgütlenmiş olan incir tekeli ile rekabet edememiştir. İncir üreticileri, tarım satış kooperatifleri kurarak incir tekeline karşı örgütlenmek istemişlerdir. Kooperatif kurulmadan önce üreticileri bu tekelin elinden kurtarmak ve mali açıdan bağımsız kılmak amacıyla Milli Aydın Bankası kurulmuştur.⁶¹ Banka, üreticileri bütün olanakları ile kredilendirmiş fakat kredinin geri dönüşü sağlanamamıştır.⁶²

Dönem koşullarının etkilerine rağmen kooperatifçilik faaliyetlerine devam edilmeye çalışılmıştır. 1913’te kooperatiflerin çalışma yöntemlerini incelemek üzere, Ziraat Bankası Müdür Muavini İsmail Rıfki Bey başkanlığında bir heyet Avrupa’ya gönderilmiştir. Heyet Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan’daki kooperatifçilik ve tarımsal kredi girişimlerini incelemiş ve rapor sunmuştur. Bir yıl sonra Ticaret ve Ziraat Nezareti, bu rapordan yararlanarak 88 maddelik bir kooperatif şirketler yasa tasarısı hazırlamıştır. Tasarıda kooperatiflere tüzel kişilik verilmiş ve tüm işlemleri vergiden muaf tutulmuştur. I.

⁵⁸Toprak, *a.g.e.*, 357-358.

⁵⁹İnan, *a.g.e.*, 33.

⁶⁰A. Taner Topçu, *Kooperatifçiliğin Dünü Bugünü*, Eğitim Yayınları, Ankara, 1981, 20.

⁶¹İnan, *a.g.e.*, 33-34.

⁶²Topçu, *a.g.e.*, 20.

Dünya Savaşı'nın başlaması tasarının yasalaşmasını engellemiştir.⁶³ Aynı doğrultuda, Küçük Ziraat Kredisi'ni teşkilatlandırmak maksadı ile bazı idari tedbirler alınmıştır. 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanunu'nda Zirai Teavün Sandıkları'nın teşkili hakkındaki kayıt vardır. Zirai Teavün Şirketleri'nin yapacağı işler, ne şekilde kurulacakları ve işletilecekleri, sermayeleri, üyelerinin hukuk ve vazifeleri ve genel idari muameleler hakkında hiç bir esas tespit edilmemiştir.⁶⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, sendikalaşan yabancı şirket ve gayrimüslim büyük tüccara karşı Müslüman üreticiyi kooperatif çatısı altında birleştirerek korumak istemiştir.⁶⁵ İttihatçı kadrolar içinde milli iktisat anlayışının en önemli temsilcilerinden biri olan Kara Kemal bunun öncülüğünü yapmıştır. Kara Kemal, bir burjuva sınıfı yaratmak amacıyla Müslüman esnaf ve tüccarın birer cemiyet halinde birleşmeleri için çaba göstermiştir. Kurduğu şirketlerle milli iktisatı uygulamaya sokmuş, piyasayı denetlemiş ve İttihatçı tüccarlara destek vermiştir.⁶⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti Aydın örgütü, üreticiyi korumak amacıyla tarımsal kredi ve satış kooperatiflerinin kurulması için faaliyette bulunmuştur.⁶⁷ I. Dünya Savaşı'na rağmen Milli Aydın Bankası, Kooperatif Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı isimli ilk tarım satış kooperatifini kurmuştur.⁶⁸ 30 Kasım 1915'de kurulan kooperatifin 10.000 Osmanlı lirası kuruluş sermayesi 1916'da beş kat artırılmıştır. Bu kooperatif yerli incir üreticisine destek vermeyi, incir üretimini çağdaş yöntemlerle gerçekleştirmeyi, iç ve dış piyasalara incir sevk etmeyi ve ortaklarının çıkarlarını savunmayı amaçlamıştır. Kooperatif, incir dışında başka ürünlerinde pazarlanmasında aracılık etmiştir. Depolara teslim ettikleri ürün karşılığında üreticilere, mallarına biçilen değerin % 75'ine kadar kredi vermiştir. Bu kredinin Milli Aydın Bankası nizamnamesindeki hükümlere uygun olması, faiz ve

⁶³Toprak, *a.g.e.*, 360-361.

⁶⁴Ataşağın, *a.g.e.*, 2.

⁶⁵Toprak, *a.g.e.*, 368.

⁶⁶Mithat Kadri Vural, "Savaş Yıllarında Milli Bir Burjuvazi Oluşturma Çabası Olarak "Harp Zenginleri" ve Buna Yönelik Eleştiriler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVI/32, İzmir, 2016, 115-117.

⁶⁷Toprak, *a.g.e.*, 364.

⁶⁸İnan, *a.g.e.*, 34.

komisyonunun bankaca alınmakta olan miktardan % 1 düşük saptanması öngörülmüştür.⁶⁹ Kooperatif, savaş koşullarının etkisiyle çalışmalarına son vermek zorunda kalmıştır.⁷⁰

I. Dünya Savaşı'ndan önce 66.000.000 dekarlık olan hububat ziraatı, savaşın sonunda 35.000.000 dekara düşmüş ve ülke açlık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.⁷¹ Köylünün başlıca geçim ve gelir kaynağı olan hububat ekiminde verimin düşmesi yüksek bir üretim maliyeti yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde tütün, üzüm, pamuk, fındık ve incir toplam ihracat değerinin yarısından fazlasını oluşturmuştur.⁷² Cumhuriyetin kuruluşundan önceki on yıllık savaş dönemi üretimin daraldığı bir dönem olmuştur.⁷³

Osmanlı Devleti döneminde kooperatifçilik daha çok bazı devlet adamlarının ve aydınların öncülüğünde uygulanmaya çalışılmıştır. Bu kişiler kooperatiflerle toplumun ekonomik sorunlarını çözmek için uğraşmışlardır. Halktan kaynaklanan bir hareket olmadığı için kooperatiflerin etkisi sınırlı kalmıştır. Devletin sanayi devrimini gerçekleştirememesi, kooperatifçilik konusundaki eğitim seviyesinin düşük olması, savaşların yaşanması⁷⁴ ve mali yetersizlik gibi birçok nedenden dolayı kooperatifler gelişmemiştir.⁷⁵

⁶⁹Toprak, *a.g.e.*, 364-365.

⁷⁰İnan, *a.g.e.*, 34.

⁷¹Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, 160.

⁷²İzzet Öztoprak, *Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, 2.

⁷³ Hüseyin Akyıldız-Ömer Eroğlu, *"Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları"*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, IX/I, Isparta, 2004, 44.

⁷⁴Bilgin-Tanyıcı, *a.g.m.*, 141.

⁷⁵Nilüfer Serinikli-İ.Hakkı İnan, "Küreselleşme Sürecinde Tarım Kooperatifleri Ve Küreselleşmenin Tarım Kooperatiflerine Etkisi", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 17(1), Ankara, 2011, 21.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE’DE TARIMSAL KOOPERATİFÇİLİK

Bu bölümde Türkiye tarımının tarihsel gelişiminden yola çıkılarak tarımsal kooperatifçilik faaliyetleri ve türleri üzerinde değerlendirmeler yapılması planlanmaktadır.

1.1. Cumhuriyet Öncesi Tarım ve Kooperatifçilik Çalışmaları

Tarım, insana yararlı bitkisel ve hayvansal üretim için doğal ortamda değişiklik yapmayı ve bu değişimden yararlanmayı hedefleyen çalışmalar bütünüdür. Çiftçi ise bir tarım işletmesini değerlendiren, ücretli olmayan ve meslek olarak tarımla uğraşan kişi olarak tanımlanmıştır.⁷⁶ Ülke nüfusunun beslenmesi, tarım piyasalarında istikrar, üreticilere uygun bir gelir düzeyi, tarımsal üretim, verimlilik ve ürünlerin ihracatının artırılması tarım politikalarının ana hedeflerini oluşturmuştur.⁷⁷ Türkiye’de toplam üretim ve ihracat içinde en büyük payı tarım sektörü almıştır.

Tarımın sanayiye hammadde temin edilmesi, toplumsal yapının ve kırsal çevrenin korunması gibi işlevleri de olmuştur.⁷⁸ Osmanlı’dan cumhuriyete uzanan tarımsal mirasın argümanlarına baktığımızda, Osmanlı ekonomik yapısının işleyiş bakımından ulusal bir ekonomi teşkil etmekten uzak kaldığını söylememiz mümkündür. Özellikle tarım sektöründe tütün, kuru yemiş, pamuk gibi ihraç ürünleri hariç, esas itibarıyla piyasaya az veya çok kapalı idame ekonomileri hâkim olmuştur.⁷⁹

Mustafa Kemal, kooperatifçiliğin gelişip yayılması için hem fikir hem de eylem alanında gayret göstermiştir. 1920’de TBMM’ye sunulan “Kooperatif Şirketler” Kanunu Tasarısı’nda Meclis Başkanı olarak imzası bulunmaktadır. Kurtuluş Savaşı nedeniyle bu

⁷⁶Kadir Başer, “1923-1950 Yılları Arasındaki Türkiye’de Toprak Dağılımı ve Toprak Reformu Politikasının Sonuçları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38, Kütahya, 2013, 203.

⁷⁷ Ahmet Şahinöz, “Tarım Politikaları”, *Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi (Ed.: Bahaeddin Yediyıldız)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2002, 116-117.

⁷⁸*Türkiye ve Dünyada Tarım Sektöründe Sosyal Güvenlik*, T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, 6.

⁷⁹Avni Zarakolu, “1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 89.

tasarı Meclis'te görüşülememiştir.⁸⁰ Modern kooperatifçiliğin kurucusu olan Mustafa Kemal, ülkenin daha iyi bir duruma gelmesi için sosyal ve ekonomik alanlarda bir takım tedbirler almıştır. Ülke nüfusunun % 80'i çiftçilerden meydana geldiği ve milli hasılanın büyük çoğunluğunu tarım teşkil ettiği için bu dallarda çalışma yapılmıştır.⁸¹

1920'li yılların başında 13.000.000 nüfusa sahip geri kalmış bir tarım ülkesi durumunda olan Türkiye'de topraksız köylü oranının % 50'ye ulaştığı kırsal kesimde, küçük çiftçiler kendi geçimlerini dahi sağlayabilecek durumda değillerdi.⁸² Temel ihtiyaç maddelerinin pek çoğu yurt dışından getirilmekteydi. Bu şartlar göz önünde tutulduğunda, 1920-1922 yılları arasında hükümetin yeni ekonomik politikalar üretmesi olanaksız görünmekteydi.⁸³ Mustafa Kemal, nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler aracılığı ile yeni kurulan ülkede bir hareket manevrası yaratılacağına farkında olmuştur.⁸⁴ Mustafa Kemal, *"Kılıç ve saban: bu iki fatihten birincisi daima ikincisine mağlûp olmuştur. Kılıç kullanan kol yorulur, nihayet kılıcını kınına koyar ve belki kılıç orada paslanmaya mahkûm olur. Fakat, saban kullanan kol gün geçtikçe daha ziyade kuvvetlenir ve daha çok kuvvetlendikçe de daha çok toprağa sahip olur."* demek suretiyle ülkemizin kalkınmasında tarımın ne kadar önemli olduğuna işaret etmiştir.⁸⁵

1 Mart 1922'de TBMM'nin açış konuşmasında Mustafa Kemal, *"Türkiye'nin sahibi hakikisi ve efendisi, hakiki müstahsıl olan köylüdür. O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür. Binaenaleyh, TBMM Hükümeti'nin siyaseti iktisadiyesi bu gayeyi asliye istihsale mâtuftur. Yedi asırdan beri cihanın muhtelif aktarına sevk ederek, kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezlil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakârlık ve ihsanlarına*

⁸⁰İnan, a.g.e., 34.

⁸¹Hazar, a.g.e., 395-396.

⁸²Akyıldız- Eroğlu, a.g.m., 44.

⁸³Coşkun, a.g.m., 72.

⁸⁴Beşir Hamitoğulları, "Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 123.

⁸⁵Fahrettin Tosun, "Atatürk ve Atatürk İnkılabları İçinde Tarım", *İlkadım Ondokuz Mayıs Üniversitesi Atatürk'ün 100. Doğum Yılı Özel Bülteni*, Samsun, 1981, 18.; Öztoprak, a.g.e., 8-9.

karşı nankörlük, küstahlık, cabbarlıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu sahibi aslinin huzurunda bugün kemali hicap ve ihtiramla vaz'ı hakikimizi alalım.” diyerek⁸⁶ tarım ile uğraşan köylü kesiminin önemine değinmiş ve onun içinde bulunduğu, bulunması gereken koşulları ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur.⁸⁷

1922 sonbaharında Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nın fiilen sona ermesi ile yeni bir döneme girmiştir.⁸⁸ Tüm kaynakları tükenmiş, sanayisi olmayan, tarım alanında geri olan ve mevcut işletmelerin çoğunu elinde bulunduran yabancı sermaye sahiplerinin ülkeyi terk ettiği bir ülke görünümündedir.⁸⁹

Mustafa Kemal'in direktifleriyle 17 Şubat 1923'te İzmir'de İktisat Kongresi toplanmış ve alınan kararlarda yeni Türkiye Devleti'nin kooperatifçilik konusundaki ilk görüşlerine rastlanmıştır.⁹⁰ Türkiye'nin siyasi ve iktisadi bağımsızlığını ilan etmek, halkın da katılımı ile kalkınma strateji ve politikalarını uygulamaya koymak amacıyla⁹¹ yapılan Kongre de Mustafa Kemal, *“Arkadaşlar, bir milletin doğrudan doğruya hayatı ile yükselişi ve çöküşü ile alâkadar ve münasebettar olan milletin iktisadiyatıdır. Tarihimiz tetkik olunursa, bütün yükseliş ve alçalış sebeplerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılr. Yeni Türkiyemizi layık olduğu mertebeye eriştirebilmek için iktisadiyatımıza behemal birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. İktisadiyat, iktisadiyat diyoruz. Fakat, arkadaşlar, iktisadiyat demek her şey demektir. Yaşamak için, mevcudiyeti insaniye için ne lâzımsa onların kâffesi demek, ziraat demektir, ticaret demektir, say demektir. Her şey demektir.”* diyerek ekonomiye birinci derecede önem verilmesini, onun geliştirilmesinin gereğini ve şartını belirtmiştir.⁹²

⁸⁶TBMMZC, Devre I, İçtima 1, İçtima Senesi 3, C. 18, 01.03.1338 (1922), 5.

⁸⁷Öztoprak, a.g.e., 6.

⁸⁸İsmail Türk, “Atatürk ve Türk Malî Sistemi”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 7.

⁸⁹Coşkun, a.g.m., 72.

⁹⁰Türk-Koop Gazetesi, 13 Kasım 1989, 3.

⁹¹Dilek Göze Kaya-Ayşe Durgun, “1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 19, Isparta, 2009, 236.

⁹²Tosun, a.g.m., 17.

Kongre Başkanı, Manisa Sanayi temsilcisi Kâzım Karabekir, *"Birincisi insanlarımızı, hayvanlarımızı, ürünlerimizi iyi korumalıyız. İkincisi üretimimizi arttırmak, demiryollarımızı, vapurlarımızı özellikle yollarımızı yaparak, ürünlerimizi dışarıya satıp memlekete para çekmeliyiz ve üçüncü olarak tüketimi azaltarak tutumlu olmalıyız"* diyerek ülkenin ekonomik hayatı için üç meseleye önem verilmesini istemiştir.⁹³ İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt; *"ferdî teşebbüsler, toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeye mahkûm olacağından bilhassa memleketimizin ihtiyacını karşılayabilecek Kooperatif şirketlere önem vermeliyiz"* demiştir.⁹⁴

İktisat Vekâleti tarafından İktisat Kongresi'ne sunulan raporda; tarım ve sanayinin desteklenerek ülkenin ihtiyaçlarına yönelik üretimin sağlanması ve tarıma dayalı sanayi için gerekli hammaddenin yetiştirilmesi istenmiştir. Bu amaçla üretim, satış ve kredi kooperatiflerinin kurulması ve daha sonra kooperatif birliklerinin oluşturulması gerektiği belirtilmiştir. Tarımın gelişmesi için köy öğretmeni yetiştirilmesi üzerinde durulmuş ve bu öğretmenler aracılığıyla kırsal nüfus üzerinde bir zihniyet değişikliğinin sağlanması amaçlanmıştır.⁹⁵

4 Mart 1923'e kadar devam eden görüşmeler sonucunda çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının blok oylarıyla kararlar alınmıştır.⁹⁶ Kongrede "Çiftçi Grubunun İktisadi Esasları" başlığı altında alınan kararların Ziraat Bankası ve İtibari Zirai Esasları bölümünde, devletin çiftçilere mal ve hizmet bedellerinden ileri gelen borçlarının kurulacak teavün şirketlerine alacaklı çiftçilerin sermaye payları olarak ödemesi kararı alınmıştır. Bu kararlar tam olarak gerçekleşmemiştir.⁹⁷ Kongrede kurulacak kooperatiflere çiftçilerin ortak olmaları ve kuruluş sermayesinin devletçe karşılanması kararlaştırılmıştır.⁹⁸ Sanayileşme başta olmak üzere, tarım ve hizmetler sektörünün

⁹³Erdinç Tokgöz, "Atatürk'ün Tasarruf Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 40.

⁹⁴A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, 79.

⁹⁵Ali Ata Yiğit, "Türkiye'nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938)", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, XIII/II, İstanbul, 2012, 319-320.

⁹⁶A. A. İnan, *a.g.e.*, 20.

⁹⁷Nurettin Hazar, *Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği*, IX. Türk Kooperatifçilik Kongresi, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, 18-19.

⁹⁸Türk-Koop Gazetesi, 1 Kasım 1988, 2.

geliştirilmesi öncelikli hedef olmuştur.⁹⁹ Tarım konusunda alınan kararlar piyasaya yönelik üretim yapan büyük arazi sahiplerinin istekleri yönünde olmuştur. Arazilerini bizzat işletmeyen bu kişilerin arazilerinin topraksız köylülere dağıtılması yolunda bazı işçi temsilcilerinin getirdiği öneri, çiftçilerin oylarıyla reddedilmiştir.¹⁰⁰ Ziraatı uygulamalı olarak öğretecek şekilde yazılmış kitap ve dergiler bastırılarak çiftçilere bedava dağıtılması, her Livada birbirine yakın olan köyler için birer iptidaî mektep açılması ve basit ziraat derslerinin gösterilerek çocuklara uygulamalı olarak çiftçiliğin öğretilmesi kararları alınmıştır.¹⁰¹

1923'te yayınlanan “Kooperatif Şirketler” kitabında kooperatif ve kooperatifçilik hakkında bilgiler verilmiştir. Ülkenin kurtuluş çarelerinden birinin kooperatif şirketler kurmak ve çoğalmalarını sağlamak olduğu ifade edilmiştir. Halkın bilgilendirilmesi ile kooperatif harekette gelişmenin sağlanacağı,¹⁰² çiftçilerin bir araya gelmesi ile kolayca makineler satın alabilecekleri, istedikleri banka veya şahıslardan para tedarik edebilecekleri ve ürünlerin nakliyatında da kolaylık yaşayacakları belirtilmiştir.¹⁰³

Kooperatifçilikle ülkenin sosyo-ekonomik yapısında önemli rol oynayan ve halkın % 85'inin gelirini sağlayan tarım sektöründe verimliliği artırmak,¹⁰⁴ iktisadi kalkınmayı kolaylaştırmak ve köylü, esnaf ve sanatkarların güç birliği yaparak daha etkili olmalarını sağlamak amaçlanmıştır.¹⁰⁵ Bu dönemde devletin desteklemeci anlayışı ilk kez somutlaşmıştır. Devlet gübre, ilaç, pulluk ve traktör gibi girdilerin sağlanıp, uygun koşullarda üreticiye yansımaya yardımcı olmuştur. 1923'te 8.000.000 TL ile ilk kez tarımsal kredi kullanılmıştır. Desteklemeci anlayış tarıma hizmet verecek kurumsal ve

⁹⁹Özer Özçelik-Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/I, Afyon, 2007, 256.

¹⁰⁰Gülten Çamurcuoğlu, “Türkiye Cumhuriyeti'nin Toprak Reformu Ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2, Ankara, 2009, 169.

¹⁰¹A. Afet İnan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, 21-22.

¹⁰²*Kooperatif Şirketler*, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Ankara, 1339 (1923), 7-8.

¹⁰³*Kooperatif Şirketler*, 12.

¹⁰⁴Bilgin-Tanıyıcı, a.g.m., 142.

¹⁰⁵Avni Zarakolu, “Kooperatifler Bankası Üzerine”, *Prof. Dr. Mahmut Koloğluya 70 inci Yaş Armağanı*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, 23.

hukuksal düzenlemelerle de gelişmiştir.¹⁰⁶ Devletin yardım ve desteği kontrolünü de beraberinde getirmiştir.¹⁰⁷

16 Mart 1923'te Mustafa Kemal, Adana'da yaptığı konuşmasında “*İnsanlar ferdî olarak çalışırlarsa muvaffak olamazlar. Çünkü Allah insanları yaratırken onlara öyle bir hacet vermiştir ki, her insan hemcinsi insanlarla çalışmaya mecbur ve mahkûmdur. Bu iştirâk faaliyeti adeta bir ihtiyacı ilahi olunca, maksatları birleştirmenin nasıl zaruret olduğunu kolayca anlarız.*” diyerek kooperatifçiliği teşvik etmiştir.¹⁰⁸ 18 Mart 1923'te Tarsus'ta çiftçilerle yaptığı konuşmada ise “*Çiftçilerimizin gayretiyle memleketimizin mahsuldar tarlaları birer mamure menbaı olacaktır.*” diyerek daha iyi çiftçi olmanın göstergesine değinmiştir.¹⁰⁹

Lozan Antlaşması'na ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesi ile diğer ülkelerde çıkan ve bu ülkelerden gelen doğal ürünlerin ya da işlenmiş malların Türkiye'ye sokulmalarında uygulanabilecek tarifeler eşyanın ağırlığını göz önünde tutan Osmanlı gümrük tarifelerini esas almıştır.¹¹⁰ 5 yıl süre ile değişmemesi öngörülen bu tarifeyile yaygın tarımsal tüketim mallarına % 30-40 oranında vergi konulmuştur.¹¹¹

Hükümet, 1923'de Amiral Chester'in başında bulunduğu Amerikalı işadamları grubuyla, ülkenin tarım makineleri ve araç-gereçleri gereksiniminin karşılanması konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Bu malların ithalatı Amerikan grubunun tekeline bırakılarak Türkiye tarımının hızla makineleştirileceği umut edilmiştir. Proje, Amerikan şirketinin dağılması nedeniyle uygulanamamıştır. Ancak yine de ülkedeki traktörlerin sayısında bir artış görülmüştür.¹¹²

¹⁰⁶Mahir Gürbüz, *Türkiye İçin Tarım “Durum-Sorun ve Çözüm Arayışları”*, Tema Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, 35.

¹⁰⁷Eyyüp Aktepe, *Kooperatif İşletmeciliği*, Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1988, 27.

¹⁰⁸Hazar, a.g.e., 411.

¹⁰⁹Öztoprak, a.g.e., 8.

¹¹⁰Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, (Çev.: Seha L. Meray), Takım II, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, 73.

¹¹¹Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, 5. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995, 32.

¹¹²Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, 356-357.

1.2. 1923 Sonrası Tarım ve Kooperatifçilik Alanlarında Yaşanan Gelişmeler

Cumhuriyet döneminde uygulamaya giren ilk tarım politikalarının temel hedefi ülke nüfusunu besleyebilecek bir tarımsal üretim düzeyine ulaşmak olmuştur.¹¹³ Ülkenin genel olarak ekonomik görünümüne baktığımızda, geçimini ilkel yöntemlerle tarımdan sağlamaya çalışan yoksul ve eğitimsiz bir toplum yapısından bahsedebiliriz. Mustafa Kemal'in tarım ve köylü üzerinden yaptığı değerlendirmelerde bu konulara yer verdiğini pek çok kaynakta görmek mümkündür.¹¹⁴

Kooperatif konusu bu dönemde yeniden ele alınmış ve kurulması çeşitli yönlerden özendirilmiştir. Özellikle Mustafa Kemal, kooperatifçiliği teşvik etmiş ve çeşitli yasaların çıkmasını sağlamıştır.¹¹⁵ 5 Mart 1924'de 432 sayılı kanunla Ziraat Vekâleti kurulmuştur.¹¹⁶ Köylüyü sahiplenme ve destekleme anlayışına dayalı bu süreç tarımsal üretimi de artırmıştır.¹¹⁷

1924 anayasası kooperatifleri daha çok tarımsal kökenli kuruluşlar olarak görmüş, tarımsal gelişme ile kooperatifler arasında bir paralellik gördüğü için, kooperatifleri himaye gören kuruluşlar olarak kabul etmekle beraber himayesine almamıştır. Kooperatifçilik işlemleri ile ilgili olarak yabancı uzmanlar getirilmiştir.¹¹⁸

Türkiye'de topraksız çiftçinin oldukça fazla olduğu bu dönemde büyük toprak ağaları tarımsal arazinin çoğuna hâkim durumda olmuştur. Ülkenin toprak genişliği 772.340 km civarında olmasına rağmen tarıma elverişli alanların az olması nedeniyle bol miktarda tarım yapılamamıştır. Ekilen toprakların büyük bir kısmı ertesi yıl nadasa

¹¹³Şahinöz, a.g.m., 117.

¹¹⁴“...Ülkemiz şu iki şeyin ülkesidir: Biri çiftçi, diğeri asker. Biz çok iyi çiftçi ve asker yetiştiren bir ulusuz. İyi çiftçi yetiştirdik, çünkü topraklara göz diken düşmanlar fazladır. O toprakları sürenler, o toprakları koruyanlar hep sizlersiniz. Bundan sonra da daha iyi çiftçi ve daha iyi asker olacağız. Ama bundan sonra asker oluşumuz eskisi gibi başkalarının hırsı, şan ve şöhreti, keyfi için değil, yalnız ve yalnız aziz topraklarımızı korumak içindir...” TBMM Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, C. 11, Yasama Yılı 2, 11. İnikat, 10.11.1982, 279.; Salih Çelik, “Atatürk ve Tarım”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, S. 21, Ankara, 1988, 90-91.; Öztoprak, a.g.e., 7-8.

¹¹⁵Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz- Ağustos 1982, 6.

¹¹⁶TBMMZC, Devre II, 4. İnikat, İçtima Senesi 1, C. 7, 05.03.1924, 119.

¹¹⁷Gülbüz, a.g.e., 36.

¹¹⁸Aktepe, a.g.e., 7.

bırakılmıştır. 1925'ten itibaren bataklık alanların kurutulmasına hız verilerek bu yerler tarımsal üretime kazandırılmıştır.¹¹⁹ 1925 yılı bütçesinden başlamak üzere tarım bağlantılı sanayinin kurulması için yapılacak yatırımlara ödenek ayrılması kararlaştırılmıştır. Kapalı halde bulunan pazarların birbirine açılarak bütünleşmeleri için ulaşım geliştirilmiştir.¹²⁰

17 Şubat 1925'te 552 sayılı “Aşarın ilgası ile Yerine İkame Edilecek Vergi Hakkında Kanunla” aşar vergisi kaldırılmış¹²¹ ve tarımın vergi yükü geniş ölçüde hafiflemiştir.¹²² 1925 baharında Mustafa Kemal, ülkenin tanınmış tarımcılarından bir grubu çağırarak onlara ağaçsız ve çorak Ankara’da büyük bir çiftlik kurmak istediğini söylemiş ve bu çiftlik için yer aramalarını emretmiştir. Orman çiftliği arazisinde tarım imkanları hakkında rapor veren Tarım Bakanlığı’nın yabancı uzmanlarından Schmid, “*elverişsiz toprak ve iklim şartları hakkında burada ya sabır tükenir ya da para*” demiştir.¹²³ Halkın görüşü de bundan farklı olmamıştır.¹²⁴ Mustafa Kemal, “*İşte istediğimiz yer böyle olmalıdır. Ankara’nın kenarında hem bataklık, hem çorak, hem de fena yer. Bunu biz ıslah etmezsek kim gelip ıslah edecektir.*” diyerek görevlendirdiği heyete cevap vermiş ve Atatürk Orman Çiftliği’ni kurdurmuştur.

Ülkenin iklim, toprak ve su kaynakları yönünden büyük bir tarımsal üretim potansiyeline sahip olduğunu bildiği için ülkenin çeşitli yerlerinden satın aldığı ıslaha muhtaç arazileri Atatürk Orman Çiftliği gibi örnek çiftlikler haline getirmiş ve sonra tam teşekküllü kuruluşlar halinde devlete bağışlamıştır. Bu çiftlikler şunlardır: Atatürk Orman Çiftliği 102.000 dekar, Yalova Baltacı Çiftliği 12.000 dekar, Silifke Tekir Çiftliği 12.000 dekar, Dört Yol Portakal Çiftliği 17.000 dekar ve Tarsus Piloğlu Çiftliği 8.000 dekar’dır.¹²⁵

Mustafa Kemal, “*Ben de çiftçi olduğumdan biliyorum, makinesiz ziraat olamaz. El emeği güçtür, birleşiniz. Birliklerle makine alırsınız. Senede yüz dönüm ekeceğinize,*

¹¹⁹Başer, a.g.m., 204.

¹²⁰Yiğit, a.g.m., 321.

¹²¹TBMMZC, Devre II, İçtima Senesi II, İçtima 58, C. 14, 17.02.1925, 96.

¹²²Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, 155-156.

¹²³Çelik, a.g.m., 88.

¹²⁴ Yaşar Semiz, “Atatürk Çiftlikleri Ve Bunların Hazineye Devri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Konya, 2009, 159.

¹²⁵Çelik, a.g.m., 88-89.

on misli, yüz misli ekersiniz. Memleketimiz hakiki çiftçi memleketidir. Henüz bunu tam anlamış değiliz. Fakat ziraat memleketi olacağız. Bu da makine ile olacaktır.” demiştir. Tarımda modernleşmek için eğitim şart olduğundan kurdurulan çiftliklerde çiftçilerin eğitim alması sağlanmıştır.¹²⁶

Mustafa Kemal, kooperatif kurarak kooperatifçiliğin gelişmesi için çalışmıştır. Tüketim kooperatifçiliği alanında ilk ciddi adım olan onun kurucusu ve 1 numaralı ortağı olduğu Ankara Memurlar Kooperatifi'nin tüzüğü 8 Nisan 1925'te onaylanmış ve kooperatif Eylül'de çalışmaya başlamıştır.¹²⁷ Aracıları ve aracı karlarını ortadan kaldırarak gıda ve diğer tüketim mallarının yeterli ve ucuz bir şekilde sağlanması sorununun çözümüne yardım amacıyla bu kooperatifi kurmuştur.¹²⁸

Ankara Memurin Kooperatif Şirketi Nizamname-i Dahiliyesi'nde ortaklığın süresinin nizamnamenin tasdik tarihinden itibaren 10 yıl olduğu ancak heyet-i umumiye kararıyla uzatılabileceği belirtilmiştir. Ortaklardan her biri kooperatife bir aylık maaş, ücret veya yevmiyelerinin yarısını vererek katılmışlardır.¹²⁹

Mustafa Kemal, 24 Ağustos 1925'de Kastamonu'da halka hitaben yaptığı konuşmada; *"Ben de çiftçi olduğumdan biliyorum, makinesiz ziraat olmaz, el emeği güçtür, birleşiniz, birliklerle makine alırsınız.”* diyerek¹³⁰ küçük çiftçilerin kooperatif sayesinde tarım makinelerini düşük maliyetle kullanabileceklerini ifade etmiştir.¹³¹ 1926'ya kadar bir şirket statüsü ile faaliyetini devam ettiren Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi bu tarihten sonra kooperatif cereyanına daha yakın bir temayül göstererek bir yıl sonra Ödemiş'te İncir Müstahsilleri Kooperatifi'ni kurmuştur.¹³²

Aşardan doğan gelir kaybı 1926'dan başlayarak dolaylı vergilerdeki artışlarla ve özellikle şeker ve gazyağının vergilendirilmesiyle karşılanmıştır. Köylünün ödediği vergi

¹²⁶Çelik, a.g.m., 89.

¹²⁷Hazar, a.g.e., 405-406.

¹²⁸Meral Tecer, "Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 39, S. 4, 2006, 77.

¹²⁹Ankara Memurin Kooperatif Şirketi Nizamname-i Dahiliyesi, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1341 (1925), 4.

¹³⁰Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin İle), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, 340.

¹³¹İnan, a.g.e., 35.

¹³²Kemal Peker, *Bizde Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri*, Yeşil Gireson Matbaası, Giresun, 1943, 6.

aşar mükellefi olarak geçmişteki vergi yükünü aşmamıştır. Dolaylı vergilerin yükseltilmesi ile kentli emekli-tüketici sınıflardan tarım kesimine bir gelir aktarımı olmuştur.¹³³

Tarım sektöründe ulaşım büyük bir sorun olmuştur. Tarım ürünleri çok zor ve pahalı bir şekilde ulaştırılabilmiş ve hatta hiç ulaştırılmadan çürümeye terk edilmiştir. 1926'da Adapazarı'ndan İstanbul'a getirilen patates, Marsilya'dan getirilene göre daha pahalı olmuştur. Merzifon pirinci, Samsun'da Çin-Hindi pirinci ile rekabet edememiştir. Çay, şeker, un gibi temel tarım ürünleri dahi dışarıdan satın alınmıştır. Tarımsal üretimin artırılması çalışmaları kapsamında Doğu Karadeniz Bölgesi çay yetiştiriciliğine uygun olduğu için bu bölgeye çay bitkisi getirilmiştir. Böylelikle buradaki çiftçi çay satın alma durumundan kurtarılmıştır. Ayrıca, bölgede çay tarımına dayalı çay endüstrisi de gelişmiştir.¹³⁴ Tarım alanında yapılan çalışmalar sonucunda toplam ithalatın sadece % 2,6'sı tahıllardan oluşmuştur. Tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta toplam ihracatın % 60-72'sini oluşturmuştur.¹³⁵

Bütün bu çalışmalara rağmen köylülerin % 76'sı işe yarar toprakların ancak % 7.3'üne sahip olmuştur. Köylülerin % 20'si tarım araçlarından yoksun olmuştur. Büyük toprak sahipleri toprakların yaklaşık % 65'ini elinde bulundurduğu için tarımsal gelişmelerde belirleyici olmuşlardır. Bu mal sahiplerinin çoğunluğu topraklarını ortakçılık ve kiracılık ilişkileri içinde ektirmişlerdir.¹³⁶

Tarım sektörüne ilişkin güvenilir ve ayrıntılı tarımsal verilerin derlenmesine yönelik olarak 1927 Ekim'inde tarım sayımı yapılmıştır.¹³⁷ Çiftçi aileleri, ekili alanlar, üretim miktar ve değeri ile hayvanlar, tarım alet ve makinelerini içine alan bir kapsamda uygulanmıştır. Sayımda derlenen veriler genel olarak çiftçi ailesine ilişkin bilgiler, aile tarafından işlenen tapulu/tapusuz arazi miktarı, işletme işlerinde kullanılan çeki ve koşum hayvanlarının türü ve sayısı, tarım aletleri, ekilen ürünler, ekim alanları ve birime verimler

¹³³Boratav, *a.g.e.*, 41-42.

¹³⁴Tosun, *a.g.m.*, 18-20.

¹³⁵Boratav, *a.g.e.*, 38.

¹³⁶Öztoprak, *a.g.e.*, 1.

¹³⁷1927 *Zirai Tahriri Neticeleri*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1928.

ile hayvan sayılarından oluşmuştur.¹³⁸ Tarım sayımına göre ülkedeki çiftçi ailesi 1.751.239 aileden oluşmuştur. Her çiftçi ailesinin ektiği arazi ortalama olarak 25 dönüm bulunmuş ve Türkiye'deki ekili alan 43.637.727 dönüm olarak saptanmıştır.¹³⁹

Tarımda üretim tekniklerinin yenileştirilmesine yönelik politikalar geliştirilmiştir. Traktör ve öteki tarım aletlerinin ithali için önemli teşvik ve kolaylıklar getirilmiştir.¹⁴⁰ Bu makineler Ziraat Bankası kredileriyle çiftçiye taksitle satılmıştır. Tarım alet ve makineleri ile yedek parçalarına gümrük muafiyeti tanınmıştır.¹⁴¹ 1928'de yaşanan büyük kuraklık, kuru tarıma ilgiyi artırmış ve Mustafa Kemal'in doğrudan ilgilenmesiyle Numan Kıraç, ABD'ye eğitime gönderilmiştir.¹⁴²

Devletin ekonomik faaliyetleri tarımsal yapıya dayandığından tarımsal alanda kredi sağlayacak ve çiftçiye tarımsal hizmetlerde öncülük edecek kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. 1929'da Ziraî Kredi Kooperatifleri faaliyetlerine başlamış¹⁴³ ve 1470 sayılı "Ziraî Kredi Kooperatifler Kanunu" çıkarılmıştır.¹⁴⁴ Aradan bir yıl geçmeden kurulan kooperatif sayısı iki yüze yaklaşmış ve köylüler kooperatifte toplanmaya başlamıştır.¹⁴⁵

Ekim 1929'da New York Borsası'ndaki çöküş, kısa zamanda bütün dünyayı saran büyük bir buhrana yol açmıştır.¹⁴⁶ Türkiye'nin dış satımını yaptığı ham madde fiyatlarının dünya piyasasında düşüklük göstermesi üreticinin korunmasını gerekli kıldığı için devlet tarım alanında koruyucu tedbirler almaya yönelmiştir.¹⁴⁷ Fakat dönemin

¹³⁸Yurdakul Saçlı, *Türkiye'de Tarım İstatistikleri, Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009, 11-12.

¹³⁹Nur Sözen-Mustafa Arlı, "Atatürk, Ulusal Ekonomi ve Tarım", *Atatürk ve Tarım*, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, 56.

¹⁴⁰Çelik Aruoba, "Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 83.

¹⁴¹Abdullah Aysu, *Türkiye'de Tarım Politikaları*, Özgün Yayınları, İstanbul, 2001, 43.

¹⁴²İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: (Modernleşme Çabaları)", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000) -Makaleler-*, (Der.: Şevket Pamuk-Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, 48.

¹⁴³*Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2013*, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2014, 31.

¹⁴⁴TBMMZC, Devre III, 71. İnikat, İçtima 2, C. 12, 28.05.1929, 117.

¹⁴⁵Türk-Koop Gazetesi, 1 Kasım 1988, 2.

¹⁴⁶Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2011, 377.

¹⁴⁷Hamza Eroğlu, *Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, 134.

mevcut yapısı uygulanabilecek politikalara çeşitli kısıtlamalar getirmiştir.¹⁴⁸ Buhran'ın tarımsal fiyatlar üzerindeki etkisi ilk önce ihraç ürünlerinde kendini göstermiş, özellikle pamuk ve tiftik fiyatlarında düşüş görülmüştür. Buğday, arpa, mısır, fasülye vb. ürünler daha geç etkilenmekle birlikte bunlarda fiyat düşüşleri daha çok olmuş, çoğunda buhran öncesi dönemin üçte birine kadar fiyat inmiştir.¹⁴⁹ Fiyatlardaki hızlı düşmenin etkisi ekonominin bütün kesimlerinde etkisini göstermiştir.¹⁵⁰

Mustafa Kemal, 1 Kasım 1929'da TBMM'nin açılışında yaptığı konuşmada; *“çiftçiye arazi vermek, hükûmetin sürekli olarak takip etmesi gereken bir iştir. Çalışan Türk köylüsüne işleyebileceği kadar toprak temin etmek, memleketin üretimini zenginleştirecek başlıca çarelerdendir.”* demiştir. Ayrıca Zirai Enstitülerin bir an önce kurulmasını ve aynı sene başlamış olan Zirai Kooperatif Teşkilâtı'nı ülkenin her tarafına yaymayı gerekli bulduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹

Zirai üretimin verimli olmaması ve üretici lehine sermaye birikiminin sağlanamaması milli iktisatın temelini oluşturan köy ekonomisinin iyi olmadığını gösterdiği için¹⁵² krediler ertelenmiştir. Bu da bir çözüm yolu olmamıştır. Köy ekonomisinin düzelmesi için sermaye birikimini sağlayacak faktörleri ortaya çıkarmak gerekmiştir.¹⁵³

Türkiye'nin kendi özel şartları ve dünyanın yaşadığı ekonomik bunalımın genel şartları sonucunda devletçilik modeli ortaya konmuştur.¹⁵⁴ Tarımsal eğitimin yeniden örgütlenmesi, tarım, vergi ve tarımsal kredi politikaları, kooperatifçilik, çiftçinin donatımı

¹⁴⁸Hüseyin Topuz, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XII/III, Isparta, 2007, 383.

¹⁴⁹Aruoba, “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, 85-86.

¹⁵⁰Zarakolu, a.g.m., 91.

¹⁵¹TBMMZC, Devre III, 1. İnkat, İçtima 3, C. 13, 01.11.1929, 3.

¹⁵²İsmail Husrev, “Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, *Kadro Dergisi*, Mart 1932, 34.

¹⁵³Vedat Nedim, “Donan Ziraat Kredilerine Karşı”, *Kadro Dergisi*, Temmuz 1932, 12.

¹⁵⁴Ergün Aybars, *Ulusal, Laik, Sosyal Hukuk Devleti Atatürkçülük ve Modernleşme*, Zeus Kitabevi Yayınları, İzmir, 2006, 211.

ve tarım teknolojileri 1930’larda izlenen tarıma yönelik devlet politikalarını oluşturmuştur.¹⁵⁵

1930 İktisadi Programı ile tarımda doğu bölgelerinin üretim için kullanılması, topraksız köylüye toprak verilmesi, olumsuz etkileri olan vergilerin kaldırılması, gümrük tarifelerinin koruyucu olması ve insan yeteneğinin üretim araçlarının en güçlüsü olması nedeniyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın ulusal ekonominin başlıca dayanağı sayılması amaçlanmıştır.¹⁵⁶

Arazi tahrirlerinde bazı arazilere olduğundan fazla kıymet biçilmesi nedeniyle arazi vergileri arttığı için şikayetler başlamıştır. Halkın şikayet ve mağduriyetinin dikkate alınması için Maliye Vekili tarafından defterdarlıklara yazı yazılmıştır. Havza’da Mahalli Malmüdürlüğü’nden yapılan tahkikat iddiaların doğru olduğunu göstermiştir. Kasabada arsa niteliğinde bulunan tarlaların dönüm başına en yüksek kıymeti 20 lirayı geçmediği halde bunlara 80 lira kıymet konulduğu ortaya çıkmıştır. Böyle yüksek bir fiyatın konulmasında ürünün verimli olduğu senelerin gelirinin esas tutulması ve nöbetleşmeye tutulduğu halde bütün tarlanın her sene ekildiği düşünülerek değer biçilmesi etkili olmuştur.¹⁵⁷

Kalkınmanın özel girişim ile gerçekleştirilmesi istenilen sonucu vermeyince 1930’lardan sonra yeni düzenlemelere gidilerek devletin yardımları ile kooperatifçiliğin gelişmesine çalışılmıştır. Ahmet Hamdi Başar, şahsi teşebbüs ve sermayeye karşı olmamasına rağmen koopeatiflerin devletin koruması altında gelişmesine karşı çıkmıştır.¹⁵⁸ Ziya Gökâlp, Türklerin toplumsal idealinin toplumun servetinin kişiler tarafından zorla ele geçirilmesine izin verilmeyerek genelin menfaatine sunulması

¹⁵⁵Mustafa Yahya Metintaş-Mehmet Kayıran, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Isparta, 2016, 66.

¹⁵⁶Ali Nejat Ölçen, “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 137-138.

¹⁵⁷Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.2.9.34.

¹⁵⁸Korkmaz Alemdar, “Basında Kadro Dergisi Ve Kadro Hareketi İle İlgili Bazı Görüşler”, *Kadro Dergisi (Tıpkı Basım)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, C. 1, Ankara, 1978, 36-38.

olduğunu ifade ederek dayanışmacı bir iktisadi görüşünün olduğunu ortaya koymuştur.¹⁵⁹ Devletin iktisadi teşebbüslere girmesinin, iştirak etmesinin, bazılarına muafiyetler vermesinin ve faaliyetlerini sınırlamasının iktisadi faaliyetleri düzenleme için değil bütçeye gelir elde etmek amacıyla yaptığını ileri sürenler olmuştur.¹⁶⁰ Ülke ekonomisinin iyi olması için İktisat ve Ziraat Vekâletleri'nin ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiği de ifade edilmiştir.¹⁶¹ 1930 ve 1931 yılları dış ticaret ve kambiyo* rejimlerinin denetlendiği yıllar olmuştur. İç ekonomiye dönük önlemler alınmamıştır.¹⁶²

1931'de toplanan I. Ziraat Kongresi'nde ülke tarımının genel geriliği açıklanmış ve hem küçük köylü işletmelerin hem de özel kişilere ait büyük işletmelerin geri bir durumda olduğu ortaya konulmuştur.¹⁶³ Kongre'de, özellikle ihraç ürünleri için satış kooperatifleri kurulmasının önemi vurgulanmıştır.¹⁶⁴ Kongreye Muhittin Bey tarafından sunulan raporda, *“Memleketimizde Kooperatifçilik siyasetinin tatbikatında ittihazı elzem tedbirlerin başında; Kooperatif şirketler için hukuk sahasında kolaylık göstermek, başka bir tabirle, kooperatifçiliğin inkişafına müsait bir hukuk muhiti vücuda getirmek lâzımdır ki, Ticaret Kanunumuz bu noktadan bir çok noksanları ihtiva ediyor. Bunlar; Kooperatifin doğru bir tarifini yapmak ve hakiki kooperatif evsafını tayin etmek sureti ile “Kooperatifler” unvanının, bu namı taşımaya hakları olmayan yalancı kooperatifler tarafından taşınmasına mani olmak, Kooperatiflerin teşekkülleri esnasında ifası lâzım gelen merasimin gayet basit bir şekle ifrağı ve Kooperatiflerin sermayeleri hakkında Ticaret Kanununca tesbit edilmiş olan esasların tevsiidir.”* diye ifade edilmiştir.¹⁶⁵

¹⁵⁹Şevket Süreyya, “Ziya Gökalp”, *Kadro Dergisi*, Şubat 1932, 38.

¹⁶⁰İsmail Husrev, “Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi”, *Kadro Dergisi*, Birinci Teşrin 1932, 24.

¹⁶¹Vedat Nedim, “İktisat işlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti”, *Kadro Dergisi*, Birinci Teşrin 1932, 16-17.

*kambiyo: 1. İki ayrı ülke parasının birbiriyle değiştirilmesi, 2. Herhangi bir yerdeki bir alacağın tahsili, bir borcun ödenmesi veya bir yerden toplanan para ve para yerine geçen taşınabilir değerlerin başka bir yere aktarılması için yapılan işlemin bedeli, 3. Bu işlemin yapıldığı yer, (TDK Sözlüğü).

¹⁶²Boratav, *a.g.e.*, 51.

¹⁶³Topuz, *a.g.m.*, 383.

¹⁶⁴Tezel, *a.g.e.*, 344.

¹⁶⁵Orhan İnan-Orhan Çevik, *Gerekçeli ve Açıklamalı Kooperatifler Kanunu*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1969, 12-13.

Mustafa Kemal, 1931 yılı Ocak ayı sonlarında yaptığı İzmir gezisi sırasında ilk olarak Ziraat Bankası Şubesine giderek, Banka Müdürü İsmail Hakkı Bey'den (Veral) Vilâyet dahilindeki Zirai Kredi Kooperatifleri hakkında bilgi almıştır.¹⁶⁶ 27 Ocak 1931'de İzmir'de Cumhuriyet Halk Fırkası vilayet kongresinde yaptığı konuşmada kooperatiflerle ilgili olarak; *“Şurada burada halk veya münevverlerin teşebbüsüyle fiil sahasına geçen kıymetli hasıllar görülmektedir. Hükümetimizin de teşebbüsleri takviye etmesi lâzımdır. Hükümet-i Cumhuriye, bu lüzumu tabîi idrak etmektedir.”* ifadelerini kullanmıştır.¹⁶⁷

31 Ocak 1931'de İzmir Ticaret Odası'nda yapılan toplantıda kooperatifçilik konusundaki eleştiriler üzerine Mustafa Kemal, *“Kooperatifçilik, maddi ve mânevi kuvvetleri, zekâ ve maharetleri birleştirmektir. Yoksa bir zaîf ile bir kuvvetlinin birleşmesinden bahsetmiyoruz. Birleşmenin böylesi zaîf olanın kuvvetliye esir olması demektir. Ege iktisat mıntıkasındaki bütün insanların hasıllarını ve gayretlerini birleştirmesi, muhakkak feyizli neticeler verecektir. Türkiye'nin sâ-y hayat ve mevcudiyetini mü-talea edince birleşmeden mütevellit fayda ve menfaatlerin çok büyük olacağı kanaatine varacağınızdan şüphe etmiyorum. Böyle bir teşebbüs olurken bir takım şikâyetçiler olabilir. Müstahsillerin birleşmesinden şahsi menfaatleri haleldar olacağını düşünenler tabii şikâyet edeceklerdir. Fakat memleketimiz bakir bir sahadır. Görülecek çok iş vardır. Onları da tatmin edecek birçok meşguliyetler bulunabilir. Hakikî ticaret erbabı için hiçbir zarar tasavvur etmiyorum.”* diyerek zaîf olanın güçlü karşısında ezilmesine karşı olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸

07 Şubat 1931'de Balıkesir Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada daha çok iktisadi konular ve kooperatifçilik konusuna değinen Mustafa Kemal,¹⁶⁹ 17 Şubat 1931'de Adana Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmada da *“Dört bölgede köylüler, kooperatif kurmuşlar, çalışmışlar ve borçlarını ödemişlerdir.”* diyerek yine aynı konuya değinmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁶Hazar, a.g.e., 415.

¹⁶⁷Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin İle), 381-383.

¹⁶⁸Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin İle), 384-385.

¹⁶⁹Eren Akçiçek-Mehmet Karayaman, *Atatürk'ün Türk Ocakları'nı Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar*, İzmir, 2007, 152.

¹⁷⁰Akçiçek-Karayaman, a.g.e., 155.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 10-18 Mayıs 1931'de toplanan 3. Büyük Kongresi'nde yeni kurulan kredi kooperatiflerinden olumlu sonuçlar alındığından sayılarını artırmaya çalışacakları ifade edilmiştir.¹⁷¹

Mustafa Kemal, kooperatifçilik konusunda bir derneğin kurulması amacıyla çalışmalar yapmak üzere, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı görevlendirmiş¹⁷² ve 20 Mayıs 1931'de İstanbul'da Türk Kooperatifçilik Cemiyeti kurulmuştur.¹⁷³ Cemiyetin ilk beyannamesinde *“Büyük Gazi'nin İzmir nutuklarından alınan ilham ile İstanbul Darülfünü'nda Kooperatifçilik Cemiyeti'nin kurulmuş bulunduğu, bütün Darülfünün müderrisleri ile mektepler de dâhil olmak üzere mektep muallimlerinin Cemiyetin tabii azası sayıldığı Türk Kooperatifçiliği ile ilgili her kadın ve erkeğin Cemiyete girebileceği, aylık dergisinde, azalarının etütlerini yayınlayacağı, umumi ve mesleki tedrisata kooperatif fikrinin mümkün olduğu kadar girmesine çalışılacağı”* belirtilmiştir.¹⁷⁴

Türk Kooperatifçilik Cemiyeti'nin amaçları kooperatifçiliğin genel ilkeleri dahilinde kooperatifçilik fikrini yaymak, bu bilinci aşlamak ve araştırmalar yapmaktır.¹⁷⁵ Cemiyet, kısa süre içinde Türk kooperatifçiliğinin en seçkin simalarını bünyesinde toplamış, teorik alandaki çalışmaları yanında, yasa düzenlenmesi ve uygulama alanlarında da etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Tarım Kredi Kooperatifleri ile Cemiyet arasında sıkı bir işbirliği olmuştur.¹⁷⁶

ABD'den dönen Numan Kırar, 1931'de Eskişehir'de DryFarming Deneme İstasyonu'nu kurmuştur.¹⁷⁷ Yapılan çalışmalar sonucunda kurak koşullarda verimi etkileyen en önemli faktörün nadasların sürülme zamanı olduğu saptanmış ve nadas zamanını rahatlatan bir mücadele pratiği geliştirilmiştir. Ayrıca öküz, at ve traktör

¹⁷¹Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, 9.

¹⁷²İnan, a.g.e., 36.

¹⁷³Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz 1985, 4.

¹⁷⁴Türk-Koop Gazetesi, 25 Mart 1990, 2.

¹⁷⁵Türk-Koop Gazetesi, 10 Temmuz 1989, 2.

¹⁷⁶Türkiye Kooperatifçiliği ve Türk Kooperatifçilik Kurumu Faaliyetleriyle İlgili Kısa Rapor, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, 12.

¹⁷⁷Tekeli-İlkin, a.g.m., 48.

kullanılması halinde karşılaştırmalı maliyet analizleri yapılan üretim denemelerine girilmiştir.¹⁷⁸

Dünya ekonomik krizinin etkileri, 1931-1932 yıllarında özellikle ihraç malı tarım ürünlerinin yetiştiği Ege bölgesinde kendisini hissettirmiştir. Krizin atlatılması için alınacak tedbirler arasında kooperatifçilik bir çözüm yolu olarak görülmüştür.¹⁷⁹ Tarımsal ürünlerin doğa koşullarına ve spekülative ortama bağlı değişken fiyat yapısını düzene kavuşturmak ve üreticiyi korumak amacıyla yasal düzenlemelere gidilmiştir.¹⁸⁰ 3 Temmuz 1932’de Ziraat Bankası tarafından Buğday Satın Alınmasına Dair Kanun kabul edilmiştir. Hükümet, bu kanunla üreticileri korumaya çalışmıştır.¹⁸¹ Fakat devletçe kredi ihtiyacı tam anlamıyla sağlanamadığından başarılı olunamamıştır. 8 Haziran 1933’te TBMM’de “Murabaha Nizamnamesi” ile ilgili görüşmelerde Trabzon Milletvekili Raif Bey, Nizamname’nin % 9 faizden fazlasını menetmiş olmasına rağmen, ülkede kredi ihtiyacı çok olduğu için faizle para verenler faiz miktarını saklamak sureti ile % 100 faiz almakta ve bu şekilde ihtiyacı çok olanları sıkıntıya sokmaktadırlar diyerek köylünün durumunu ifade etmiştir.¹⁸²

Köylerin tarım kabiliyetini artırmada köylünün ziraat bilgisini artırmak büyük bir önem arz etmiştir. Aşı usulleri, haşerelerle mücadele, tohumun ıslahı usulleri, sütçülük, arıcılık ve hayvancılığın fenni usulleri, meyvelerin kurtlanmasına mani olma çareleri, malını toplama ve yerleştirme usulleri köylülere öğretildiği takdirde tarım ürünlerinin artacağı belirtilmiştir. Ülkede üzüm, incir ve balıkçılığıyla Ege mıntıkası, pamuk ve hububatı ile Adana mıntıkası, tütün ve fındığı ile Karadeniz mıntıkası, yapağısıyla yayla mıntıkası, meyveleriyle ve madenleriyle Şark mıntıkası gibi iktisadi mıntikalar vardır. Her mıntıkada büyük kooperatif teşkilatlarıyla istihsalat kontrol altına alınır, iyi sevk ve idare edilir ve mal sahiplerine her hususta bilgi verilebilirse tarımda gelişme sağlanacaktır.¹⁸³

¹⁷⁸Tekeli-İlkin, a.g.m., 55.

¹⁷⁹Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz 1985, 4.

¹⁸⁰Zafer Toprak, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)-Makaleler- (Der.: Şevket Pamuk-Zafer Toprak)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1988, 23.

¹⁸¹TBMMZC, Devre IV, 77. İnikat, İçtima 1, C. 9, 03.07.1932, 465.

¹⁸²TBMMZC, Devre IV, 67. İnikat, İçtima 2, C. 16, 08.06.1933, 94.

¹⁸³Mehmet Saffet, “Köycülük Nedir?”, *Ülkü*, S. 6, C. 1, Ulus Basımevi, Ankara, Temmuz 1933, 427.

Tarımla uğraşan köylüye teknik tarım bilgilerinin götürülebilmesi için tarım eğitime ihtiyaç duyulmuş ve 1933'de Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. Bir tarım üniversitesi niteliğinde olan bu enstitü ziraat, orman ve veterinerlik bilim dallarında öğrenci yetiştirmiştir.¹⁸⁴ TBMM'nin 1 Kasım 1933'de 10. açılış konuşmasında Mustafa Kemal, Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kuruluşu ile ilgili şunları söylemiştir: *“İktisadi cihazımızı kurmak lüzumu her gün biraz daha mübrem ve müstacel bir mahiyet alıyor. Gerçi zirai mahsullerimizin cinsi ve miktarı üzerindeki terakkilerimiz milletimizi oldukça geniş ve her halde emin bir vaziyete koymuştur. Bütün fakülteler ile beraber açılmış olan Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün yetiştireceği zirai mühendislerin ileride memlekete faydalı olacağına şüphe yoktur.”*¹⁸⁵

Ekonomik krizin tarımsal ürünlerdeki ihracatı olumsuz etkilemesi ve dış satışların belli şirketler tarafından yürütülmesi kârların kırsal kesime kaymasını engellemiştir. Çıkarılacak kanunlar ile bu sorunların çözümünde devletin önemli bir görev üstleneceği düşünülmüştür.¹⁸⁶ Fakat, 1933'de devletçilik anlayışına yönelik bu çalışmalara parti içinden tepkiler gelmesi ile devletçilik tutumunda bir yumuşama görülmüştür.¹⁸⁷

Kooperatif politikasının ilk ilkesinin uygulanması düşüncesiyle kooperatif hukukunu ticaret hukukundan ayırmak için 1933'de Remzi Saka tarafından müstakil bir kanun projesi teklifi hazırlanmıştır. Proje, 1934'de toplanan İstanbul Bölge Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi'nde incelenmiş ve uygun görülmüştür. Proje, Kongre'nin temenni kararları arasında İktisat Vekâleti'ne sunulmuş, ancak kabul görmemiştir.¹⁸⁸

1934'de kabul edilen İskân Kanunu'nun 10. maddesi ile daha önce aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlar adına Reis, Bey, Ağa ve Şeyhlere kayıtlı ve kayıtsız bütün gayrimenkuller Devlete geçmiştir. Bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, nakil olunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya

¹⁸⁴Tosun, a.g.m., 19.

¹⁸⁵Akşam, 02 Kasım 1933, 2.

¹⁸⁶Bilgin-Tanıyıcı, a.g.m., 142.

¹⁸⁷Erkan Afşar, *Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İktisadî Faaliyetleri ve Siyasetteki Yansımaları (1938-1950)*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2009, 42.

¹⁸⁸İnan-Çevik, a.g.e., 13-14.

bağlanmıştır.¹⁸⁹ 1934’de Hükümetin dağıttığı toprakların miktarı 6.000.000 dönüme ulaşmıştır. Ülkedeki toprak mülkiyeti dağılımını değiştirecek, ekonomik ve sosyal yapıda reform sağlayacak teşebbüslere 1935’de girişilmiştir.¹⁹⁰ Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) liderlerinin tarımsal arazi mülkiyetinin dağılımı ve üretimin toplumsal örgütleniş biçimleri karşısında duydukları rahatsızlık toprak reformu düşüncesinin giderek güç kazanmasına yol açmıştır.¹⁹¹

Türk Kooperatifçilik Cemiyeti, 29 Mart 1935’te Halkevinde yıllık genel toplantısını yapmış ve cemiyet üyelerinin kooperatiflilerle yakından temas için yaptıkları dolaşmaların bu yıl daha genişletilmesini onaylamıştır.¹⁹²

Buğdayın korunmasına yönelik olarak Ziraat Müsteşarı Bay Atıf’ın başkanlığı altında buğday satışları işini soruşturmakta olan heyet silolardaki stok buğday miktarının kesin olarak tespit edilmesi için çalışmıştır. Eksperler de heyetin sorduğu teknik sorulara cevap vermiştir. Bay Atıf, *“Ortada dönen sözlere rağmen ne buğday kanununda bir noksan ne de alım ve satım teşkilatında bir kusur görülmemiştir. Tahkikatı icab eden noktalar başka cihetlerdedir. Buğday kanunu buğday siyasetimizi tamamen tatbika imkan verecek kuvvettedir.”* demiştir.¹⁹³ Buğday komitesi 23 Temmuz 1935’te Tarım Bakanı B. Muhlis Erkmen’in başkanlığı altında toplanarak ülkenin buğday durumunu gözden geçirmiştir. Ağustos’un başından başlayarak Trakya’daki buğday satın alma merkezlerinden komite tarafından belirlenen buğday alım fiyatları ile Ziraat Bankası tarafından buğday satın alınmaya başlanılmasına karar verilmiştir.¹⁹⁴ Adapazarı tohum arıtma istasyonunda üretilen buğdayların halka değiştirme suretiyle dağıtılması için Tarım Bakanlığı tarafından istasyon direktörlüğüne emir verilmiştir. Cumhuriyet buğdayı adı verilen bu tohumdan çiftçiye 40.000 kilo tohumluk verilmiştir. Daha çok dağıtılması için üretme tarlaları 300 dönüm kadar daha genişletilmiştir.¹⁹⁵ Kastamonu Saylavı Tahsin

¹⁸⁹TBMMZC, Devre IV, 68. İnikat, İçtima 3, C. 23, 14.06.1934, 143.

¹⁹⁰Topuz, a.g.m., 384.

¹⁹¹Tezel, a.g.e., 324.

¹⁹²Ulus, 30 Mart 1935, 2.

¹⁹³Ulus, 6 Şubat 1935, 3.

¹⁹⁴Ulus, 24 Temmuz 1935, 1.

¹⁹⁵Ulus, 20 Eylül 1935, 1.

Coşkan, Buğday Koruma Kanunu'nun iktisadi hayatta etkili olacak kanunların başında geldiğini söylemiştir. Bir taraftan uygulamada görülecek eksiklikleri düzeltmekle beraber, bu kanunu bütünlemek için ülkenin çeşitli yerlerinde, büyük istasyon ve iskelelerinde silolar yapmak, zahire borsalarını çiftçileri himaye edecek şekle sokmak, onlara esaslı krediler temin eylemek, şimendifer nakliye tarifelerini indirmek ve Ziraat Bankası'nın da alacağı buğdayları satmadan her ihtimale karşı depo etmesi ve gelecek yıl da ürün bol olursa bir yıl öncekini satması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹⁶

Maliye Bakanlığı, defterdarlıklara bir genelge göndererek toprağa ihtiyacı olan çiftçilere toprak dağıtılırken 2490 Sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu'nun 56. maddesi hükmünün yürütülmesini bildirmiştir.¹⁹⁷ Bu maddeyle oturdukları köy ve kasabaların içinde veya yakınında hiç arazisi olmayan veya tasarruflarındaki arazi miktarı 200 dönümden az bulunan tarım ile meşgul çiftçi ailelere bedeli taksitle alınmak ve arazi miktarı 200 dönümü geçmemek üzere o köyde oturanlar tercih edilmek şartıyla milli araziden toprak verilebilir kararı alınmıştır.¹⁹⁸ Tahsin Coşkan, *“Yurdu ekonomik parçalara ayırarak köylülere verilecek toprak miktarını belirtmek gerekmektedir. Toprağın alım, satım, bağışlama ve veraset işlerinde düzeltilecek arazi düzenini ekonomi bakımından bozmayacak şekilde hükümler konmalıdır. Tarım ve endüstri programlarının bir plana bağlanarak hazırlanması gerekmektedir. Partimizin büyük hükümetinin bunu da başaracağına inancımız vardır.”* diyerek konu hakkındaki fikrini ortaya koymuştur.¹⁹⁹ Aydın'da Fotiyadis çiftliği arazisinin 4/7 hissesine sahip olan Ziraat Bankası geri kalan 3/7 hisseyi de satın alarak, civar sekiz köy halkına dağıtmaya karar vermiş ve bir kısım arazinin parselli tapuları köylülere dağıtılmıştır.²⁰⁰

Ülkede tarım işletmelerinin küçük ve çok sayıda bulunmasından dolayı işletmelerin verimliliğini yükselterek pazara götürecekleri ürün miktarının artırılması ve çiftçinin ürününü pazarda değer fiyatı ile satabilmesi için arzının ayarlanması zorunluluğu

¹⁹⁶Ulus, 13 Temmuz 1936, 2.

¹⁹⁷Ulus, 20 Temmuz 1935, 3.

¹⁹⁸TBMMZC, Devre IV, 63. İnikat, İçtima 3, C. 23, 02.06.1934, 21.

¹⁹⁹Ulus, 20 Eylül 1935, 3.

²⁰⁰Ulus, 1 Şubat 1936, 2.

çiftçilerin aralarında kooperatif kurarak teşkilatlanmasını zorunlu kılmıştır. Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri bu şekilde ortaya çıkmıştır.²⁰¹

1935 yılı kooperatifçiliğin gelişimi açısından önemli bir yıl olmuştur. 2834 sayılı “Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ile 2836 sayılı “Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” (TKKK) Atatürk’ün teşvik ve önerileri doğrultusunda yürürlüğe girmiştir.²⁰² Türk kooperatifçilik hareketi içerisinde tarım kooperatifçiliğinin uzun bir süre bağlı kalacağı bu kanunlarla büyük gelişmeler gerçekleştirilmiştir.²⁰³

Kooperatif yönetim kurulu üyeleri, murakıplar ve memurlarının başkanlık ve Ziraat Bankası’nca işten çıkarılabilmeleri, gereğinde kooperatif işlerine bakanlık veya banka tarafından seçilecek bir heyetçe el konması, genel kurul kararlarının banka tarafından onaylanmadıkça geçerli olmaması, yönetim ve organizasyon ile ortaklara açılan kredilerin büyük çapta bankadan sağlanması finansman yönünden kooperatiflerde yukarıdan aşağıya bir hareketin gelişmesine yol açmıştır. Ortakların kooperatiflerin yürütülmesinde rolü azalmış ve kooperatifler devlet himayesi altına girmişlerdir. Kredi ve satış kooperatiflerinin birlikler kurma yetkisi olduğu halde, bunu sadece Tarım Satış Kooperatifleri kullanmışlardır. Ziraat Bankası kurulacak birliğin görevlerini üstlendiğinden buna lüzum kalmamıştır. Tarım Satış Kooperatifleri ile Birliklerine müdür durumundaki yöneticilerin devletçe tayin edilmesi bu dönemde getirilmiştir. Kooperatif müdürleri kendi kararlarını alma ve uygulama yetkisine sahip olmuşlarsa da kendilerini tayin eden makama bağlı kılınmışlardır. Ortaklar ise kooperatifleri devletin tarım kesiminde ekonomik işlerini yürüten birer uzantısı olarak görmüşlerdir.²⁰⁴

Atatürk, İktisat Vekili Celâl Bayar’a 13 Temmuz 1936’da çektiği telgrafta “*Tarım Kooperatiflerinin az zamanda bütün yurdu kaplamasını, başarılı gayretlerinizden bekliyoruz.*” temennisini iletmiştir.²⁰⁵ 1 Kasım 1936’da TBMM’yi açarken verdiği

²⁰¹Zarakolu, “Kooperatifler Bankası Üzerine”, 24-25.

²⁰²İnan, *a.g.e.*, 36.

²⁰³ Ayhan Şahin, *Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatifleri Sistemi, Finans Yapısı, Analizi ve Değerlendirilmesi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1996, 5-6.

²⁰⁴Kıvanç, *a.g.e.*, 111-112.

²⁰⁵Hazar, *a.g.e.*, 417.

söylevde, “Kooperatif teşkilâtı her yerde sevilmiştir. Kredi ve satış için olduğu kadar, istihsal vasıtalarını öğretip kullandırmak için de, kooperatiften istifadeyi mümkün görüyoruz.” diyerek alınan olumlu sonuçlardan duyduğu sevinci ifade etmiştir. Çiftçiye toprak verilmesi ile ilgili olarak da “Toprak Kanunu'nun bir neticeye varmasını Kamutayın yüksek hizmetinden beklerim. Her çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemal lâzımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır. Bundan fazla olarak, büyük araziyi modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal temin edilmesini teşvik etmek isteriz.” demiştir.²⁰⁶

Köylüyü eğitmek ve ona yeni teknikleri tanıtmak amacıyla Kültür ve Ziraat Bakanlıkları ilk kez 1936 yılı baharında Eskişehir Vilayeti Çifteler Çiftliği'nde deney niteliğinde Köy Eğitimcileri Kursu açmıştır.²⁰⁷ Tarımda çağdaş teknikleri yaymak için yapılan çalışmalar 1937'ye kadar yetersiz kalmıştır.²⁰⁸ 1937'de Eskişehir'de 2, Kocaeli, Kars, Erzincan ve Edirne illerinde 1'er olmak üzere toplam 6 kurs açılmış ve eğitimci sayısı 500'e ulaşmıştır. Bir yıl sonra da Manisa, İzmir, Kastamonu, Kayseri ve Malatya illerinde de kurslara başlanmış ve 11 merkezde yapılan çalışmalarla eğitimci sayısı 1500'e çıkarılmıştır. Köylüler için ufak broşürler ve tarım okulları öğretmen ve öğrencileri için kitaplar yayınlanmıştır.²⁰⁹

Şubat 1937'de İsmet İnönü ve arkadaşları Toprak reformuna yasal yolu açmak amacıyla Anayasa'da değişiklikler yapılması için verdikleri önerenin gerekçesinde, halkın çoğunluğunu oluşturan ve ulusun ilerlemesi bakımından önemli olan çiftçilerin hizmetkar durumunda kalmasının Türkiye'nin ana politikasına uymayacağından çiftçiye toprak sahibi yapmanın önemi ifade edilmiştir. Bunun için özel istimlak kanunları yapılmasının gerekli olduğu ileri sürülmüştür.²¹⁰

²⁰⁶TBMMZC, Devre V, 1. İnikat, İçtima 2, C. 13, 01.11.1936, 5.

²⁰⁷Toprak, a.g.m., 26.

²⁰⁸Tezel, a.g.e., 354.

²⁰⁹Toprak, a.g.m., 26.

²¹⁰TBMMZC, Devre V, 33. İnikat, İçtima 2, C. 16, 05.02.1937, 89 -1.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, TBMM’de yaptığı konuşmasında CHP’nin ilkelerinden birinin de çiftçiyi toprak sahibi yapmak olduğunu belirtmiştir.²¹¹ Muğla’nın Köyceğiz kazasının tamamıyla çiftlik ağalarının elinde olduğunu, köylünün bir karış toprağının bile olmadığını hatta Hükümet konağının bile bir çiftlik ağasının tarlası içinde olduğunu, çalışmayan ağanın oturduğunu köylünün ise çalıştığını ve diğer illerde de durumun böyle olduğunu ifade etmiştir.²¹² Ayrıca “18.000.000 Türk’ün 15.000.000’unun çiftçi olduğunu, birçoğunun kendi toprağında çalışmadığını ve bu büyük kütleden büyük bir menfaat bekliyorsak çiftçiyi kendinin olacak topraklara hâkim kılmak gerektiğini belirtmiştir. Yaptığımız ekonomik hareketlerin verimli olabilmesi için Türk köylüsünü ve çiftçisini kendini geçindirir vaziyetten kurtarmak, işsiz kalan topraksız köylüyü topraklandırmak, işlemeyen toprakları işletmek ve medeniyetin bugünkü yüksek huzur ve refahından vatandaşımızı mahrum bırakmamak için kanun yapıyoruz” demiştir.²¹³

Kütahya Milletvekili Recep Peker’de “Bizim gibi 3/4’ü çiftçi olan bir memlekette toprak, Teşkilâtı Esasiye’nin ana temellerinden birisini teşkil ettiğini ve çiftçiye toprak vermek kanunu hakkında Millet Meclisi’nin alacağı kararların tamamıyla yerinde olacağını” ifade etmiştir.²¹⁴ Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun mecliste etkili bir muhalefetle karşılaşmadan kabul edilmiş²¹⁵ ve kanunun 74. maddesi değiştirilmiştir. Genel menfaatler için bir gereği olmadığı anlaşıldığı takdirde kanun gereği değer parası peşin verilmedikçe hiç bir kimsenin malına el konulamayacağı ve mülkünün kamulaştırılamayacağı belirtilmiştir. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları Devlet tarafından idare etmek için kamulaştırılacak arazi ve ormanların bedellerinin özel kanunlarla tayin olunacağı kararlaştırılmıştır.²¹⁶

12 Şubat 1937’de Zirai Kombinalar İdaresi kurulmuştur. Zirai makine ve araç parkı ve zirai mücadele ilaçlarıyla köylülerin ekim, nadas ve harmanına yardım ederek ve

²¹¹TBMMZC, Devre V, 33. İnikat, İçtima 2, C. 16, 05.02.1937, 59.

²¹²TBMMZC, Devre V, 33. İnikat, İçtima 2, C. 16, 05.02.1937, 71.

²¹³TBMMZC, Devre V, 33. İnikat, İçtima 2, C. 16, 05.02.1937, 61.

²¹⁴TBMMZC, Devre V, 33. İnikat, İçtima 2, C. 16, 05.02.1937, 68.

²¹⁵TBMMZC, Devre V, 33. İnikat, İçtima 2, C. 16, 05.02.1937, 81.

²¹⁶TBMMZC, Devre V, 33. İnikat, İçtima 2, C. 16, 05.02.1937, 89 -1.

tarlalarında tarımsal mücadele yaparak çiftçileri modern tarıma alıştırmak kuruluşundaki amacı oluşturmuştur. Diğer amacı buğdayın maliyet fiyatını düşürmektir.²¹⁷

4 Haziran 1937'de 3203 sayılı Ziraat Vekâleti Vazife ve Teşkilât Kanunu çıkarılmıştır.²¹⁸ Tarım sektöründe bilgi teknoloji yayımını ve eğitimini güçlendirmek amaçlanmıştır. Köy çocuklarının tarımsal eğitim almaları amacıyla Teknik Ziraat ve Bahçıvanlık okulları açılmıştır.²¹⁹

1 Kasım 1937'de Atatürk, TBMM'nin son açılış konuşmasını yapmıştır. *"Milli ekonomimizin temeli ziraattır."* şeklinde başlayan ve ulusal tarım politikasının hedeflerini açıklayan konuşmasında *"Köyde ve yakın köylerde müşterek harman makineleri kullandırma, köylülerin ayırlamayacağı bir adet haline getirilmelidir."* sözü ile tarımda makineleşmenin önemini ifade ederek, çiftçilerin bu konuda özendirilmesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca, *"Ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve uygulamalı çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır. Bu işi amacına ulaştırabilmek için ciddi etütlere dayalı bir ziraat siyaseti tespit etmek ve her köylünün ve bütün vatandaşların kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir ziraat rejimi kurmak lâzımdır. Bir defa, Memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliği, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlanmak lâzımdır."* diyerek tarım konusunda yapılması gerekenleri ifade etmiştir.²²⁰ Atatürk'ün, TBMM'nin açılış nutuklarında Toprak Kanunu'nun TBMM onayına sunulacağını gösteren sözleri ve bu konudaki fikirlerine rağmen dönem koşulları nedeniyle bunlar gerçekleşmemiştir.

7 Ocak 1938'de Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kurulmuştur.²²¹ Bu kuruma sorumluluğuna verilecek olan tarım ve sanayi kurumlarını işletmek, bölgelere göre tarım

²¹⁷Tekeli-İlkin, a.g.m., 48-49.

²¹⁸TBMMZC, Devre V, 71. İnikat, İçtima 2, C. 19, 04.06.1937, 72.

²¹⁹Gülbüz, a.g.e., 36.

²²⁰TBMMZC, Devre V, 1. İnikat, İçtima 3, C. 20, 01.11.1937, 4.

²²¹TBMMZC, Devre V, 25. İnikat, İçtima 3, C. 22, 07.01.1938, 46.

çeşitlerini, yöntemlerini yaymak, örnek olacak tarzda yeni tarım işletmeleri kurmak ve yönetmek, ambar, nakliyat, ticaret ve kredi işleriyle uğraşmak gibi görevler verilmiştir.²²²

24 Haziran 1938’de 3491 sayılı kanunla Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) kurulmuştur.²²³ Buğday piyasasını düzenlemek, bunun için alım satım yapmak, gerekirse un ve ekmek fabrikaları kurmak, dünya buğday üretimi ve fiyat hareketlerini izlemek, araştırma yapmak ve yayın faaliyetinde bulunmak TMO’nun görevleri olarak tanımlanmıştır. Ziraat Bankası’nın buğday stokları TMO’ya devredilmiştir.²²⁴ Buğdayın yanı sıra faaliyet alanına arpa, yulaf, çavdar ve mısırı da almıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında TMO, bu ürünler dışında da alım satıma gitmiştir.²²⁵ Köylüden alınmakta olan Toprak Mahsulleri Vergisi’ni toplamak, stoklamak ve paraya çevirmek işi de TMO’ya verilmiştir. Savaş koşulları altında, tarımsal üreticilerin ürünlerinin belli bölümlerini TMO’ya teslim etmekle yükümlü tutulmaları TMO’nun kırsal kesimle olan ilişkilerini daha da genişletmiştir.²²⁶

Köyle ilgili çalışmaların önem kazanması sonucunda 1938’de Tarım Bakanlığı tarafından “Birinci Köy ve Ziraat Kongresi” düzenlenmiştir. Kongre tarımla ilgili teknik konular yanında, köylerin bazı sosyal ve ekonomik sorunlarını da kapsamıştır. Köy kalkınması için ihtiyaç duyulacak mali kaynaklar hakkında çalışma yapılmıştır.²²⁷

1 Kasım 1938’de TBMM’de Atatürk adına Başvekil Celâl Bayar tarafından okunan söylevde “*Memleketin muhtelif yerlerinde kredi ve satış kooperatiflerinin ve birliklerinin kurulmasına devam edilmiştir. Ezcümle Karadeniz muntikasında fındık mahsulümüz için beş kooperatif ve bunlar için merkezi Giresun’da olmak üzere bir birlik teşkil olunmuştur.*” denilerek kooperatiflerin yurt genelinde yaygınlaştırılmasının önemine değinilmiştir.²²⁸ Atatürk, ekonomik kalkınmada ve üreticilerin refah

²²²Yiğit, a.g.m., 320.

²²³TBMMZC, Devre V, 80. İnikat, İçtima 3, C. 26, 24.06.1938, 310.

²²⁴Yiğit, a.g.m., 320.

²²⁵Toprak, a.g.m., 23.

²²⁶Tezel, a.g.e., 347.

²²⁷Bülent Gülbuçuk, “Kırsal Kalkınma”, *Türkiye’de Tarım (Ed.: Fahri Yavuz)*, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005, 75.

²²⁸TBMMZC, Devre V, 1. İnikat, İçtima 4, C. 27, 01.11.1938, 4-5.

düzeylerinin yükseltilmesinde kooperatiflerden yararlanılması gerektiğini ileri sürmüştür.²²⁹

Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri Kanunları'nın bekleneni vermemesi üzerine yabancı uzmanların fikirlerine başvurulmuştur. Dr. H. Wilbrandt, 1939'da hazırladığı raporda ortaklar arasında lider olabilecek kişileri eğittikten sonra devletin kooperatif yönetimini ortaklara devretmesi gerektiğini belirtmiştir.²³⁰ II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin görüldüğü 1940'lı yıllarda tarımsal ürün fiyatları yükselmiştir. Tarımsal ürün fiyatlarının düşürülmeye çalışıldığı bu yıllara narh uygulama yılları denilmiştir.²³¹ Bu dönemde kurulmuş olan hükümetler savaş nedeniyle uygulamış oldukları ekonomik politikalar nedeniyle toplumun birçok sosyal kesiminden tepkiler almışlardır. Özellikle tarım alanında çalışan üretici kesim büyük bir tepki göstermiştir.²³²

Mal darlığını hafifletmek ve halk sıkıntı çekerken bazı kimselerin aşırı kazançlar elde etmelerini önlemek için devlet birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin büyük kısmı Milli Korunma Kanunu'na dayandırılmıştır.²³³ Bu kanun ile hükümet, halkın ihtiyacını karşılamak, ihracatı düzenlemek ve üreticileri korumak için ürünler satın alabileceği gibi ithalatı düzenlemek amacıyla hariçten de mal satın alabilir kararı alınmıştır.²³⁴ Ayrıca arazi sahibi olanlar arazilerinin yarısında hububat ekmeye mecbur tutulabilecektir.²³⁵ Her türlü tarım aletlerini, makinelerini ve vasıtalarını, zirai ilaçları ve tohumları lüzumuna göre parasız, ödünç veya kira karşılığı ihtiyacı bulunanlara dağıtabilecek ve çiftçiyi güçlendirmek için gerektiğinde ödünç para verebilecektir.²³⁶

11 Kasım 1942'de Varlık Vergisi Hakkında Kanun'la servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve aşırı kazançları üzerinden bir defaya mahsus olmak üzere varlık

²²⁹İnan, a.g.e., 39.

²³⁰Bilgin-Tanıyıcı, a.g.m., 142.

²³¹Okan Gaytancıoğlu (Haz.), *Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2009, 85.

²³²Afşar, a.g.t., 44.

²³³Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 88.

²³⁴TBMMZC, Devre VI, 27. İnikat, İçtima 1, C. 8, 18.01.1940, 146.

²³⁵TBMMZC, Devre VI, 27. İnikat, İçtima 1, C. 8, 18.01.1940, 150.

²³⁶TBMMZC, Devre VI, 27. İnikat, İçtima 1, C. 8, 18.01.1940, 154.

vergisi alınması kararlaştırılmıştır.²³⁷ 04 Haziran 1943 Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile bahçe ve bağlarda kişisel ihtiyaçlar için yetiştirilen ürünler ve tarımın ıslahı ve gelişmesi için kurulan tohum istasyonlarında, numune fidanlıklarında, meyveliklerde, numune tarla ve çiftlikleri ile hara ve üretme çiftlikleri ve kombinalar işletmelerinde yetiştirilen ürünler vergiden muaf tutulmuştur.²³⁸ Toprak Mahsulleri ve Varlık vergilerine özellikle köylü kesim çok büyük tepki göstermiştir.²³⁹ Hükümetçe Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak alınan vergilerde belirli miktar ve fiyatla alınan ürünlerde % 8, diğerlerinde ise % 12 vergi oranı kabul edilmiştir.²⁴⁰ Bu kanunun hükümlerine göre ödemesi gereken hububat borçlarını ödememiş olanların cezaları 26 Ocak 1944'de affedilmiştir.²⁴¹

Tarım desteklemeci siyasetin gereği devletin sorumlulukları artmıştır. Traktör, makine, ekipman, tohum ve ilaç gibi girdilerin kullanımını geliştirmek amacıyla Türkiye Zirai Donatım Kurumu kurulmuştur.²⁴² 26 Haziran 1944 Türkiye Zirai Donatım Kurumu Kanunu ile ziraatte kullanılan her türlü alet, makine, vasıta ve malzemeyi, ilaç ve ilaç maddelerini, suni gübreleri imal ve istihsal etmek, bunları ve tohumluk, damızlık, iş ve irat hayvanlarını iç ve dış piyasalarda tedarik ederek peşin veya taksitle satmak, bu işler için gerekli çeşitli tarım, sanayi ve ticari kurumları kurmak ve işletmek veya bu tür işlerle uğraşan kurumlarla iş ve sermaye ortaklığı yapmak, istihsal ve imalden arta kalan maddeleri gereği halinde işleyip satmak görevleri verilmiştir. Kurumun Türkiye'ye ithal edeceği ham, yarı mamul ve mamul maddelerle tüm alet, makine ve yedek parçaları çeşitleri gümrük ve her tür ithalat resimlerinden ve vergilerinden muaf tutulmuştur.²⁴³

Tarım alanında gösterilen çabalar ihtiyacı karşılamaktan uzak kalmıştır. Ancak başlangıçta belirlenen kendi kendine yeterliliğin gerçekleştirilmesine ve ihracat aracılığı ile ekonominin döviz gereksiniminin karşılanmasına olanak vermiştir.²⁴⁴ 21-25 Aralık

²³⁷TBMMZC, Devre VI, 3. İnikat, İçtima 4, C. 28, 11.11.1942, 29.

²³⁸TBMMZC, Devre VII, 33. İnikat, İçtima F., C. 3, 04.06.1943, 21.

²³⁹Afşar, a.g.t., 45.

²⁴⁰TBMMZC, Devre VII, 33. İnikat, İçtima F., C. 3, 04.06.1943, 29.

²⁴¹TBMMZC, Devre VII, 24. İnikat, İçtima 1, C. 7, 26.01.1944, 140.

²⁴²Gülbüz, a.g.e., 36.

²⁴³TBMMZC, Devre VII, 76. İnikat, İçtima 1, C. 11, 26.06.1944, 133-135.

²⁴⁴Şahinöz, a.g.m., 117-118.

1944 tarihleri arasında toplanan I. Türk Kooperatifçilik Kongresi'nde bağımsız olarak bir Kooperatifler Kanunu hazırlanması fikri üzerinde durulmuştur.²⁴⁵ 11 Haziran 1945'de 4753 sayı ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edilmiştir.²⁴⁶ Tarım toplumunun sosyo-ekonomik ve sosyo-politik bir takım meseleleri bunda etkili olmuştur.²⁴⁷ Kanunla vakıf, özel idare ve belediyelere ait araziler ve 5.000 dönümü geçen mülk araziler kullanılarak topraksız çiftçilerin topraklandırılması amaçlanmıştır. Hazine arazileri dağıtılmış, fakat yan tedbirler alınamadığından yeterli başarı sağlanamamıştır.²⁴⁸

1946 ile başlayan devletçiliğe tepki politikalarının ortaya çıktığı zaman kesitinde tarım önemli gelişmeler göstermiştir. Savaşta yıkılmış Avrupa'ya besin üretmek amacıyla ortaya çıkmış olan Marshall Planı döneme damgasını vurmuştur. Plan, Türkiye tarımında modernleşmenin önemli bir belirleyicisi olmuştur. Tarımda makineleşme hızlanmıştır. Traktör sayısının artması işlenen tarım alanlarının hızla büyümesini sağlamıştır.²⁴⁹

Türk Kooperatifçilik Cemiyeti için 1946'da kamu yararına cemiyet kararı alınmış ve iki yıl sonra da Türk Kooperatifçilik Kurumu adını almıştır.²⁵⁰ 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nda tarım sektörüne öncelik verilmiştir. Diğer sektörler tarımsal gelişmeye yardımcı olacak şekilde düşünülmüştür. Planla tarımsal ürün ve hammaddelerin dış pazarlara transferi önündeki engelleri kaldırmak ve üretimdeki metalaşma sürecini hızlandırmak amaçlanmıştır.²⁵¹ Yapılan çalışmalara rağmen tarıma yapılan yatırımlar sınırlı kalmıştır. 1948'de traktör sayısının 1.750'den ibaret olması ülkedeki traktör ihtiyacının karşılanamadığını göstermiştir.²⁵² 14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidarı CHP'den devralması ile tarımsal alanda yeni politikalar

²⁴⁵İnan-Çevik, *a.g.e.*, 20.

²⁴⁶TBMM Tutanak Dergisi (TBMMTD), 72. İnkit, İçtima 2, C. 18, 11.06.1945, 230.

²⁴⁷Kamil TURAN, "Türk Tarımında Kooperatifçiliğin Geleceği", *XI. Türk Kooperatifçilik Kongresi 19-21 Aralık 1984 Tebliğler*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, 281.

²⁴⁸Gaytancıoğlu, *a.g.e.*, 85.

²⁴⁹Gürbüz, *a.g.e.*, 37-38.

²⁵⁰Türk-Koop Gazetesi, 06 Şubat 1989, 3.

²⁵¹B. Ali Eşiyok, "Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'na: Bir Dönüşümün Kısa Bir öyküsü", *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, S. 11, C. 4, Ankara, 2009, 122.

²⁵²Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 141.

belirlenmiş ve tarımda makineleşmenin hız kazanmasıyla birlikte tarımda önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.²⁵³

Tarım ve kooperatifçilik alanlarında modern tarıma geçişin özendirilmesi, toprak dağıtımı, tarım kazançlarının vergi dışı tutulması, Toprak Mahsulleri Ofisi, Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri gibi bir dizi uygulama ile üretkenlik ve verim yükselttilerek üreticiler korunmaya çalışılmıştır.²⁵⁴ Halkın bilinçlendirilememesi, ön araştırmanın yapılmaması, finansman meselesi, Devlet-Kooperatif ilişkilerinin düzensizliği, üst teşkilatlanma meselesi, eğitim ve araştırma meselesi, denetim sorunu ve kooperatifler arası işbirliğinin sağlanamaması gibi nedenlerden dolayı Türkiye’de kooperatif hareket tam anlamıyla gelişmemiştir.²⁵⁵

1.3. Atatürk Dönemi Kooperatifçilik Hareketinde Hukuk Alanındaki Çalışmalar

Cumhuriyet idaresi çiftçilerin kredi ihtiyacını karşılamak, elde ettikleri ürünleri en iyi şartlarla değerlendirmelerini mümkün kılmak amacı ile kooperatifleşmelerini sağlamak üzere özel kanunlar çıkarmış, bu kooperatiflerin kurulması ve işlemesine destek olmuştur.²⁵⁶ Bu çalışmalardan ilki olarak tanımlayabileceğimiz kanun, 77 maddelik hazırlanan “Kooperatif Şirketler Kanun Lâyihası” dır. Mustafa Kemal’in başkanlığındaki Vekiller Heyeti Kararıyla 27 Eylül 1920’de Meclis’e sevk edilmiştir. Kanun tasarısı 28 Aralık 1920’de Genel Kurul gündemine alınmıştır. Fakat tasarı kanunlaşmamıştır.

Zonguldak Mutasarrıfı’nın, Ereğli Kömür Havzası’ndaki işçileri, işletmeyi ellerinde tutan Fransız ve İtalyan şirketlerinin elverişsiz şartlar altında çalıştırdığı hakkındaki ihbarı üzerine, durumu incelemek üzere bölgeye Saruhan Mebusu Mahmut Celâl (Bayar) gönderilmiştir. Onun verdiği rapor göz önünde tutularak hazırlanan tasarı Meclis’e sunulmuş²⁵⁷ ve 10 Eylül 1921 gün ve 151 sayılı “Ereğli Havzai Fahmiye Maden

²⁵³Afşar, a.g.t., 50-51.

²⁵⁴Hamitoğulları, a.g.m., 123.

²⁵⁵Ahmet Özçelik, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Sorunları”, *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 712, Ankara, 1996, 10.

²⁵⁶Zarakolu, “Kooperatifler Bankası Üzerine”, 26.

²⁵⁷Hazar, a.g.e., 396-397.

Amelesinin Hukukuna Mûteallik Kanun” ortaya çıkmıştır. Kanunun 4. maddesiyle, Ereğli Kömür Havzasında “İhtiyat ve Teavün Sandıkları” yani “Kooperatifleri” teşkili öngörülmüştür.²⁵⁸ 1922 Ağustos sonunda TBMM’ye sunulan 13 maddelik “Türkiye Köy Bankaları Kanun Lâyihası” İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt’un üzerinde çok durmasına rağmen kanunlaşmamıştır. Lâyiha, Ziraat Bankası’na verilen menafi hisselerinin 1/3’ü ile devlet ve Özel İdare Bütçelerinden ayrılacak ödeneklerden bu teşekküllere sermaye sağlanmasını öngörmüştür.²⁵⁹ Mustafa Kemal, 1 Mart 1923’te TBMM’de yaptığı açış konuşmasında, Ziraat Bankası’ndan beklenen hizmetlerden söz ettikten sonra “*Köylülerimize bir kredi müessesesi göstermek ve bahusus ahvalin istikrarı takdirinde tarlalara dönecek askerlere bir itibar temin edebilmek üzere bir Köy Bankaları Kanunu yapılmış ve Meclise taktim kılınmıştır.*” sözüyle Köy Bankaları’nın müjdesini vermiştir.²⁶⁰ Köy Bankaları Ziraat Bankası ile Kooperatifler arası bir kuruluş olarak düşünülmüştür.

Kooperatifçiliği teşvik ve kooperatiflerin kurulmasını kolaylaştırmak üzere 1923 yılı ilkbaharında İktisat Vekâleti’nce, 97 maddelik “İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi” çıkarılmıştır.²⁶¹ Nizamname’de kooperatifin teşekkül, maksat, isim, idare merkezi, müddet, sermaye ve hisse senedatı, taksitler, ortaklar, ortaklığın idaresi, alım, satım ve istihsal işlerine ait hususat için ayrı ayrı esaslar tespit edilmiştir.²⁶² Nizamname’nin konusunu ziraat ve el sanatları alanında kurulacak çok amaçlı kooperatifler oluşturmuştur.²⁶³ Kooperatiflere İktisat Vekâleti bütçesinden yardım yapılması ve Ziraat Bankası’nca kredi verilmesi öngörülmüştür. Bu nizamnameye dayanılarak beş yıl içinde birkaç tanesi küçük sanat, çoğu tarımsal karakterde Ege, Marmara Havzası ve Trakya’da olmak üzere 40 kadar kooperatif kurulmuştur. Ödemiş Tütüncüler Alım Satım Kooperatifi, Bursa Halk Tütünleri Kooperatifi, Yeşil Bursa Tütün Ortaklığı, Hendek Tütün Kooperatifi, İzmit Tütün Kooperatifi, Bergama Tütün

²⁵⁸TBMMZC, 73. İnikat, İçtima Senesi 2, C. 12, 10.09.1337 (1921), 171-173.

²⁵⁹Hazar, *a.g.e.*, 398.

²⁶⁰TBMMZC, Devre I, İçtima 1, İçtima Senesi 4, C. 28, 01.03.1339 (1923), 8.

²⁶¹Hazar, *a.g.e.*, 397-398.

²⁶²Atasağun, *a.g.e.*, 3.

²⁶³Tecer, *a.g.m.*, 78.

Müstahsilleri Kooperatifi ve Tire Çiftçiler Kooperatifi kurulan ilk yedi kooperatifi oluşturmuştur.²⁶⁴

Ziraat Bankası teşkilatı yeterli derecede geniş olmasına rağmen sermayesi sınırlı olduğundan ülkedeki büyük kredi ihtiyacını tam olarak karşılayamamıştır. Bu nedenle köylülere kredi vermek maksadı ile İtibari Zirai Birlikleri teşkili düşünülmüştür.²⁶⁵ 21 Nisan 1924’de faizcileri ortadan kaldırmak ve krediyi köye götürmek gayesiyle 498 sayılı “İtibari Zirai Birlikleri Kanunu” çıkarılarak çiftçilerin kredilendirilmesi ve alım satım işleriyle uğraşacak kooperatifler kurulması öngörülmüştür.²⁶⁶ Kanun gereği tüzel kişiliğe sahip olan yerlerin çiftçileri ve aynı tür tarım ürünleri yetiştirenler birleşerek ekonomik durumlarının iyileşmesi için sınırsız ve birbirlerine karşılıklı kefil olarak tarım birlikleri meydana getireceklerdir. Ziraat Bankası’nın göstereceği yerlerde çiftçi ve üreticilerin çoğunluğunun rızasıyla ve Ziraat Vekâleti’nin uygun görmesiyle kurulacaklardır. Birliklerin kuruluşu ve idaresi Ziraat Bankası ve hükümetçe onaylanacak bir tüzük ile tespit edilecektir. Birlikler genel kurul tarafından seçilmiş memurlar ve yeteri kadar üyeden oluşmuş bir idare meclisi tarafından yürütülecektir. İdare meclisi Ziraat Bankası memurlarından birinin hazır bulunması ile üyelerden her birinin sahip olduğu taşınabilen ve taşınmaz malların değerlerini özel bir defterde tespit ettikten sonra genel kurula arz edeceklerdir. Genel kurulda aynen veya değiştirilerek kabul olduktan sonra defterde birbirlerine karşılıklı kefil olduklarını bildirdikleri yeri mühürleyecek ve imza atacaklardır. Bu noter tarafından onaylanacaktır. Birliğe ortak olmayanlara Ziraat Bankası ödünç para vermeyecektir.

Birlikler ürünlerin değerinin belirlenmesi, korunması ve satılması, kredi koşullarının bildirilmesi, ham maddelerin, aletlerin veya tarımda kullanılacak eşyaların alınması ve ortakların diğer ihtiyaçlarının sağlanması gibi işlerle de uğraşacaklardır. Birlikler üyelerinin alacaklarını ve ödemelerini Ziraat Bankası’nın belirlediği hükümlere uygun olarak dağıtacak ve alacaktır. Birlikler, Bankaya karşı olan sorumluluklarını yerine getirmezlerse Banka, Birlik Meclis İdaresi’ne veya genel kurula başvurarak alacaklarını

²⁶⁴Hazar, *a.g.e.*, 398.

²⁶⁵Ataşağın, *a.g.e.*, 2.

²⁶⁶Hazar, *a.g.e.*, 398.

talep edecektir. Kanun hükümlerine göre bir bölgenin İtibari Zirai Birlikleri aralarında ilişki kurarak menfaatleri için birleşebilecektir. Bu birliklerin kayıtları, belgeleri, alım ve satımları, üyelerin ürünlerini işlemek ve korumak gibi işler için alacakları ve yapacakları taşınabilir ve taşınmaz malları vergiden muaf olacaktır. Birliklerin her türlü kayıt ve hesapları Ziraat Bankası'nın kontrolü ve denetimi altında olacaktır. Bu kanunun hükümlerini yerine getirmeye Maliye, Dahiliye, Adliye ve Ziraat Vekâletleri görevlendirilmiştir.²⁶⁷

İtibari Zirai Birlikleri Kanunu'nun çıkarılmasıyla, bu birliklerin hem kredi hem de satış kooperatiflerinin görevlerini yerine getirmesi sağlanmıştır. Ayrıca ortak ürünlerinin saklanması ve satışı işi öngörülmüştür.²⁶⁸ Kanun, ülkede küçük zirai krediyi yeni bir teşkilata bağlamak hususunda önemli bir adım olmuştur.²⁶⁹ İki yıl sonra İtibari Zirai Birlikleri'nin kuruluş ve yönetimi hakkında esasları gösteren 58 maddelik bir nizamname çıkarılmıştır. Bu kanuna dayanılarak ilk İtibari Zirai Birliği İzmir'de kurulmuş ve onu Yomra'nın Coşera (Sayvan) ve Samaruksa (Yeşilyurt) köylerini içine alan bir İtibari Zirai Birliği meydana getirme teşebbüsü takip etmiştir. Afyon'da da benzeri bir çalışma olmuş ve çiftçilerden ortaklık payı parası toplanmıştır. Bununla birlikte, bu alanda bir gelişme olmamıştır. Mahalli teşebbüslerin Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü'nden destek görmediği, yazılı başvuruların cevapsız kaldığı ileri sürülmüştür. Ülkenin ihtiyacı olan çok amaçlı tarımsal kooperatiflerin kurulup yerleşmesini sağlayacak İtibari Zirai Birlikleri Kanunu uygulama alanı bulamamıştır.²⁷⁰ Bu kanunun önemli yanı, devletin tarım kooperatifleri hareketine geniş ölçüde müdahalesine izin veren yasaların dayanağı olmasıdır. Bu müdahalede devlet yardımlarının tarım kesimine aktarılmasında yardımcı kuruluşlara sahip olma amacı güdülmüştür.²⁷¹

Tarım alanında kurulacak kooperatifler için ayrı bir kanun çıkarılırken, bir yandan da Ticaret Kanunu, kooperatif ortaklıklar kurulmasına imkan verecek ve kanuni

²⁶⁷TBMMZC, 2. Dönem 2. Yasama Yılı, 43. İnikat, C. 8, 21.04.1340 (1924), 1122-1123.

²⁶⁸Müftüoğlu-Aydos, *a.g.e.*, 15.

²⁶⁹Atasağun, *a.g.e.*, 8.

²⁷⁰Hazar, *a.g.e.*, 398-399.

²⁷¹Dilek Şenel, *Çok Amaçlı Tarımsal Kooperatifçilik ve Türkiye Uygulamasının Değerlendirilmesi*, Millî Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1984, 79.

ortamı elverişli hale getirecek şekilde değişikliğe uğramıştır. Ticareti Berriye Kanunu, “kollektif, komandit ve anonim” diye üç çeşit ticaret şirketi tanıdığından,²⁷² 5 Ocak 1924’te kabul edilen 396 sayılı kanunla bu üç şirketle birlikte kooperatif şirketleri de ticaret şirketlerinden kabul edilmiştir.²⁷³ 1926’da kabul edilen 865 sayılı kanun ise kollektif, komandit, limited, anonim ve kooperatif olmak üzere beş çeşit ticaret şirketi saymıştır. Türk Ticaret Kanuna dayanılarak birçok kooperatif kurulmuştur.²⁷⁴ Bu kanuna göre kurulan kooperatifler arasında incir yetiştiricisi çiftçinin kredi ihtiyacını karşılamak üzere, Aydın ve kısmen İzmir Bölgesinde oluşturulmaya başlanan Tarım Kredi Kooperatifleri de vardır. Bunlar Karapınar, Erbeyli, Ortaklar, Köşk, Germencik ve Ödemiş Kooperatifleri’dir. Milli Aydın Bankası bu kooperatiflere Merkez Bankası vazifesini yapmış ve Ziraat Bankası tarafından maddi olarak desteklenmiştir.²⁷⁵

5 Haziran 1929’da yürürlüğe giren Zirai Kredi Kooperatifleri Yasası ile²⁷⁶ yasa literatüründe ilk kez “kooperatif” sözcüğü kullanılmıştır. ²⁷⁷ Tarım Kredi Kooperatifleri’nin başlangıcını bu yasayla kurulan kooperatifler teşkil etmiştir. ²⁷⁸ Yasaya göre, 100 haneden ve nüfusu 500’den aşağı olmayan bir veya bir kaç kasaba ve şehir çiftçileri ve tarım üreticileri yasa hükümlerine uymak ve tüzel kişiliğe sahip bulunmak üzere birleşerek şehir ve kasabalarda mülkiye memurunun göstereceği mahallerde Ziraat Bankası’nın ve İktisat Vekâleti’nin uygun görmesi ile köylerde 30, kasaba ve şehirlerde ise 60 üye tarafından sınırsız ama sorumluluk esasına dayalı Zirai Kredi Kooperatifleri kurabileceklerdir. Kredi Kooperatifleri’nin kuruluş, idare, denetim, yetki ve tasfiye gibi işleri sözleşme ile tespit edilmiştir. Kooperatife borçlu olan ortaklar ürünlerini kooperatifin izni olmadan satamayacaklardır. Ürünlerini izinsiz satan ortakların kooperatife olan borçları % 10 tazminatla tahsil olunacaktır. Bir ortak istifa ederse veya ortaklıktan çıkarılırsa kooperatife olan borçlarını kısa zamanda ödeyecektir. Kredi Kooperatifleri’nde görevli olanlar vazifelerini kötüye kullanırlarsa devlet memurları

²⁷²Hazar, *a.g.e.*, 399.

²⁷³TBMMZC, 79. İnikat, C. 4, 05.01.1340 (1924), 728-729.

²⁷⁴T.C. Resmî Gazete, 28 Haziran 1926, 1589.

²⁷⁵Hazar, *a.g.e.*, 399-400.

²⁷⁶Müftüoğlu-Aydos, *a.g.e.*, 15.

²⁷⁷Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz- Ağustos 1982, 6.

²⁷⁸Hazar, *a.g.e.*, 400.

hakkında uygulanan cezaları alacaktır. Kredi Kooperatifleri yalnız Ziraat Bankası'ndan ödünç para alabilecektir. Kredi kooperatifleri işçi ücretleri, tohumluk gübre, koruma ilacı, küçük tarım aletleri ve çift hayvanı gibi işletmenin kısa vadeli üretim masraflarını karşılamak için borç verebilecektir.

Zirai Kredi Kooperatifleri'ni Ziraat Bankası teftiş edecek ve kanun hükümlerine uymayanları tasfiye edebilecektir.²⁷⁹ Fesih veya tasfiye olunan Kredi Kooperatifleri'nin ihtiyat sermayeleri ortaklara dağıtılmamıştır. Borcu olmayan kooperatiflerin ihtiyat sermayeleri aynı kazada bulunan Kredi Kooperatifleri'ne devir edilmiştir. Kuraklık, dolu, sel, yangın ve bulaşıcı hastalıklar gibi afet sebebi ile zamanında alınmayan Kooperatif borçları Ziraat Bankası'nın onayı ile bir seneyi geçmemek üzere Kredi Kooperatifleri'nin Meclisi İdarelerince kısmen veya tamamen sonradan alınabilecektir. Bir mıntıka dahilinde kurulan Kredi Kooperatifleri aralarında ortaklık kurarak Ziraat Bankası'nın ve İktisat Vekâleti'nin onayı ile Kooperatif Birlikleri vücuda getirebilecektir. Kredi Kooperatifleri kazanç ve muamele vergilerinden muaf olacaktır. Her türlü kayıtları köylerde ihtiyar heyetlerince, şehir ve kasabalarda noterlerce vergisiz onaylanacaktır. Bu yasanın hükümlerinin yürütülmesinden Heyeti Vekile sorumlu olacaktır.²⁸⁰ Bu kanun ile ilk kez geniş ölçüde tarım kooperatifleri oluşturulmaya başlanmıştır.²⁸¹

İlk Zirai Kredi Kooperatifi, yasanın yürürlüğe girmesinden üç ay sonra, Giresun'un Bulancak Nahiye merkezinde 18 Eylül 1929'da açılmıştır. Kooperatif, 80 ortak ve 4.000 lira tahsil edilmiş sermaye ile faaliyete geçmiştir. Ertesi yılın sonunda kooperatif adedi 191, ortak sayısı 20.170 ve kooperatifleşmiş köy miktarı 558 olmuştur.²⁸² Kooperatiflerin ve ortaklarının sayısının artması ve sermayelerinin çoğalmasında Cumhuriyet Hükümeti'nin Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ile Ziraat Bankası'nı kooperatiflerin ana bankası yapması etkili olmuştur.²⁸³ İtibari Zirai Birlikleri ve Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunları'ndan kaynak sorunu çözüme ulaştırılamadığı için

²⁷⁹TBMMZC, Devre III, 71. İnikat, İçtima 2, C. 12, 28.05.1929, 113-115.

²⁸⁰TBMMZC, Devre III, 71. İnikat, İçtima 2, C. 12, 28.05.1929, 10-12.

²⁸¹Şenel, *a.g.e.*, 79.

²⁸²Hazar, *a.g.e.*, 400.

²⁸³"Köy İktisadiyatı, Köylü ve Ziraat Bankası", *Ülkü*, S. 10, C. 2, İkinci Teşrin 1933, 317.

netice alınamamıştır.²⁸⁴ 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun ve esas mukavelenamesinin uygulanmasında görülen bazı mahzurların kaldırılmasının ve kooperatiflere ait işlerde bazı ıslahatların yapılmasının faydalı olacağı düşüncesi ile Kredi Kooperatifleri mevzuatının yeniden tanzim edilmesi uygun görülmüştür.²⁸⁵

16 Ekim 1935'de TBMM'de Tarım Satış Kooperatifleri ve Birliklerine Dair Kanun layihaları kabul edilmiştir.²⁸⁶ 2834²⁸⁷ ve 2836 sayılı²⁸⁸ kanunlar dış ticaret bakımından önemi artan bazı tarım ürünlerinin kooperatifleştirilerek denetime alınmasını amaçlamıştır.²⁸⁹ 2836 sayılı kanun, Batı Almanya Raiffeisen Kooperatifleri örnek alınarak hazırlanmıştır.²⁹⁰ Kanunun yürürlüğe girdiği tarihe kadar kurulmuş olan Zirai Kredi Kooperatifleri yeniden kuruluş işlemine tabi tutulmaksızın yeni kanuna göre kurulmuş sayılmışlardır.²⁹¹ 1935 yılı sonunda 2.309 köyü içine alan 67.333 ortaklı 668 adet Zirai Kredi Kooperatifi'nin büyük çoğunluğu (% 86'dan fazlası) kendilerini yeni kanuna uydurarak Tarım Kredi Kooperatifi unvanını almıştır.²⁹² Yeni kanuna uymayı kabul etmeyen 91 kooperatif ise tasfiye edilmiştir.²⁹³

2836 sayılı kanunun 30. maddesi ile kaldırılmış olan kooperatiflerde çiftçilerden toplanmış ve Ziraat Bankası'nda veya başka banka, kurum veya şahıslar elinde bulunan paralardan hakiki şahıslar adına yatırılmış olanlar geri verilmiştir. Sahibi bilinmeyen veya Tarım Kredi Kooperatifleri'ne girmeyenlerin paraları Tarım Kredi Kooperatifleri'nin yedek akçelerine konmak üzere Ziraat Bankası'na yatırılmıştır.²⁹⁴ Tarım Kredi Kooperatifi henüz kurulmamış yerlerde de kooperatif kuruluncaya kadar aynı işlem uygulanmıştır.²⁹⁵ Bu kanunların yürürlüğe girmesi için hazırlanan Kredi Kooperatifleri

²⁸⁴Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz-Ağustos 1982, 4.

²⁸⁵Ataşağın, *a.g.e.*, 48.

²⁸⁶TBMMZC, Devre V, 45. İnikat, C. 5, 16.10.1935, 88.

²⁸⁷TBMMZC, Devre V, 47. İnikat, C. 5, 21.10.1935, 113.

²⁸⁸TBMMZC, Devre V, 40. İnikat, C. 5, 04.10.1935, 14.

²⁸⁹Şenel, *a.g.e.*, 79.

²⁹⁰Şüleyman Kurt, "Tarım Kredi Kooperatifleri", *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 802, Ankara, 2003, 50.

²⁹¹Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz-Ağustos 1982, 6.

²⁹²Hazar, *a.g.e.*, 401.

²⁹³Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz-Ağustos 1982, 6.

²⁹⁴TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İçtima: F., C. 5, 07.10.1935, 38.

²⁹⁵TBMMZC, Devre V, 42. İnikat, İçtima: F., C. 5, 09.10.1935, 46.

Anasözleşmesi 19 Mart 1936’da ve Satış Kooperatifleriyle Birlikleri Anasözleşmeleri de 27 Ocak 1937’de tamamlanarak uygulama alanına konulmuştur.²⁹⁶

1.4. Tarımsal Kooperatiflerin Kuruluşu ve Amaçları

Tarımsal kooperatifler, ortakları çiftçi ve faaliyet alanı tarım olan kooperatiflerdir.²⁹⁷ Köy, belde ve ilçe gibi yerleşim merkezlerinde kurulmuşlardır.²⁹⁸ Çiftçilerin bazı ekonomik haklarını korumak ve işletmelerinden daha fazla kâr sağlamak amacıyla birleşmeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Bu fazla kâr, çiftçinin kooperatifi aracılığıyla ürününü daha yüksek fiyata satması, işletmesi için gerekli üretim girdi ve araçları daha ucuz fiyata edinmesi ve elde ettiği ürünlerin maliyetlerini düşürmesi sonucunda meydana gelmiştir.²⁹⁹

Tarımsal kooperatifler küçük tarım işletmelerinin kendi haklarını savunmalarını sağlamış ve yeni küçük köylü işletmelerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.³⁰⁰ Ortaklarının tarımsal üretim ve mesleki faaliyetlerindeki ihtiyaçlarını giderebilmek için üretim girdilerini temin etmek, ürünlerini alıp en iyi şartlarda değerlendirmek, gerekirse işleyip mamul haline getirerek piyasaya sürmek ve ortaklarının finansman ihtiyaçlarını karşılamak faaliyetlerinde bulunmuşlardır.³⁰¹

1.5. Tarımsal Kooperatiflerde Finansman

Kooperatiflerin finansmanı ortakların paylarının artırılması ve zamanında ödenmesi temin edilerek sağlanmıştır. Ortaklık paylarının düşük olması ve ortaklarca tam ödenmemesi, kredi temin edecekleri yerlerin ve kredilerin sınırlı olması sonucunda kooperatifler finansman güçlüğü ile karşılaşmıştır.³⁰²

²⁹⁶Hazar, *a.g.e.*, 401.

²⁹⁷Ziya Gökalp Mülâyim, *Kooperatifçilik*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1999, 175.

²⁹⁸Ahmet Şahin-Murat Cankurt-Cihat Günden-Bülent Miran-Yeşim Meral, “Türkiye’de Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde; Ortak-Kooperatif İlişkileri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi*, 16(2), Kahramanmaraş, 2013, 21.

²⁹⁹Mülâyim, *a.g.e.*, 175.

³⁰⁰Mülâyim, *a.g.e.*, 179.

³⁰¹*Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2014*, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2015, 30-31.

³⁰²Necdet Bilgin, “Genel Olarak Tarımsal Kooperatiflerin Sorunları”, *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 841-852, Ankara, 2007, 19.

Kooperatifler arazi, tesis ve binalara gereksinim duyduklarından bunlara yatırımın ne kadar olacağı ve ne kadarının ortaklar tarafından finanse edileceği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ortakların katılım paylarının miktarı, ne kadarının peşin alınacağı, aylık ödentilerin saptanması ve yabancı kaynaklardan sağlanacak kredilerin kooperatif kurulmadan önce belirlenmesi önem arz etmiştir. Kooperatife ait tesislerin bir bölümü, dış finansman yolu ile karşılanacaksa bu borçlanmanın getireceği yükünde hesaplanması gerekmiştir.³⁰³ TKKK ile yedek akçesi 1000 liradan fazla olan Tarım Kredi Kooperatifleri, Ziraat Bankası'nın onayı ile bu paranın en çok % 50'si ile yazıhane, depo ve işletme için yerler yaptırabilmiş veya satın alabilmiştir.³⁰⁴

Tarım kesiminde üretim artışı, arzın kontrolü, ürün ve girdi piyasalarının düzenlenmesi gibi devletin yapacağı hizmetler, hükümetlerce üretici kooperatiflerinin desteklenmesiyle gerçekleştirilmiştir.³⁰⁵ 27 Ocak 1931'de Mustafa Kemal, *"Hükümetimizin bu teşebbüsleri takviye etmesi lazımdır."* diyerek kooperatiflerin desteklenmesi lüzumuna işaret etmiştir. Tarım Kooperatifleri'nin ana bankası olduğu kabul edilen Ziraat Bankası bu kurumların başında gelmiştir. Çıkarılan kanunlarla Ziraat Bankası'nın sermayesi yükseltilmiş ve Devlet bütçesinden yapılan yardımlarla fiili ve gerçek kaynakları artırılmıştır.³⁰⁶ 08 Haziran 1933'te 2284 Sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu ile gerekli görülen yerlerde halk sandıkları adı altında ve anonim şirket halinde küçük kredi müesseselerini teşkil ve bunlara yardım kabul edilmiştir.³⁰⁷

Atatürk, 1 Kasım 1937'de TBMM'yi açarken *"küçük esnafa ve küçük sanayi erbabına muhtaç oldukları kredileri kolayca ve ucuzca verecek bir teşekkül vücuda getirmek ve kredinin, normal şartlar altında, ucuzlatılmasına çalışmakta çok lazımdır"* diyerek o zamana değin olan çalışmaların istenilen seviyeye ulaşamadığına işaret etmiştir.³⁰⁸ 2284 sayılı kanunun eksiklikleri sonraki yıllarda düzeltilmiştir. 24 Mart

³⁰³İnan, *a.g.e.*, 60.

³⁰⁴TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İçtima: F., C. 5, 07.10.1935, 33.

³⁰⁵İnan, *a.g.e.*, 49.

³⁰⁶Hazar, *a.g.e.*, 401-402.

³⁰⁷TBMMZC, Devre IV, 67. İnikat, İçtima 2, C. 16, 08.06.1933, 104.

³⁰⁸TBMMZC, Devre V, 1. İnikat, İçtima 3, C. 20, 01.11.1937, 5.

1950’de Halk Bankası ve Halk Sandıkları Hakkındaki Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bir madde eklenmesine dair olan 5652 sayılı kanunla, esnafın, esnaf dernekleri ve küçük sanat kooperatifleri gibi esnaf teşekküllerine ait kredi ihtiyaçlarının Halk Bankası’nca karşılanması sağlanmıştır.³⁰⁹

1.6. Tarımsal Amaçlı Kooperatiflerin Çalışma Konuları

Faaliyet konularına göre kredi, tedarik, pazarlama ve hizmet kooperatifleri olmak üzere 4 ana gruba ayrılmıştır. Kredi Kooperatifleri; ortaklarının tohumluk, fidan, fidelik, gübre, ilaç, yem, alet, makine, çift hayvanları ihtiyaçlarını ve işçi ücretlerini karşılamak için kısa ve uzun vadeli kredi vermiştir. Tedarik Kooperatifleri; ortaklarının tarımsal ihtiyaçlarını toptan, ucuz ve kaliteli olarak temin edip dağıtmıştır. Pazarlama Kooperatifleri; ortaklarının ürünlerini en iyi şekilde değerlendirerek ekonomik menfaatlerini korurken, Hizmet Kooperatifleri ise sigorta, sulama, nakliye, suni tohumlama ve sağlık gibi konular üzerinde faaliyet göstermiştir.³¹⁰

Bu kooperatifler tarımda verimliliği artırıcı tedbirler almış ve bitki, hayvan, orman, su, arıcılık, meyvecilik, bağcılık, sebzecilik, çiçekçilik ve diğer ürünlerin verimli bir şekilde yetiştirilmesi ile ilgili teknik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ortakların her türlü ürün ve mamullerinin kalitesini yükseltecek tedbirler almak, hastalık ve haşerelerle mücadele etmek, ortakların üretimle ilgili araç, gereç ve diğer tarımsal ihtiyaçlarını temin etmek, işletme, muhafaza ve pazarlama ile ilgili çalışmalar yapmak ve yaptırmak görevlerini oluşturmuştur. Teslim ettikleri mal oranında ortaklarına, mali imkanları ölçüsünde avanslar vermişlerdir.

Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ile diğer Bakanlıklar, teşekküller ve bankalar tarafından yapılacak, teknik ve mali yardımların ortaklarına intikalini sağlamak ve uygun hizmetlerde kullanmak, bina, arazi, arsa vb. alım satım ile kooperatifin mülkiyeti ve tasarrufunda bulunan makine, alet ve malzemeyi kira karşılığında her türlü tarımsal işlerde kullandırmak, bunların bakım ve onarımını sağlamak, işletme araçları, canlı cansız demirbaşlarla ortakların gıda maddeleri, ev, giyim eşyası, yakıt ve akaryakıtlarının alım

³⁰⁹TBMMTD, Dönem VIII, 72. İnikat, İçtima 4, C. 25, 24.03.1950, 950.

³¹⁰Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, S. 20, Temmuz 1984, 4.

ve satımını yapmak ve bayiliğini almak bu kooperatiflerin çalışma konularını oluşturmıştır.³¹¹

1.7. Tarımsal Kooperatiflerin Türleri

1.7.1. Tarımsal Alım Kooperatifleri

Gübre, tarım alet ve makineleri, kaliteli tohumluk mücadele ilacı ve yem gibi tarımsal girdilerin kullanımının geliştirilmesi açısından büyük önem taşıyan bu kooperatifler Avrupa tarım tekniğindeki değişiklikler ve özellikle toprak kimyasında olan ilerlemeler sonucu kurulmaya başlamıştır.³¹²

Tarımsal Alım ya da diğer adıyla Tarımsal Girdi Tedarik Kooperatifleri'nin amacı ortaklarına üretim girdilerini düşük fiyatla ve elverişli koşullarda sağlamaktır. Bu kooperatifler üretim girdilerini sağlamanın dışında bir kısım girdileri tesislerinde üretmiş ve bu girdilerin nasıl kullanılacağı konusunda ortakları teknik yönden eğitmiştir.³¹³ Ticari işletmeden farklı olarak, fazla kâr yerine üyelerine girdileri ucuza sağlamayı amaç edindiklerinden zarar etme ve piyasadan silinme riskiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu nedenle serbest rekabet koşullarını her zaman göz önünde bulundurmuşlar ve pazarlama hizmetlerine ağırlık vermişlerdir.

Tarım tekniğinin gerektirdiği girdilerin kullanılması alışkanlığının yayılmış olmamasından ve çeşitli kuruluşların ve diğer tarımsal kooperatiflerin bu görevi üstlenmesinden dolayı Tarımsal Alım Kooperatifleri gelişememişlerdir.

1.7.2. Tarımsal Kredi Kooperatifleri

Tarımın gelişmesinde önemli bir araç olan kredinin sağlanmasında bir kaynak olarak ortaya çıkmıştır.³¹⁴ Bankalardan ve kişilerden yeterli düzeyde kredi sağlayamayan

³¹¹Şen-Çoban, a.g.e., 5-6.

³¹²Gülen Özdemir, Z. Gökalp Mülâyim-İ. Hakkı İnan, "Türk Tarımında Girdi Kullanımında Kooperatiflerin Payı", *Tarım Ekonomi Dergisi*, C. 1, İzmir, 1992, 2.

³¹³İnan, a.g.e., 136.

³¹⁴Urper, a.g.e., 15-16.

çiftçilerin başvurabilecekleri tek kuruluş olan bu kooperatifler krediyi ortaklarına maliyetine ve düşük faizle temin etmeye çalışmışlardır.³¹⁵

Tarım Kredi Kooperatifleri genellikle her ürün için ayrı bir kooperatif olarak kurulmuşlardır.³¹⁶ Diğer kredi kaynaklarından farklı olarak kredinin kullanılmasını denetlemiş, üyelerini bu konuda eğitmiş ve bankacılık işleri yaptığından kırsal tasarrufları da yönlendirmiştir.³¹⁷

1.7.3. Tarımsal Satış Kooperatifleri

Tarımsal işletmelerin küçük ve dağınık olması, girdi, finansman, teknoloji, bilgi ve pazarlara erişimlerinin yeterli olmaması, pazarlama kanallarında aracılardan çok olması, üreticilerin iç ve dış piyasalara yönelik ürün taleplerini ve fiyatları yeterince takip edememeleri, fiyatlarda ve üretici gelirlerinde istikrarın sağlanamaması gibi durumlardan dolayı kurulmuşlardır.³¹⁸

2834 sayılı kanuna göre ve Ticaret Bakanlığı'nca uygun görülen bölgelerde en az 10 çiftçi tarafından kurulmuştur. Ortak sayısı buçsuzdur. Sermayesi, ortakların yüklendikleri ortaklık paylarından ibaret olup değişiklik göstermiştir. Finansman kaynaklarını kendi özvarlıkları ile yabancı kaynaklar oluşturmuştur. Banka ve kredi işlemleri Ziraat Bankası'nca yürütülmüştür.

Tarımsal Satış Kooperatifleri'nin organları genel kurul, yönetim kurulu, direktörlük ve kontrol kurulundan oluşmuştur. Kooperatifin işleri, yönetim kurulu tarafından yürütülmüştür.³¹⁹ Çiftçi olmayanlar ve kooperatifin çalıştığı ürünler üzerinde ticaret veya komisyonculuk yapanlar kooperatife kabul edilmemiştir. Ortaklar 10 yıl ortaklık yapmadıkça kooperatiftan çıkamamışlardır.³²⁰ Satış kooperatiflerinin temeli olan

³¹⁵İnan, a.g.e., 132.

³¹⁶Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz 1984, 4.

³¹⁷Ürper, a.g.e., 16-17.

³¹⁸Hasan Ayyıldız, "Kooperatiflerde Fiyatın Müşteri Sadakati Üzerine Etkisine İlişkin Bir Model Önerisi: Bir Tarım Satış Kooperatifi Üyesi Olarak Fiskobirlik Örneği", Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, S. 1, C. 42, Türk Kooperatifçilik Yayınları, Ankara, 2007, 1-2.

³¹⁹Nureddin Hazar, *Tarım Kooperatiflerimizin Kooperatifçiliğimizdeki Yeri*, T.C. Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1967, 39.

³²⁰Ziya Gökalp Mülâyim, *Kooperatif İlkelerinin Tarım Kooperatiflerimizde Uygulanması*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1966, 11-12.

Aydın İncir Müstahsilleri Ortaklığı faaliyet alanının genişliği nedeniyle bölünmüş, belirli yerlerde ambarlar ve daha sonra bağımsız satış kooperatifleri halini almıştır. Türkiye’de ilk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 1933’de Aydın Ziraî Satış Kooperatifi İttihadı adıyla kurulmuştur. Aydın çevresindeki 5 incir kooperatifiyle, Ödemiş İncir Üreticileri Kooperatifi, Alaşehir ve Salihli Üzüm Üreticileri Kooperatifleri girmişlerdir.

Tarımsal Satış Kooperatifleri asıl hüviyetlerini 2834 sayılı kanunla kazanmıştır. Bu anlamda kooperatifler 1937’de kurulmaya ve çeşitli birlikler içerisinde örgütlenmeye başlamışlardır. Ege bölgesinde incir üzerine 6, üzüm üzerine 8, Iğdır’da pamuk üzerine 4 ve Uzunköprü’de meyve üzerine 1 olmak üzere 19 Tarımsal Satış Kooperatifi kurulmuştur. İncir ve üzüm için merkezi İzmir’de, pamuk için merkezi İzmir ve Iğdır’da olmak üzere iki Tarımsal Satış Kooperatifleri birliği oluşturulmuştur.³²¹ Bu kooperatiflerin gelişme durumuna baktığımızda 1937’de 2 kooperatif birliği, 19 kooperatif ve 12.187 ortak, 1940’da 7 kooperatif birliği, 57 kooperatif ve 66.110 ortak ve 1950’de ise 10 kooperatif birliği, 143 kooperatif ve 130.468 ortak vardır.³²²

Mal ve hizmetlerin tarımsal üretimin başlangıcından tüketiciye ulaşmaya kadar olan tüm faaliyetlerini içeren³²³ tarımsal pazarlama faaliyetlerini etkin bir biçimde yürütmede ve geliştirmede bu kooperatifler büyük bir önem arz etmişlerdir.³²⁴ Tarım üreticilerinin piyasayı düzenlemelerinde, fiyat belirlemede bir güç haline gelmelerinde,³²⁵ ürün kalitesini artırmada ve geniş üretim olanağı yaratmada etkili olmuşlardır. Dereceleme, ambalajlama, ürünü satışa hazırlama, en iyi pazarlama kanal ve yöntemlerini uygulama yoluyla üreticinin pazarlama payını artırmışlardır. Küçük üreticilere ihtisaslaşma olanağı sağlama, tüketicinin istediği kalitede ürün bulmasını kolaylaştırma, devletin destekleme politikasını uygulamasında kolaylıklar sağlama ve makro düzeyde üretim ve ihracat politikasının uygulamasında yararlı olmuşlardır.³²⁶

³²¹Mülâyim, a.g.e., 290-291.

³²²Mülâyim, a.g.e., 295.

³²³Hazar, *Tarım Kooperatiflerimizin Kooperatifçiliğimizdeki Yeri*, 39.

³²⁴İnan, a.g.e., 98.

³²⁵Hazar, *Tarım Kooperatiflerimizin Kooperatifçiliğimizdeki Yeri*, 39.

³²⁶Erkan Rehber, “Tarımsal Pazarlama Kooperatiflerinde Ekonomik Yapı Ve Amaç”, *Kooperatifçilik Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 55, Ankara, 1982, 26-28.

Tarımsal Satış Kooperatifleri, tarımsal ürünlerin üreticiden tüketiciye en kısa yoldan ulaşmasını sağlamıştır. Üreticiler, ürünlerini kooperatif kanalıyla pazarlamakla büyük ölçekli bir işletmenin ve örgütlenmiş bir piyasanın ekonomik ve toplumsal avantajlarından yararlanmıştır. Güçlü pazarlama sistemiyle hem üreticileri hem de tüketicileri korumuşlardır. Üyelerine girdi ve kredi konusunda yardımcı olmuşlardır.³²⁷ Bu kooperatiflerin daha da başarılı olabilmeleri için çiftçi olan ortaklarına, üretimle ilgili en son teknikleri ve bilgileri vermeleri gerekmektedir.³²⁸

1.7.3.1. Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi

Nizamname ile Aydın sancağı, Ödemiş, Tire ve Kuşadası kazalarında merkezi İzmir olmak üzere “Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi” kurulmuştur. İnciri işlemek, ülke içinde ve dışında kâr elde edilecek şekilde satmak ve kooperatife gelir elde etmek amaçlarını oluşturmuştur. Farklı yerlerde de şube kurabilecek olan kooperatifin süresi uzatılmadığı sürece 30 yıl olarak belirlenmiştir.³²⁹

Kooperatife ortak olmak isteyenler tüzük hükümlerini kabul ettiklerine dair bir belge imzalamışlardır. Ortaklığa kabul edilenlere ürettikleri incir ürünü miktarınca hisse verilmiştir. Kooperatifte tutulan deftere ortakların isim, şehir, memleketleri, giriş tarihleri, hisse miktarları ve her sene teslim ettikleri ürün miktarı yazılmıştır. Kooperatiften ayrılanlar kooperatifteki haklarını kaybetmişlerdir. İncir yetiştirenler kooperatife ortak olabilmişlerdir. Üreticiler elde edilen yıllık incir ürününün her 10 kantarı için bir hisse senedi satın almaya zorunlu tutulmuştur.³³⁰ Kooperatifin yıllık kar ve zarar hesabı genel kuruldan 40 gün önce teftiş heyetine ve davet edilen genel kurula verilmiştir.³³¹

Ortaklar incir ürünlerini noksansız olarak kooperatifin açtığı depolardan istediğine teslim etmiştir. Teslim alınan ürünlerin heyet tarafından belirlenen miktar ve değeri karşılığında mal sahibine makbuz verilmiştir. Kooperatifçe alınan ve teslim edilen

³²⁷Ürper, a.g.e., 17-18.

³²⁸İnan, a.g.e., 98.

³²⁹Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi, Dersaadet Matbaa-ı Hayriye Şerikası, 1331 (1915), 2.

³³⁰Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi, 6-7.

³³¹Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi, 22.

ürünün işletmesine, istif edilmesine ve sevkine ilişkin konular yönetim kurulunun sorumluluğu ve sürekli gözetimi altında idare encümeni tarafından yapılmıştır. Şirket üreticilerin elindeki teslimat makbuz senetlerini teminat olarak mallarına biçilen değerin % 75'ine kadar üreticilere para ödünç vermiştir. Kooperatiften para almayarak Milli Aydın Bankası'ndan veya başka bir kurumdan ödünç almak isteyen üreticiler bu kurumlara da başvurabilmiştir.³³²

Kooperatife teslim edilen incir üzerinden sahiplerine verilecek değerler ve toplanması, muhafazası, işletilmesi ve sevk için gerçekleşmiş olan bütün masraflar düşüldükten sonra kalan miktar net kâr olarak değerlendirilmiştir. Hisse değişimleri tespitinde heyet kararıyla dağıtılması gereken faiz düşüldükten sonra kalan meblağdan % 5'i idare meclisi üyesine, % 1'i teftiş heyetine ve 4'ü memur ve hizmetliye ikramiye olarak ayrıldıktan sonra kalanı kooperatife teslim edilen ürünün fiyatının belirlenmesinde görev alanlara taksim edilmiştir. Ortağın kooperatife dahil oldukları tarihten itibaren ilk 5 yıl içinde sermayeden olan hisselerine karşılık heyeti umumiye kararıyla alınan faizleri dağıtmayıp sermayelerine ekleneceği gibi, bu süre içinde şirketten istifa etmek veya atılmak suretiyle ilişkilerini kesenlerin sermaye ve faizden olan alacakları da kendilerine verilmeyip kooperatifin işletme sermayesine aktarılmıştır. Net kârların ürün oranında ortaklara dağıtılacak kısmından incir ziraatının gelişimi, eğitimi veya diğer faydalı işler için genel kurul kararıyla uygun miktarda para ayrılabilmiştir.³³³

Ortaklar ürettikleri incirin ailelerine ait tüketim miktarından fazlasını tamamen şirkete teslim etmeye zorunlu tutulmuş ve inciri başkasına satmaları yasaklanmıştır. İsteğe bağlı olarak ayrılmak isteyen ortakların durumunda yönetim kurulunca verilen kararlar etkili olmuştur. Ortak olmak için gerekli vasıfları ve şartları kaybedenler ortaklık haklarını kaybetmişlerdir.³³⁴ Kendi başına incir bahçesini işleten ve reşit olan kadınların ortak olarak kooperatife girebileceği kabul edilmiştir. Ancak bunların yönetim kurulu,

³³² *Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi*, 20-22.

³³³ *Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi*, 23.

³³⁴ *Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi*, 7-8.

denetleme heyeti ve şirketin yönetim işleri görevlerine tayin olmaları uygun görülmemiştir.

Kooperatifin işlerini yürütmekten genel kurul tarafından seçilen 8-12 kadar üyeden oluşan bir yönetim kurulu vazifeli tutulmuştur. İlk yönetim kurulu üyesi müesseseler tarafından tayin edilmiştir. Yönetim kurulu üyeliğine seçilebilmek için en az 10 hisse senedine sahip ve 1 yıl önce şirkete dahil olmak gerekli tutulmuştur. Her sene yönetim kurulu kendi üyesi bünyesinde 1 başkan, 2 başkan vekili ile 1 genel katip seçmiş ve bu 4 kişi şirketin yönetim komitesini oluşturmuştur. Alınan kararlar hazır bulunan üyelerin yarısından fazlasının oyuyla alınmıştır. Eşitlik durumunda başkanın bulunduğu tarafın oyu üstün görülmüştür. Oylar kişisel olup hiç kimse vekaleten oylama yapamamıştır. Yönetim kurulu kararları katip tarafından özel deftere kaydedilmiştir.

Kooperatifin mallarını yönetme, hesap işlerini teftiş, aylık ve yıllık gelir gider tetkiki ve onayı, menkul ve gayrimenkul hisselerinin muhafazası ve idaresi, ortak tarafından getirilecek inciri tartma, fiyatını belirleme, en uygun şartlar altında satma, incirin toplanması, muhafazası ve işletilmesinin gerektirdiği konular, kayıt ve takip işleri, sözleşme kontratlarının tetkik ve onayı, personeli işe alma, çıkarma, görevlendirme ve ücret belirlenmesi,³³⁵ hesap yılı sonunda yönetim heyetince düzenlenecek genel bilançonun tetkik ve onayı ve ekonomik kurumlardan hangileriyle işlem yapılacağı belirlenmesi gibi işlerden yönetim kurulu sorumlu tutulmuştur. Yönetim kurulu bu nizamname ile sahip olduğu görev ve yetkilerin bir kısmını yönetim komitesine ve bir süreyle sınırlı olarak kendi üyesinden oluşmuş özel heyete görev verebileceği gibi bir maslahatın görüş ve düzeltilmesi için kendi üyesinden veyahut dışardan bir veya birkaç kişi de teşkil edebilmiştir. Bu kişi tarafından yapılan kayıt, takip işleri yönetim kurulu tarafından icra edilmiş olarak kabul edilmiştir. Yönetim kurulu, genel kurula karşı sorumlu tutulmuştur.

Kooperatifin kayıt, takip işleri ve hesabını, genel kurul adına denetleme ve teftişini, hisse sahipleri arasından genel kurulca “gizli oy ile” seçilmiş 3 kişiden

³³⁵ *Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi*, 9-11.

oluşturulan teftiş ve denetleme heyeti yapmıştır. Teftiş heyeti üyesi olabilmek için kişinin en az 10 hisse senedine sahip olması ve bu senetlerini memuriyetinin sonuna kadar geri istemesi şartıyla kooperatifin kasasına bırakması zorunlu tutulmuştur.³³⁶ Kooperatif memurları, teftiş heyeti tarafından talep edilen bütün bilgi, defter ve kasaların evrakını bildirmeye mecbur olmuşlardır. Ana tüzük ve şirketin menfaatinin aleyhine olan bir durumda yetkisini kullanmayan teftiş heyeti, genel kurulca yönetim kurulu üyeleriyle beraber sorumlu tutulmuştur. Kooperatifin hesap, kayıt ve takip işlerinin teftişi lüzum görülürse mali işlerini üstlenen Milli Aydın Bankası ve Ziraat Bankası tarafından da yapılabilmiştir. Şirketin yönetim kurulu, müdür ve memurları talep edilen bütün bilgiler için banka müfettişlerine kolaylık göstermeye zorunlu tutulmuştur.

Genel kurul her yılın hesap sonunda yönetim kurulunun daveti üzerine olağan toplanmıştır. Genel kurulun olağan ve olağanüstü toplanması için toplantı gününden en az 1 ay önce hisse sahipleri davet edilmiştir. Özel komiser ve memur bulundurulması için Ziraat ve Ticaret Nezareti'ne de toplanma gününden en az 20 gün önce yazılı olarak bilgi verilmiştir. Genel kurul görüşme programına dahil olan maddeler hakkında görüşme yapılmıştır.³³⁷ Yönetim kurulu ve müfettiş raporları, senelik bilanço, genel kurul kayıtları, genel kurulda hazır bulunan hisse sahiplerinin isimleriyle, hisselerinin miktarını bildiren listeler 4'er nüsha olarak Ticaret Nezareti'ne gönderilmiştir.³³⁸ Kooperatifte meydana çıkacak olası zararlara karşılık ihtiyat akçesi tutulmuştur. Kooperatifin dağılma sürecinde bütün taahhütler ifa edildikten sonra ihtiyat akçesi toplu hisse sahipleri arasında sahip oldukları hisseler oranında ve şirkete giriş tarihlerine göre teslim edilmiştir.

Kooperatifin süresi dolduğu yahut son bulacağı süreden önce kooperatif fesih edildiği takdirde toplanan genel kurul, tasfiye hesabı için Milli Aydın Bankası'ndan bir memur bulunması şartıyla kendi üyesi dışında ve 3 bilirkişiden oluşacak bir heyete ya da bu görevi şirket idare meclisine havale etmiştir. Genel kurul, kooperatifin mevcut bulunduğu zamanda olduğu gibi tasfiye esnasında da görev ve yetkilerini kullanmaya devam etmiştir. Fesih halinde bulunan kooperatifin tasfiye hesabına memur olan heyet,

³³⁶ *Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi*, 12-14.

³³⁷ *Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi*, 15-17.

³³⁸ *Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi*, 20.

yönetim kurulu makamına geçmiş ve şirketi bunlar temsil etmiştir. Tasfiyeye ait kayıt, takip ve diğer işlerin bitiminde tasfiye heyeti kati bilançoyu düzenlemiştir. Tasfiyeye ait kayıt, takip ve diğer işlerin yürütülmesinin tamamlanma tarihinden itibaren kooperatif tamamen feshetmiş kabul edilmiştir. Fesih edilen şirketin defteri adli katibe verilerek orada 5 yıl muhafaza edilmiş ve alakadar olanların bu süre zarfında defteri kontrol edebilme hakları olabilmektedir.

Nizamname ile kooperatifin oluşumuna hükümetçe izin verildikten sonra bir ay içinde kooperatifin kayıt, takip ve diğer işleri veya borcu olmadığına dair belge İstanbul'da bilinen günlük basılı iki geçerli gazete, bulunan yerlerde Resmî Gazete ve diğer yollarla aynen veya özetle, yeni tüzükte hükümetin izniyle gerçekleşen her güne ait değişiklikler, her senenin genel kurulda alınan kararları ve senelik bilanço suretleri de İstanbul'da ve taşrada yazılı olarak ilan edilmiştir. Kooperatif, tüzüğü çoğaltarak isteyenlere vereceği gibi 50 nüshasını da bir defaya mahsus olmak üzere Ticaret Bakanlığı'na göndermiştir. Kooperatif her sene kayıt, takip ve diğer işlerine dair istatistik listesi düzenleyip Bakanlığa takdim etmiştir.³³⁹

1.7.4. Tarımsal Sigorta Kooperatifleri

Tarım kesimindeki işletmeler doğal afet, hastalık vb. risklerle karşı karşıya kalmışlar ve büyük ölçüde zarar görmüşlerdir.

Üreticiler, mücadele ve sulama gibi tarım yöntemlerini kullanarak riskleri azaltmaya çalışsalar da diğer birçok riskleri ortadan kaldıramadıkları için zor duruma düşmüşlerdir. Bu gibi durumlarda devlet zararın derecesine göre borç erteleme, zararın tazmini ve yiyecek sağlanması gibi çeşitli yardım programları uygulamıştır. Yardımların sürekli olması üreticiyi tembelleştireceği, üretimi düşüreceği ve riskleri azaltan önlemlerin alınmasını da yavaşlatacağı için tarımsal sigorta uygulamasına gidilmiştir. Bu uygulama şirket ve kooperatif biçiminde ortaya çıkmıştır. Ortak ilkeler söz konusu olduğundan kooperatif ve şirketleri ayırt etmek zor olmuştur.

³³⁹ *Aydın Kooperatif İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi*, 24-26.

Tarımsal Sigorta Kooperatifleri diğer tür kooperatifler gibi pek yaygınlaşmamıştır. Bu kooperatiflerin risk karşılama oranı ülkelere göre farklılık göstermiştir.

1.7.5. Tarımsal Amaçlı Diğer Kooperatifler

Amaçları bakımından tarım kesimini ilgilendiren fakat pek yaygın olmayan Tarımsal Amaçlı Diğer Kooperatifler, Kullanım ve Tarım Hizmet Kooperatifleri olmak üzere iki kısma toplanmıştır.

Kullanım Kooperatifleri kendi içinde Makine ve Arazi Kullanım Kooperatifleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Küçük tarım üreticilerinin modern makine ihtiyacının giderilmesi kendi kurdukları Makine Kullanım Kooperatifleri ile olmuştur. Az bir masrafla, büyük işletme gibi makine parkına sahip olmak ve ondan en iyi şekilde faydalanmak amaçlarını oluşturmuştur. Ortaklarca uyulması zorunlu çalışma planının uygulanması, sürenin uzun olması ve çalışma kapasitesinin tam olması gibi koşulların yerine getirilmesiyle bunlar mümkün olabilmıştır. Arazi Kullanım Kooperatifleri ise mülkiyeti devlete, ortaklara ve kiralayana ait olan arazi üzerinde üretim yapmışlardır. Çok amaçlı olduklarından işletmenin bütün işlevlerini yerine getirmişlerdir. Genellikle Kooperatif Çiftlikler ya da Tarımsal Üretim Kooperatifleri olarak adlandırılan bu kooperatifler, geniş arazi üzerinde üretim yaptıkları için büyük ölçekli işletmelerin avantajlarından yararlanmışlardır. Bu kooperatiflerde, kooperatifçilik ilkelerinin tam olarak uygulanıp uygulanmadığı tartışılmıştır.³⁴⁰

Üretim, pazarlama, alım ve kredi gibi başlıca kooperatifçilik faaliyetlerinin dışında kalan ve özel konularda faaliyette bulunan Tarım Hizmet Kooperatifleri ise çiftçinin ekonomik ve sosyal durumunu iyileştirmek için çalışmışlardır.³⁴¹ Sulama, zirai mücadele, toprak ıslahı, dondan koruma, kırsal elektrik, kırsal taşıma, muhasebe hizmetleri, veteriner hizmeti ve tarımsal üretimi destekleyen ve üreticinin yaşamını

³⁴⁰Ürper, *a.g.e.*, 18-20.

³⁴¹İnan, *a.g.e.*, 143-144.

iyileştiren her konuda kurulabilmiştir. Tarımsal kesime hizmet götürmek için kurulduklarından üretime yardımcı olmuşlardır.³⁴²

1.8. Tarımsal Kooperatiflerin Yararları

Tarımsal üretimin artmasına ve kaliteli ürün elde edilmesine yardımcı olmuştur. Üzüm, pamuk, fındık gibi ihraç ürünlerinin desteklenmesi bu kooperatifler tarafından gerçekleştirilmiştir. Üreticinin traktör, römork, su motoru, sulama boruları, mibzer, pulluk gibi tarımsal araçları ve gübre, yem, ilaç, tohumluk gibi ihtiyaç maddeleri ucuz, kaliteli ve kredili olarak temin edilmiştir.³⁴³

Artan nüfusun beslenme ve gelişen sanayinin hammadde ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tarımsal üretimi artırmak gerektiğinden tarımsal kooperatiflere önemli bir görev düşmüştür.³⁴⁴ Tarım kesimindeki küçük aile işletmeleri tarımda verimliliği artırma ve ürettiği ürünleri değerlendirmede sermaye imkanlarından yoksun ve ürünlerin satışında da pazarda etkili olamadığı için bu kooperatifler önem kazanmıştır.³⁴⁵

Tarımsal kooperatiflerin ekonomik açıdan yararlarına baktığımızda, tarım ürünleri piyasasında çiftçinin fiyatı yükseltme gücü çok zayıf olduğundan ortaklarına elverişli koşullar sağlamıştır. Kırsal toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılayabilmede, dış satıma konu olan tarımsal ürünlerin geliştirilmesinde, kaliteye göre ödeme, pazar bilgilerini çiftçilere ulaştırma ve ticari koşulları iyileştirmede yardımcı olmuşlardır. Tarımsal üretimin kooperatiflerce kontrol edilmesi ile tarımsal üretim ve gelirden önemli artışlar sağlanmış ve yıldan yıla görülen dalgalanmalarda önlenebilmiştir. Bu kooperatifler ortaklarının tarımsal üretimde kullandıkları girdileri daha etkin biçimde kullanmalarına yardımcı olmuştur. Çiftçiler tarımsal pazarlamanın ürün alımı, işleme, dereceleme, standardizasyon, depolama ve kalite kontrolü gibi hizmetlerinden kooperatif aracılığıyla daha iyi yararlanmışlardır. Çiftçiler kooperatiflerde örgütlenerek tarımsal araştırmaların yürütülmesini ve araştırma sonuçlarının uygulamaya aktarılmasını

³⁴²Ürper, a.g.e., 19-21.

³⁴³Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz 1984, 4.

³⁴⁴Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Kasım 1984, 5.

³⁴⁵Ahmet Turan, “Türkiye’de Üretici Örgütlenmesinde Tarımsal Kooperatifler”, *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 669, Ankara, 1992, 16.

kolaylaştırmışlardır. Kooperatifler ortaklarının sorunlarını çözmeye yönelik araştırmaları gerektiğinde finanse edebilmişlerdir. Ürün işleme, yetiştirme, ıslah ve üretim gibi teknik konularda ortaklarını eğiterek önemli yayım hizmetlerinde de bulunmuşlardır.³⁴⁶

Tarımsal Kooperatiflerin sosyal ve kültürel açıdan da yararları olmuştur. Bu kooperatifler, gelir dağılımının toplumun değişik tabakaları arasında eşit bir şekilde bölüştürülmesi görevini üstlenmişlerdir.³⁴⁷ Kırsal kesimdeki gelir farklılıklarını azaltmak, küçük üreticilerin gelirlerini artırmak, yaşam ve kültür düzeylerini yükseltmek, üreticiler arasında dayanışma sağlamak, yeni iş alanları açmak, işgücünün verimliliğini yükseltmek ve fazla nüfusun planlı biçimde kentlere göçünü gerçekleştirmeye yardımcı olmak gibi yararları olmuştur.

Tarımsal Kooperatifler politik güçlenmeye de olanak sağlamıştır. Kişiler bir araya gelince kooperatifçiliği destekleyen yasaların çıkmasını sağlamak, devletten her türlü hibe, kredi ve teknik yardım elde etmek ve kamuoyu oluşturmak gibi faydalardan yararlanabilmiştir.³⁴⁸

1.9. Tarımsal Kooperatiflerin Başarı Düzeyleri

Demokratik katılım, işbirliği ve karşılıklı dayanışma ilkeleri çerçevesinde oluşan³⁴⁹ bu kooperatifler tarımsal üretimin sürdürülebilir başarıya ulaşmasında önemli bir görev üstlenmişlerdir.

Üreticilerin örgütlenme başarısı veya başarısızlığında kooperatif yöneticileri etkili olmuştur.³⁵⁰ Yöresel ve bölgesel kalkınmada önemli rol oynayan tarımsal kooperatifçilik Türkiye’de daha çok sayısal olarak gelişmiştir. İşletmecilik açısından tam anlamıyla yeterli olmamıştır.³⁵¹

³⁴⁶İnan, a.g.e., 46-47.

³⁴⁷Sevgi Tüzün, “Kooperatifçiliğin Dünü ve Bugünü”, *Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi*, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını, S. 104, Ankara, 1993, 11.

³⁴⁸İnan, a.g.e., 47-48.

³⁴⁹Tecer, a.g.m., 76.

³⁵⁰Ahmet Şahin-Bülent Miran-Murat Cankurt-Cihat Günden-Cevahir Kaynakçı, “Türkiye’de Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde Yöneticilerin Özellikleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi*, 18(1), Kahramanmaraş, 2015, 1.

³⁵¹Şahin-Cankurt-Günden-Miran, a.g.m., 52.

Tarımsal kooperatifler, tarımsal sanayi yanında küçük el sanatlarının da yaygınlaşmasını sağlayarak kırsal kesimde işsizliği azaltmışlardır. Köylerin boşaltılması gibi toplumsal olayların olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır.³⁵² Yetersiz yönetim, işletme sermayesinin noksanlığı, iş hacminin sağlanamaması, ön araştırmaların yapılmaması, halkın bilinçlendirilmemiş olması, finansman sorunu, yasalarla ilgili sorunlar, eğitim ve araştırmaların yeterince yapılmaması, dürüst olmayan yöneticiler, ideolojik ve politik düşüncelere yönelme, denetim sorunu, kooperatifler arası işbirliğinin sağlanamaması, yatay ve dikey teşkilatlanmaya gidilememiş olması ve ortaklar arasında oluşan güvensizlik duygusu kooperatiflerin başarısız olmasına neden olmuştur.³⁵³ Kooperatifleri başarısızlığa iten veya çok sayıda gereksiz kooperatifin kurulmasına neden olan durumların önlenmesi ve güçlü bir biçimde kurulup, gelişebilmeleri için belirli konularda ön araştırma yapılması gerekmiştir.

Kooperatif kurulacak bölgede kooperatife ihtiyaç olup olmadığının ve bu işi destekleyecek kişilerin varlığının araştırılması gelişimleri açısından önem arz etmiştir. Kooperatif işletmenin başarıya ulaşması için bölgede yeterli iş hacmi sağlanmalı,³⁵⁴ rekabetten kaçınılmamalı ve çıkar birliği olmalıdır. Kooperatif yöneticileri sorunları ortaklarından saklamamalıdır. Seçimlerin yapılmasında ve personel atamalarında belirli bir grubun kooperatif yönetimini yönlendirmesine izin vermemelidir.³⁵⁵

Küçük işletmelerin ülke ekonomisinde önemli bir yere gelebilmesi için tarımsal amaçlı kooperatiflerin etkili bir biçimde geliştirilmesi gerekmektedir.³⁵⁶ Bunun için kooperatif ilke ve yöntemlerinin kooperatif ortaklarına, seçilmiş ve atanmış yöneticilerine, çalışanlarına ve halka öğretilmesi önemlidir. Ayrıca tarımsal kooperatiflere yönelik araştırmalar yapılmalı, sorunları tespit edilmeli ve bu sorunlara çözüm yolu aranmalıdır.³⁵⁷

³⁵²Ürper, a.g.e., 69.

³⁵³A. Turan, a.g.m., 17-18.

³⁵⁴İnan, a.g.e., 58-60.

³⁵⁵İnan, a.g.e., 72.

³⁵⁶ Mehmet Taşan, "Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 800, Ankara, 2003, 16.

³⁵⁷Hakan Koç-Haşim Özudoğru, "Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Dünyü, Bugünü ve Geleceği", *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 8, Ankara, 2000, 150.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ'NİN KURULUŞU VE İŞLEYİŞİ

Tarımda verimlilik için üreticiler bilgi kadar, amaca uygun aynî ve nakdî krediye de ihtiyaç duymuşlardır.³⁵⁸ Kredi ihtiyacı işletmelerin kurulabilmesi, devamlılıklarının sağlanabilmesi ve iş hacimlerinin artırılabilmesi için gerekli olan öz sermayelerinin yetersiz olmasından kaynaklanmıştır.

Çiftçi ortakların üretim faaliyetlerini zamanında yerine getirebilmeleri, satın alma ve yatırımlarını aksatmadan yapabilmeleri için gerekli olan tarımsal kredi üretimi artırmada, çiftçilerin yaşam standartlarını yükseltmede ve işletmelerin gelişmelerinde etkili olmuştur.³⁵⁹ Küçük işletme sahiplerinin yıllık ortalama gelirleri düşük olduğundan sermaye biriktirme imkanları sınırlı olmuştur. Bu nedenle üretimlerini sürdürebilmeleri için krediye ihtiyaç duymuşlardır. Kredileri genellikle banka, kooperatif ve şahıslardan ipotek karşılığında veya karşılıksız olarak almışlardır.³⁶⁰

Tarım üreticileri, birleşerek işletmeleri için gerekli sermayeyi daha uygun koşullarda sağlamaya çalışmışlardır.³⁶¹ Kooperatifler, kooperatif ortaklarıyla tasarruf sahipleri ve kredi kurumları arasında aracılık yaparak, kredinin daha düşük maliyetle üreticiye ulaşmasına yardım olmuştur.³⁶²

Türk tarımının gelişmiş ülkelerde yapılan tarım düzeyine getirilmesi için gerekli olan tarımsal mekanizasyon ve yeni tekniklerin ülkeye getirilerek uygulanmasında çiftçiye rehberlik yapmıştır.³⁶³ Tarımsal pazarlama örgütünün kurulması gibi uygulamalarda büyük bir önem taşımıştır.³⁶⁴ Pazarlama imkanları ve güçlü rekabet

³⁵⁸İsmail Duymaz, *Türkiye’de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, 197.

³⁵⁹Erol Demir, *Tarım Kredi Kooperatifleri’nin Kooperatif İşletmeciliği Yönünden Analizi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, 81.

³⁶⁰1986 Yılı Çalışma Raporu, Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1986, 32.

³⁶¹Demir, a.g.e., 81.

³⁶²1986 Yılı Çalışma Raporu, 125.

³⁶³Fahrettin Barınal, “Tarım Kredi Kooperatifleri Kuruluşu”, *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 665, Ankara, 1992, 37.

³⁶⁴Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz 1984, 1.

ortamları oluşturmak, doğrudan imalat ve hizmet sektörlerinde üretime dönük tesisler kurmak veya kurulmuş tesislere ortak olmak suretiyle piyasada düzenleyici bir rol üstlenilmiştir.³⁶⁵

Kooperatifler aracılığı ile verilen tarımsal kredilerin geliştirilebilmesi için kamunun önderlik yapması ve üreticilere eğitim olanakları sağlaması büyük bir önem arz etmiştir.³⁶⁶ Türkiye’de nüfusun büyük bölümünün kırsalda yaşaması, tarımla uğraşması ve insan kaynaklarının zayıf olması kırsal kalkınma politikalarında kamucu yaklaşımları ön plana çıkarmıştır.³⁶⁷ Kamunun yaptığı mali yardımlar, kooperatifler geliştikçe geri ödenmiştir. Kamu müdahalesinin fazla olması kooperatiflerin bağımsız yapılarını olumsuz yönde etkilemiştir.³⁶⁸

Çalışmanın bu bölümünde Tarım Kredi Kooperatifleri’nin kuruluşu, gelişimi, amaçları, ülke çapında yayılışı ve mali yapısı hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Tarım Kredi Kooperatifleri’nin Tarihi Gelişimi

1930’da Cumhuriyet Halk Fırkası’nın hazırladığı iktisadi programda zirai kredi kurumlarının güçlendirilmesi ve kooperatif teşkilatının kurulması öngörülmüştür.³⁶⁹ Zirai Kredi Kooperatifleri sayesinde çiftçinin ucuz faizle ve kolaylıkla kredi temin edebileceği, faizcilik ile mücadele edileceği ve üreticilerin ürünlerini aracı olmayacağı için fazla kârla satabileceği ifade edilmiştir. Ziraat Bankası’nın Zirai Kredi Kooperatifleri’nin ana bankası olmakla beraber bir taraftan da büyük çiftçilere ipotek karşılığı kredi açmaya devam edeceği belirtilmiştir.³⁷⁰

Zirai Kredi Kooperatifleri’nin yurt içinde yaygınlaştırılması için çalışmalar yapılmıştır. Trabzon Ziraat Bankası’nın aracılığıyla merkez kazası içinde kurulan Coşera, Samaruksa, İstili, Arşen ve Kalafka kooperatiflerine ek olarak iki kooperatif daha

³⁶⁵Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğinin 10. Yılında Rakamlar ve Gerçekler, 20.

³⁶⁶Demir, a.g.e., 82.

³⁶⁷O. Murat Koçtürk-M. Metin Artukoğlu-Erdoğan Güneş-Funda Gençler-Öznur Şen, “Kırsal Kalkınma Uygulamalarında Tarımsal Kredinin Rolü Ve Tarım Kredi Kooperatifleri Uygulaması”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 47(2), Ankara, 2002, 4.

³⁶⁸Demir, a.g.e., 82.

³⁶⁹Cumhuriyet, 15 Haziran 1930, 4.

³⁷⁰Cumhuriyet, 13 Ekim 1931, 6.

kurulmuştur.³⁷¹ Edirne’de bir Zirai Kredi Kooperatifi kurma girişiminde bulunulmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası’nda mutemet olan Osman Bey’in başkanlığında üreticilerden oluşmuş toplantıda Osman Bey kooperatifin toplumsal amacını, Ziraat Bankası Müdürü de kurulma şeklini, esaslarını ve sağlayacağı faydaları açıklamıştır. Murabahacılar nedeniyle zor durumda olan üreticilerin özellikle köylülerin tohum, pulluk, çift hayvanatı ve çapa, orak zamanlarında da nakit ihtiyaçlarını kolaylıkla ve daha pratik usullerle sağlamayı üstlenmiş bulunan kooperatifin biran önce kurulması kabul olunmuş ve kurucu ortakların kaydına başlanmıştır.³⁷²

Mustafa Kemal, 02 Şubat 1931’de İsmet Paşa’ya İzmir kazaları köylerinde 39 Zirai Kooperatifi’nin kurulduğunu ve bir senelik geçmişi olmasına rağmen köylerin üçte birinin kooperatife girdiğini, kooperatife giren köylülerin bundan memnun olduğunu, eski borçlarla murabahacılara bağlı olan bir kısım halkın ise istemelerine rağmen giremediklerini yazmıştır. Zirai Kredi Kooperatifleri’nin alınan olumlu neticelerden dolayı memleketin her tarafında kurulması gerektiğini belirtmiştir.³⁷³

İktisadî hayatta önem kazanmaya başlayan Zirai Kredi Kooperatifleri’nin yoğun bir şekilde görüldüğü İzmir’de kredi kooperatiflerinin yaptıkları yardımlardan köylüler memnun kalmışlardır. İzmir’de kooperatiflerin kurulmasında İzmir Valisi Kâzım Paşa etkili olmuştur. İzmir’in Cumaovası nahiye merkezindeki kredi kooperatifinin heyeti umumiye toplantısında Kâzım Paşa ile Ziraat Bankası Müdürü İsmail Hakkı Bey’de bulunmuşlar ve köylünün sorularına cevap vermişlerdir. Köylülerden birine kooperatifin faydası sorulduğunda köylü, eskiden para almak için tüccara veya İzmir’de Ziraat Bankası’na gittiklerini, bankadan para almanın masraflı olduğunu ve verilen para da taksitle olduğu için her mevsimde para almak için üç dört defa İzmir’e gitmek mecburiyetinde olduklarını bu nedenle tüccara başvurmanın daha kolay olduğunu ama bunun da faizinin çok olduğunu söylemiştir. Bağcıların işlerini vaktinde görebilmeleri için muhtaç oldukları zamanda paraya ihtiyaçları olduğunu ve bu kooperatif sayesinde her ortak hissesine ve ektiği tarlanın büyüklüğüne göre az çok bir yardım gördüğü için, bu

³⁷¹Cumhuriyet, 07 Temmuz 1930, 2.

³⁷²Cumhuriyet, 10 Ağustos 1930, 4.

³⁷³BCA, 030.10.168.166.3.

durumdan memnun olduklarını ifade etmiştir. Lazım olan malzemelerin toplu alımdan dolayı ucuz alınmasında ve ürünlerin satışında da kooperatifin faydalı olduğunu belirtmiştir.

Kâzım Paşa, “Büyük ve geniş zirai kredi kooperatifleri az zamanda kendi bünyesinden birer ikişer şube ayırmak suretiyle yeni teşekküller haline girecektir. Zirai Kredi Kooperatifleri’nin vilâyet dahilindeki adedi haziran nihayetine kadar artacaktır. Ve umarım ki; bir ay zarfında İzmir’de gene Zirai Kredi Kooperatifleri’nin toplanmış sermayesinin yüzde yirmisi ile mevcut bulacak olan İzmir Kooperatif Birliği açılacaktır. Bu Birlik alım ve satım işlerinde bankanın göstereceği lüzum ve veçhe dahilinde faaliyete geçecektir. Yeni harflerle Türkçemizi iyi bir surette öğrenen, okuyan, yazan orta yaşlı köylülerimiz bile kooperatif reisliğini, murakıplığını, idareciliğini yapıyor. Bu vaziyet karşısında kooperatifçilik liyakati Türk köylüsüne mal olmuş addolunabilir. Bugüne kadar zirai kooperatiflere Ziraat Bankası’nın verdiği, yani köylüye tevzi olunan para miktarı iki milyonla iki buçuk milyon arasındadır. Kooperatifin köylüsüne, bilhassa afet gören köylülere gösterdiği şefkat ve himaye köylünün gözyaşı ile minnetini kazanmaktadır. Eskiden faizin yumruğu, haczin sesi ve şedit hareketi o zavallıları bunalıyordu; işte bundan dolayıdır ki kooperatif teşkilâtı İzmir havalisinde âdeta şimşek sürat ile ilerlemekte ve genişlemektedir.” diyerek kooperatiflerden alınan olumlu sonuçların köylü üzerindeki etkisine değinmiştir.³⁷⁴

İzmir’de bu hareketin gelişmesinde murabahacılar verdikleri faizlerin ve Ziraat Bankası ile ilin ortak teşebbüs ve gayretleri etkili olmuştur. Kooperatiflerde borçlarını tamamı ile ödeyenler olduğu gibi çeşitli âfetler yüzünden borçları kısmen ertelenen ve borçlu kalmış kooperatifler varsa da bunların bile borcunun % 30’u geçmemesi mali durumlarının da iyi olduğunu göstermiştir. Büyük kooperatiflerişlerini artırdıkça ve ortak sayısını beş altı yüzden yukarı çıkardıkça şubelere ayrılmıştır. Armutlu Kooperatifi Yukarı Kızılca, Aşağı Kızılca, Çamlı gibi üç şubeye ayrılmıştır. Manisa, Aydın, Denizli, Balıkesir, Isparta, Burdur ve Muğla illerinde de kooperatif hareketleri başlamıştır.³⁷⁵

³⁷⁴Cumhuriyet, 02 Temmuz 1931, 4.

³⁷⁵Cumhuriyet, 09 Ocak 1932, 4.

Ziraat Bankası Umum Müdürlüğü'nün gönderdiği heyetin çalışmaları sonucu Karadeniz'in sahil illerinde de kooperatif teşekküller başlamış ve yavaş yavaş ülke çapında da yayılmıştır.³⁷⁶

Ziraat Vekâleti yeni bir teşkilât programı meydana getirmiştir. Ziraat Umum Müdürlüğü; zirai tedrisat, zirai teşkilât ve zirai teşekküller, hububat ve sınaî nebatlar, bakliyat, ziraat makine ve aletleri, yaş, meyve, sebze ve fidanlık, haşerat ve hastalıklarla mücadele, zirai kredi, zirai mahsulâtın gümrük ve nakliye tarifeleri, ziraat borsası ve nazarları, zirai vergiler ve ziraat sanatları olmak üzere dokuz şubeye ayrılmıştır. Her şubede uzmanlar çalışmaya başlamıştır.³⁷⁷

Cumhuriyet Halk Fırkası hükümetinin, ferdin zayıf olduğu her alanda devletçiliği uygulayacağı belirtilmiştir. Kooperatifçilikte devletin rehberliği ve müdahalesinin vatandaşın ferdi olarak kuvvetlenmesine yardım edeceği ifade edilmiştir.³⁷⁸ Bu kooperatiflere Ziraat Bankası aracılığıyla kredi verilmiştir. Giresun merkez mıntikasının 80 köyünde kurulu ve sayısı 43'ü bulmuş olan Zirai Kredi Kooperatifleri'nin ortaklarına Ziraat Bankası'nca 436.761 lira ödünç para verilmek suretiyle yardım yapılmıştır.³⁷⁹ Kooperatiflerin mali durumlarının düzeltilmesiyle ilgili yapılan çalışmaların etkileri görülmeye başlanmıştır. Muğla'da toplanan Zirai Kredi Kooperatifi Kongresi'nde onaylanan idare heyetinin işlerini gösterir bilançoda geçen yıla göre 600 lira bir kazancın olması ortakların borçlarını tam zamanında ödemiş olduğunu ortaya koymuştur. Ayvalık'ta yapılan Zirai Kredi Kooperatifi yıllık toplantısında da 1.460 lira ile başlayarak bir buçuk sene evvel teşekkül eden bu kurumun ödenmiş sermayesinin 23.000 liraya yükseldiği belirtilmiştir.³⁸⁰

Köylüler ürün fiyatı yüksek iken, tarımsal ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle aldıkları borcu ürünün umulduğu gibi olmaması ve fiyatların çok düşük olması dolayısıyla

³⁷⁶Cumhuriyet, 14 Ağustos 1932, 4.

³⁷⁷Cumhuriyet, 13 Mart 1932, 3.

³⁷⁸Alâettin Cemil, "Kooperatif lâzım mı?", Cumhuriyet, 17 Temmuz 1932, 4.

³⁷⁹Ulus, 5 Şubat 1935, 5.

³⁸⁰Ulus, 29 Mart 1935, 2.

ödemekte zorlanmışlardır. Borcun üç, beş yıllık bölümlere bağlanması da yeterli bir tedbir olmamıştır.³⁸¹

14 Haziran 1935'te TBMM'de Ziraat Bankası'nın İpotekli ve Müteselsil Kefaletli Zirai Alacaklarının Taksitlendirilmesine Dair Kanun görüşülürken İktisat Vekili Celâl Bayar, bugün bu para istenildiği takdirde mallarını satıp ödeyeceklerdir. 15 sene müddetle borçların ödenmesi kefillerin yararınadır demiştir. Aydın Milletvekili Tahsin San, *“borçların uzun taksitlere bağlanması ile bankanın parasını almak için kefillerin gayrimenkullerini ipotek mahiyetinde tutması bankanın hukukunu temin etmek için doğrudur”* demiştir.³⁸² Bu kanunla borçların uzun yıllara bölünmesi suretiyle hem bankanın alacağı bir kat daha sağlamlaştırılmış hem de borçluların ödeme kapasiteleri artırılmıştır. Çiftçilerin Ziraat Bankası'na olan borçlarının on beş senelik taksitlere bağlanması hakkındaki kanundan köylülerimizin faydalanmaları için il, ilçe ve kamunların en yüksek görevlilerinden gereken tedbirleri almaları istenmiştir.³⁸³

2836 sayılı kanunla Zirai Kredi Kooperatifleri Tarım Kredi Kooperatifleri ismini almıştır. Bu kanunda “Tarım” kelimesinin kullanılması, öz türkçe kelimelerin kullanılması hareketlerine uyulmasından ileri gelmiştir. Bu isim değişikliği aynı zamanda teşkilatın bünyelerinde yapılan yenilikleri göstermeye yani iki teşkilatı birbirinden zaman ve mahiyet itibarı ile tefrika yarayan bir özellik olmuştur.³⁸⁴

TKKK, kooperatiflerin nakdi kredi açmaktan başka, araç gereç hatta tüketim maddeleri temin etmesini, ortakların ortak kullanması için alet ve makineler edinmesini, ürünlerin saklanması ve pazarlanması işini öngörmüştür.³⁸⁵ Yapılan kanunlarla devlet, Ziraat Bankası ve Ticaret Bakanlığı kanalıyla kooperatiflerin finansmanında, yönetiminde ve denetiminde tek söz sahibi haline gelmiştir.³⁸⁶

³⁸¹Ulus, 6 Temmuz 1935, 1.

³⁸²TBMMZC, Devre V, 38. İnikat, İctima F., C. 4, 14.06.1935, 214-216.

³⁸³Ulus, 13 Ağustos 1935, 5.

³⁸⁴Atasagun, a.g.e., 57-58.

³⁸⁵Çelik Aruoba, “Tarımsal Kalkınmada Kooperatifler'in Önemi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 2, Ankara, 1971, 130.

³⁸⁶Bilgin-Tanyıcı, a.g.m., 142.

CHP'nin 1935'te yapılan 4. Büyük Kongresi'nde kabul edilen parti programında kredi kooperatiflerinin kurulmasına ve çoğaltılmasına önem ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nin ana bankası olan Ziraat Bankası'nı çiftçi ve köylü ekonomisine daha yararlı hale getirmek istedikleri belirtilmiştir.³⁸⁷ Küçük çiftçilerin mevsimlik kredisi Tarım Kredi Kooperatifleri'nden ve çiftlik sahiplerinin yıllık kredi ihtiyaçları ipotek karşılığı sağlanmalıdır denilmiştir. Kredilerin ödeme gününün ürünlerin, alıcı baskısı altında olmaksızın satılabileceği zamandan sonraya bırakılmasının önemi üzerinde durulmuştur.³⁸⁸

Trakya Umumî Müfettişliği, Trakya'nın kalkındırılması için 5 yıllık kalkınma programının başına, köylüyü en kısa zamanda kalkındırmak için yapılması gereken işleri koymuş³⁸⁹ ve Parti başkanı, Jandarma kumandanı ve Ziraat müdürü'nden oluşan bir heyet köylere giderek Tarım Kredi Kooperatifleri kurmak için girişimlerde bulunmuştur. Yeni kanun, köylünün lehinde ve kooperatife giriş şartları da uygun olduğundan açılması kararlaştırılan 60 kooperatifin hepsinin kısa zamanda kurulacağı belirtilmiştir.³⁹⁰

Atatürk, toprağın verimli hem de iklim bakımından çok elverişli olmasına karşın, yoksulluk içinde gördüğü Silifke'de çağdaş tekniklerle tarım yapmaya örnek sağlamak amacıyla bir çiftlik kurdurmuştur. Çiftlik kurulduktan sonra çiftçilerin işletme ve pazarlama kredisi ihtiyacını karşılayacak ve üretimini artıracak bir Tarım Kredi Kooperatifi'nin kurulması için onları cesaretlendirerek örgütlemiştir.³⁹¹ Silifke kazasına bağlı, merkezi Tekir Çiftliği olmak üzere bir Tarım Kredi Kooperatifi kurmak üzere 10 köyden 36 üretici, kurucu üye olarak Silifke Ziraat Bankası'na imzalı bir dilekçe vermişlerdir. Dilekçenin metni şöyledir:

"Silifke Ziraat Bankası'na,

³⁸⁷C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935, 16-17.

³⁸⁸C.H.P. Programı, 14.

³⁸⁹Cumhuriyet, 28 Ocak 1936, 1.

³⁹⁰Cumhuriyet, 03 Şubat 1936, 2.

³⁹¹Hadi İlbaş, "Dünden Bugüne Kooperatifçilik", Köy-KoopHaber Gazetesi, Yıl 2, S. 14, Ankara, Ocak 2013, 2.

Merkezi Tekir Çiftliği olmak ve Arkarası, Persenti, Avşar, Karadereli, Tekir, Tekirkoyuncu, Türkmenli, Türkmenaşağı, Tozara köylerini de ihtiva etmek üzere muntikanızda 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu'na uygun bir Tarım Kredi Kooperatifi kurmak istiyoruz.

Dileğimiz Bankanızca da muvafık görüldüğü takdirde, imzalanmak üzere 6 nüsha Ana Mukavelename'nin Ekonomi Bakanlığınca tasdik ve noterlikçe tescil muamelelerinin ifası için gereğinin yapılmasını dileriz."

Ekonomi Bakanı Celâl Bayar kooperatif kurma girişiminden ötürü Atatürk'e bir kutlama telgrafı çekmiş ve Atatürk, bu telgrafa aşağıdaki cevabı vermiştir:

*"Tarım Kredi Kooperatifleri'nin ilki olan Tekir Kooperatifi'nin muamelelerinin bittiğini sevinerek öğrendim. Bu kooperatife 1 nolu üye olarak bulunmamı muhabbetle yadetmenize teşekkür ederim. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin bütün yurdu kaplamasını başarı ve gayretlerinizden bekliyoruz."*³⁹² Bu dilek Hükümete bir direktif olmuş ve o günden beri aralıksız olarak yapılan çalışmalarla Tarım Kredi Kooperatifleri güçlenmeye başlamıştır.³⁹³

Atatürk, 30 Haziran 1936'da kurulan 683 sayılı Türkiye'nin ilk Tarım Kredi Kooperatifi Tekir Kooperatifi'ne 1 numaralı kurucu ortak olarak kooperatiflere olan desteğini uygulayarak da göstermiştir.³⁹⁴ Kırsal toplumun değişimi ve gelişimini gerçekleştirmek üzere, öncelikle eğitim ve ulaşım önem verilmesini, daha sonra üretimin artırılmasını ve sosyo-ekonomik gelişmenin hızlanması için de tarım alanındaki kooperatifçiliğin gereğini vurgulamıştır.³⁹⁵

Atatürk, 1.500 TL ortaklık payı ve 375 TL tahsil edilmiş sermaye ile kooperatife ortak olmuştur.³⁹⁶ Tekir 9, Tekirkoyuncu 7, Tozara 7, Persenti 7 ve Arkarası'dan 5 kişi

³⁹²İnan, a.g.e., 37-38.

³⁹³Türk-Koop Gazetesi, 15 Temmuz 1988, 3.

³⁹⁴Hazar, a.g.e., 406.

³⁹⁵Hakan Koç, "Türkiye'de Kooperatifçilik Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 773, Ankara, 2001, 26.

³⁹⁶Türk-Koop Gazetesi, Aralık 1998, 5.

kooperatife giren diğer üyeleri oluşturmuşlardır.³⁹⁷ Karşılıklı yardım esasına dayanan bu kooperatif köylü ve çiftçilerin bir araya gelmesi ile kurulmuştur.³⁹⁸ Silifke Valisi, köylülere kooperatife üye olmaya teşvik etmiştir. Buradaki ağa, tüccar ve tefeciler ise köylülere “*sakın kooperatife ortak olmayın. Olursanız, toprağınız gittiği gibi, tavuğunuzun yumurtasını bile devlet elinizden alacaktır.*” diyerek korkutmuşlardır. Fucur Hamdi adındaki yaşlı bir köylü “*Bu kooperatife üye olmak için jandarma aracılığıyla dört kez valinin önüne çağrıldım. İlk üç kez kooperatife yatırılacak param yok diyerek üye olmamakta direndim. Dördüncüsünde ise jandarma korkusuyla üye oldum. Ama, ortak olduktan sonra toprağımız ya da tavuğumuzu alan olmadığı gibi, bize kredi verildiğini gördüm. Kooperatifin zararlı değil yararlı olduğunu öğrendim.*” demiştir. Bu çiftlik sayesinde yöredeki çeltik tarımı gelişmiştir. Kırmızı güney ineği ile merinos koyun cinslerinin yetişmesi sağlanmıştır.³⁹⁹

Silifke Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifi’ne, Türk Kooperatifçilik Cemiyeti’nin öncü olmasıyla, Hükümet kararıyla “Atatürk” unvanı verilmesi kararlaştırılmış ve böylece kooperatifin adı Atatürk Silifke Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifi olmuştur.⁴⁰⁰ Mersin’in Yampar köyünde komşu köylerle birlikte kurulan ve köyün bütün çiftçilerinin ortak olduğu kredi kooperatifi kooperatifçilikte başarılı olmuştur. Çiftçiler, buhran ve kuraklık senelerinde kooperatiftan çok faydalanmışlardır. Ancak bu kooperatiflerden umulan faydaların tamamen elde edilebilmesi için ekonomik şartların biraz daha dikkatle gözetilmesi gerekmiştir. Bir kısım kooperatiflerin başarılı olamayarak dağılmalarında en önemli sebebi bu oluşturmuştur.⁴⁰¹ Erdek’te kurulan Tarım Kredi Kooperatifi olumsuz hava koşulları nedeniyle ekonomik yönden zorluk yaşamış ve yardım ihtiyaçlarını bir dereceye kadar sağlayarak başarılı olmaya çalışmıştır. Çalışma

³⁹⁷ Süha Nural, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Silifke*, (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde, 2007, 39.

³⁹⁸ Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz 1985, 1.

³⁹⁹ İlbaş, “*Dünden Bugüne Kooperatifçilik*”, 2.

⁴⁰⁰ Hazar, a.g.e., 410.

⁴⁰¹ Hilmi, “Köyümde Gördüklerim”, *Ülkü*, S. 37, C. 7, Mart 1936, 60-61.

sahasını her gün genişletmiştir. Ortakların sayısı 150'yi bulmuştur. Yıldan yıla ihtiyat akçesi ve sermayesini çoğaltan bu kooperatif her yeni seneyi kârla karşılamıştır.⁴⁰²

Çiftçilere kredi verilmesi, zirai kredi ve satış kooperatiflerinin kurulması, Ziraat Bankası'nın bu teşebbüslerin ana bankası haline gelerek yeni esaslar dahilinde teşkilatlandırılması ve bir devlet kurumu haline getirmek suretiyle sahiplendirilmesi, sermayesinin tedricen artırılması, çiftçiye kredi verilirken şahsi ve maddi teminat esas tutulmayıp zirai üretimin şart koşulması ve bu kurumun daha ziyade küçük çiftçi, köylü ekonomisine yararlı hale getirilmesi gibi esaslar içeren yeni Ziraat Bankası Kanun Lâyihası Meclis Ziraat Encümeni'nden geçmiştir. Kooperatifçiliğin gelişimi açısından kanun faydalı olarak görülmüştür.⁴⁰³

Ticaret kanununa göre kurulmuş olan incir üreticilerinin vücuda getirdikleri altı İtibar Bankası, 1936'da 2836 sayılı kanuna uymak ve Tarım Kredi Kooperatifleri'de birleşmek kararını vermişlerdir. 1937'de bu kararları İktisat Vekâleti tarafından onaylanmış ve uygulanmasına geçilmiştir. Karapınar, Germencik, Köşk ve Ortaklarda bulunan İtibar Bankaları kendi mıntikalarında mevcut Tarım Kredi Kooperatifleri ile birleşmişlerdir. Erbeyli İtibar Bankası, Erbeyli'de Tarım Kredi Kooperatifi mevcut olmadığından civarda bulunan Ömerbeyli Tarım Kredi Kooperatifi ile birleşmiştir. Ödemiş İtibar Bankası da Ödemiş'te Tarım Kredi Kooperatifi mevcut olmadığından ve civarda mevcut Köy Tarım Kredi Kooperatifleri ile birleştirilmesi de uygun görülmediğinden birleşme isteği Ödemiş'te bir Kredi Kooperatifi kurulmasına değin ertelenmiştir. İtibar Bankaları 2836 sayılı kanuna uyma ve birleşme kararı verdikten sonra faaliyetlerini tatil etmişlerdir.⁴⁰⁴

Başvekil Celâl Bayar, 1937'de TBMM'de yaptığı konuşmada Tarım Kredi Kooperatifleri'nin daha iyi duruma getirilmesi ve yayılması için gerekli tedbirler alınacağını ifade etmiş⁴⁰⁵ ve Şef, *“Küçük esnafa ve küçük sanayi erbabına muhtaç oldukları kredileri kolayca ve ucuzca verecek bir teşekkül vücuda getirmek ve kredinin*

⁴⁰²Cumhuriyet, 08 Kasım 1936, 3.

⁴⁰³Cumhuriyet, 29 Aralık 1936, 1.

⁴⁰⁴Atasâğun, *a.g.e.*, 23.

⁴⁰⁵TBMMZC, Devre V, C. 20, 3. İnikat, 08.11.1937, 24.

normal şartlar altında ucuzlatılması” direktiflerini vermiştir diyerek bu emri yerine getireceklerini belirtmiştir.⁴⁰⁶ İzmir’de İş ve Ziraat Bankaları’na giderek bu kooperatif ile ilgili işlemlerin ve kredi işlerinin nasıl olduğuyula ilgili incelemelerde bulunmuştur.⁴⁰⁷

CHP Genel Sekreteri adına Giresun Saylavı Münür Akkaya tarafından, 349 numaralı Gördes Tarım Kredi Kooperatifi ortaklarından gelen müracaat üzerine, Ziraat Bankası Genel Direktörü Kemal Zaim’e bu kooperatife diğer kazalardaki kooperatiflere göre daha az kredi verilmesi ile ilgili bir telgraf yazılmıştır. Verilen cevapta daha önceden kendilerine bu konuyla ilgili müracaat yapıldığı, bunun değerlendirildiği ve Gördes Sandığı’ndan 12 Nisan 1937’de gelen telgrafta kooperatifin memnuniyetini bildirdiği belirtilmiştir.⁴⁰⁸ 9 Mart 1938’de Kemalpaşa Kaymakamı M. Önen, İzmir Valisi’ne Kemalpaşa kasabası Tarım Kredi Kooperatifi’ne dahil bağcı ortakların kredileri dolduğundan ötürü kooperatiftan para alamadıkları için bağlarını işleyemediklerini, ortakların taksitli borçları toplamı olan 36.840 liranın 4 yıl kadar kısa bir zamanda değil Ziraat Bankası borçlularına yapıldığı gibi 15 yılda ödenmesi imkanı sağlandığı takdirde sıkıntılarının kalkacağını ve bu sayede kooperatifin de doğabilecek zararlardan kurtulup, daha sağlam bir şekilde gelişebileceğini yazmıştır.⁴⁰⁹ Ticaret Vekilliği’nin 1938’de yaşanan kuraklık nedeniyle 377 numaralı Cumalı, 379 numaralı Candır, 380 numaralı Yanköy, 387 numaralı Manavgat ve Ziraat Bankası Trabzon şubesine bağlı Tarım Kredi Kooperatifleri’nin Ziraat Bankası’na olan borçlarının ertelenmesi isteğini 3202 sayılı kanunun 47. maddesinin Ç fıkrasına göre İcra Vekilleri Heyeti 1939’da kabul etmiştir.⁴¹⁰

1939’da yağın şiddetli dolu yüzünden üzüm mahsulleri hasara uğrayan ve yıllardan beri devam eden fiyat düşüklüğü dolayısı ile Ziraat Bankası’na olan borçlarını ödeyemeyecek durumda olan Ören, Kemalpaşa, Dereköy, Yukarı ve Aşağı Kızılca, Yeşilparsa, Özlüolucak ve Ansızca Tarım Kredi Kooperatifleri’nin ve kayısı mahsulünün hava şartları ve belirli yerlerde görülen sürme hastalığından etkilenmesi sonucu miktarının azalması nedeniyle 445 sayılı Malatya Tarım Kredi Kooperatifi’nin ödeyemedikleri

⁴⁰⁶TBMMZC, Devre V, 3. İnikat, C. 20, 08.11.1937, 29.

⁴⁰⁷Cumhuriyet, 20 Temmuz 1937, 1.

⁴⁰⁸BCA, F. 490.1.0.0., K.1462, D. 64, S. 4.

⁴⁰⁹BCA, 030.10.168.166.9.

⁴¹⁰BCA, 030.18.1.2.89.111.2., BCA, 030.18.1.2.88.76.1.

borçları 1940'da ertelenmiştir.⁴¹¹ Havaaların iyi gitmemesi sonucu oluşan hastalıklar yüzünden bağ mahsullerinin % 83 nispetinde noksan ve diğer mahsullerinin de kalite itibarı ile düşük olması nedeniyle 88 numaralı Tavşancıl Tarım Kredi Kooperatifi'ne olan borçlarını ödeyemeyecek vaziyete düşen ortakların borçlarının ertelenmesi de aynı yıl kabul olunmuştur.⁴¹²

718 numaralı Evreşe ve Hayrabolu mıntıkasındaki Tarım Kredi Kooperatifleri'nin bazı ortaklarının 1940'da olan sel nedeniyle zirai ve mali durumlarının bozulması nedeniyle kooperatife olan borçlarının ertelenmesi yine aynı nedenlerle Manisa mıntıkasındaki Tarım Kredi Kooperatifleri'ne olan borçlarını ödeyemeyecek duruma düşen ortakların borç miktarına ve borçlunun vaziyetine göre üç yıldan eksik ve beş yıldan fazla olmamak üzere her borçlu için Ziraat Bankası'nca müddet tayini sureti ile borçların taksitlendirilmesi 1941'de kabul olunmuştur.⁴¹³ 1941 yılı ilk baharının kurak gitmesinden dolayı ürünlerin hasara maruz kalması yüzünden borçlarını ödeyemeyecek duruma düşen 377 numaralı Cumalı ve 379 numaralı Çandır Tarım Kredi Kooperatifleri'nin bazı ortaklarının borçları da 1942'de ertelenmiştir.⁴¹⁴ Aynı yıl yaşanan şiddetli donlar tesiriyle fındık ürünlerinin hasara maruz kalması yüzünden Giresun mıntıkasında mevcut 14 Tarım Kredi Kooperatifi'ne olan borçlarını ödeyemeyecek vaziyete düşmüş bulunan ortakların ve kuraklık ve başka afetler nedeniyle Besni mıntıkasındaki ortakların borçları 1943'de ertelenmiştir.⁴¹⁵

Satın alacağı tüketim maddelerini ortaklarına dağıtmak ve ortaklarının ihtiyacını karşılayacak başka teşebbüslerde bulunmak maksadıyla merkezi Uşak olmak üzere 30 yıl müddet ve 140 TL sermaye ile teşkiline başlanan Ziraat Bankası Uşak Şubesi ve Tarım Kredi Kooperatifleri Memurları ve Mensupları Mahdut Mesuliyetli İstihlâk Kooperatifi'nin Ticaret Vekilliği'nin 15 Aralık 1944 tarihli tezkeresiyle gönderilen esas

⁴¹¹BCA, 030.18.1.2.92.99.17., BCA, 030.18.1.2.89.130.11.

⁴¹²BCA, 030.18.1.2.93.117.4.

⁴¹³BCA, 030.18.1.2.95.68.18., BCA, 030.18.1.2.94.17.2., BCA, 030.18.1.2.94.19.15.

⁴¹⁴BCA, 030.18.1.2.97.116.20.

⁴¹⁵BCA, 030.18.1.2.101.6.10., BCA, 030.18.1.2.101.31.12.

mukavelenamesi İcra Vekilleri Heyeti'nce 6 Ocak 1945'de incelenmiş ve kurulmasına izin verilmiştir.⁴¹⁶

1945'de meydana gelen kuraklıktan ekinlerin zarar görmüş olması yüzünden Ayaş, Gündül, Karakuyu, Kuluköy, Besni, Debleki, Büyük Çobanlar ve Ahırlıkuyu Tarım Kredi Kooperatifleri'nin 1946'da, kuraklık ve don sebebiyle Malkara ilçesindeki 209 sayılı Malkara, 388 sayılı Karamurat, 852 sayılı Şahinbucağı ve 854 sayılı Ballı Tarım Kredi Kooperatifleri'nin 1947'de ve aynı sebeplerle 713 sayılı Bergaz ve 721 sayılı Geyikli Tarım Kredi Kooperatifleri'nin borçları da 1948'de ertelenmiştir.⁴¹⁷

Çukurova bölgesinde yaşanan sel nedeniyle zarar görenlere yapılacak yardımlarda 2 ay kullanılmak maksadıyla lüzumlu alet, makine ve traktörlerin çeşitli koordinasyon kararlarıyla Zirai Kombinalara tahsis edilmiş olan kredilerden temin edilen paralardan 250.000 liraya kadar sarf edilmek suretiyle mubayaa, imal ve tamirleri için Tarım Bakanlığı'na 13 Mart 1948'de yetki verilmiştir.⁴¹⁸ Geçen yıl olan don yüzünden bağların hasara uğraması dolayısı ile 345 sayılı Salihli, 363 sayılı Kırveli, 616 sayılı Yeşilova ve 621 sayılı Poyraz Tarım Kredi Kooperatifleri ortaklarının borçları 1948'de ertelenmiştir. Alınan bu karar Ziraat Bankası'nın isteği ile 1949'da kaldırılmıştır.⁴¹⁹ Söğüt ilçesindeki 512 sayılı Oluklu Tarım Kredi Kooperatifi ortaklığının geçen yılın ilkbahar ve yaz mevsimlerinde olan kuraklık yüzünden ürünlerinin hasara uğraması sebebiyle borçları 1949'da ertelenmiştir.⁴²⁰ Aynı nedenlerle 718 sayılı Evreşe Tarım Kredi Kooperatifi ortaklarının kooperatifçe dağıtılan paraları ödeyemeyecek duruma düşmüş olmaları sebebiyle borçları bir yıl sonraya ertelenmiştir.⁴²¹

Ziraat Bankası, köylünün kalkınmasını sağlamak amacıyla geniş bir yardım programı hazırlamıştır. Bu program tasarısında zirai krediler için geçen yıla nazaran

⁴¹⁶BCA, 030.18.1.2.107.91.18.

⁴¹⁷ BCA, 030.18.1.2.110.8.15., BCA, 030.18.1.2.110.10.10., BCA, 030.18.1.2.110.12.14., BCA, 030.18.1.2.110.12.15., BCA, 030.18.1.2.110.16.13., BCA, 030.18.1.2.111.63.7., BCA, 030.18.1.2.111.63.15., BCA, 030.18.1.2.115.80.14., BCA, 030.18.1.2.115.96.1.

⁴¹⁸BCA, 030.18.1.2.116.19.20.

⁴¹⁹BCA, 030.18.1.2.117.67.17., BCA, 030.18.1.2.118.88.1.

⁴²⁰BCA, 030.18.1.2.119.41.3.

⁴²¹BCA, 030.18.1.2.121.96.20.

16.000.000 lira fazlasıyla 102.000.000, Tarım Kredi Kooperatifleri için geçen yıldan 15.000.000 fazlasıyla 65.000.000 liralık bir plasman ayrılması düşünülmüştür.⁴²²

Afyon Karahisar Milletvekili Sadık Aldoğan, 24 Ocak 1949'da TBMM'de söz almış ve halkın iktisadi bakımdan teşkilatlanmasının ihmal edildiğini ifade etmiştir. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin teşvik edilmediğini ve bu gibi halk teşkilleri kolaylık gösterilmediğini belirtmiştir.⁴²³ Kocaeli Derbent bucağı Maşukiye köyünden Yaşar Önce, derdinin ilgili makamlara duyurulması ve köylünün kolayca kredi almasının sağlanması için Cumhuriyet Gazetesi'ne yazdığı mektuba, *“Ne olur, köylü işlerinden de anlasanız da, bizim bazı dertlerimize ara sıra dokunsanız belki derdini anlatamayan köylüye tercüman olursunuz.”* diye başlamış ve şöyle devam etmiştir:

“Köylü müstahsillerimiz, hiç kimse kendilerine yeni ziraat usullerini göstermediği için, babasından öğrendiği görenekle iptidai bir şekilde ziraat yaparlar. Hayat günden güne pahalılaştığı için bu iptidai usulle elde ettikleri mahsulle ihtiyaçlarını karşılamıyorlar. Bu yüzden köylünün vaziyeti gittikçe daralmaktadır. Köylünün kalkınması için ona yardım etmek lâzımdır. Biz karşımızda yardımcı diye bir Ziraat Bankası'nı görüyoruz. Bu bankanın Tarım Bakanlığı ile hiç bir alakası yoktur. Dilerse köylüye borç para verir, dilemezse vermez. Bankanın köylüye yardım şekillerinde pek dolambaçlı yollardan geçilmesini icap ettiren bir takım formaliteler vardır ki her köylünün bu yollardan geçip para alması mümkün değildir. Ziraat Bankası'ndan başka bir Tarım Kredi Kooperatifi vardır. Buradan da kredi temin ederiz. Fakat bunun da güçlüklerini ben size bir yol anlatıvereyim:

Bu kooperatife ortak olabilmek için bütün tapu senetlerinizi ibraz edeceksiniz. Alacağınızı, vereceğinizi, menkul mallarınızı da beyannamede göstereceksiniz. Buna göre size bir kredi açılacak. Buraya kadar güzel. Fakat dahası var. Kredi alabilmek için üç ortak bir olacaksınız. Birbirlerinize kefaleti müteselsile ile bağlanıp para alacaksınız. Zamanında aldığınız parayı yatırıp tekrar alacaksınız, işin fena tarafı şudur ki ikinci defa bu ortaklardan birisi para almasa veya sizin kredinize imza etmese vaziyetiniz ne olacak?

⁴²²Cumhuriyet, 04 Eylül 1946, 3.

⁴²³TBMMTD, Dönem VIII, 36. İnikat, İçtima 3, C. 15, 24.01.1949, 187.

İkinci bir güçlük de şudur: 1000 liralık emvale karşı açılan 100 liradan ibaret kredi bugünün ihtiyaçlarını sağlamıyor. Bu kredinin arttırılması ise uzun boylu merasime tâbidir. 100 liradan fazla kredi alamayan köylü, ihtiyacını ne ile karşılayacaktır? Kredi Kooperatif Kanunu'nun şimdiye kadar tek bir maddesi değişmemiş olduğu halde her gün gelen tamimlerle, yeni yeni usullerle, keyfî muamele ve hareketlerle, ihtiyaca göre para verilmiyor. Banka Müdürü'nün arzu ettiği kadar veriliyor. Bucağımızdaki Tarım Kredi Kooperatifi'nin ortakları arasında 10-15 bin liralık emvali ve meyve bahçesinden senede bir, iki bin lira geliri olduğu malûm bulunan bir çiftçiye azami 400 lira kredi açılıyor. Bu para ile bir tek öküz almak isteyen ortağa bu kredi de defaten verilmiyor. O da, 200 lira ile öküz alamadığı için parayı başka yere harcıyor. Bu yüzden hem işi yüzüstü kalmış, hem borçlanmış oluyor. Yalnız 100 lira kredisi olanların hali daha berbattır.

*Köylü, kendi menkul ve gayrimenkul emval ve emlâkini teminat gösterdiği zaman, gene kendi sermayesiyle teşekkül etmiş olan Ziraat Bankası'ndan kolayca para alabilmelidir. Kredi için yapılan uzun merasim kaldırılmalı ve bu günkü Tarım Kredi Kooperatifi Kanunu, ıslah edilmelidir.*⁴²⁴

1950'de kooperatif bölgesindeki genel nüfus 7.811.015, bu nüfus içindeki aile sayısı 1.489.963, ortak olabilecek çiftçi aile sayısı 877.270, ortak sayısı 438.410'a çıkmıştır.⁴²⁵

2.2. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Kuruluşu ve Amaçları

Çiftçi için gerekli olan tarımsal girdileri temin etmek, tarım sektöründe verim artışını sağlamak, bu kesimde yaşayanların refah seviyesinin yükseltilmesi yolunda hizmet vermek,⁴²⁶ ortaklarını pahalı kredi yollarına başvurmaktan alıkoymak ve böylece yurt içinde

⁴²⁴Cumhuriyet, 19 Şubat 1949, 2.

⁴²⁵Erol Orhon, *Türkiye'de Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin Fonksiyonları*, Emel Matbaacılık, Ankara, 1970, 54.

⁴²⁶ Ziya Çağlar, *Kooperatifler Mevzuatı-Açıklamalı-Örnekli-İçtihatlı-*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, 103.

ve dışında rekabet gücünü geliştirmek amaçları ile 2836 sayılı kanunda tespit olunan esaslar dahilinde kurulmuştur.⁴²⁷

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin temel kuruluş kanunu olan 2836 sayılı kanunla bu tür kooperatiflerin aktif bir şekilde faaliyete geçmeleri ve tarımsal alanda kredi uygulamasındaki gelişmeler başlamıştır.⁴²⁸

Köy kalkınmasında en büyük unsurlardan biri olan bu kooperatifler köylerde kurulmakla üreticilere ayaklarında ve ortakların gerçek durumlarına uygun olarak kredi verilmesini sağlamışlardır. Kooperatifleri yönetenlerin çiftçi olması, ortakların mali ve iktisadi durumlarını yakından bilmeleri, kredilerin gerçek ihtiyaca yönelik şekilde tesbit edilerek kullanılmasını sağlamıştır.⁴²⁹

TKKK'nın 1. maddesi ile çiftçilerin aralarında buçsuz ve zincirleme soravlı Tarım Kredi Kooperatifleri kurabileceği belirtilmiştir.⁴³⁰ Bu kooperatiflere giriş gönüllülük esasına göre olmuştur. Yani serbest giriş ilkesi kabul edilmiştir.⁴³¹ Kooperatif ortaklarının ürünleri üzerinde tecim veya komisyonculuk yapanlar, faizle para veya mal olarak kredi verenler bu kooperatiflere girememiştir.

TBMM'de bu madde görüşülürken söz alan İçel Milletvekili Hamdi Ogun, eskiden şehirlerde kurulmuş olan kredi kooperatifleri mevcut sermayesinin beş misli mesuliyete tabi tutulurken şimdi hem eskiden kurulmuş hem de bu kanunla kurulacak olan kredi kooperatiflerinin ortaklarının gayri mahdud mesuliyete tabi tutulmasının çiftçilerden ziyade Ziraat Bankası'nın düşünüldüğünü gösterdiğini ifade etmiştir. Bu gayri mahdud mesuliyet yüzünden birçok kimsenin kooperatife girmekten çekineceğini belirtmiştir. İktisat Vekili Celâl Bayar ise bunda Ziraat Bankası'nın hukukunu gözetmek gayesi olmadığını ama her para veren kurum gibi bu bankanın da emniyet altında olması gerektiğini söylemiştir.

⁴²⁷Tarım Kredi Kooperatiflerinde Atatürk İle 50 Yıl, Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Yayınları, Ankara, 1986, 4.

⁴²⁸Çağlar, *Kooperatifler Mevzuatı-Açıklamalı-Örnekli-İçtihatlı*, 104.

⁴²⁹Hazar, *Tarım Kooperatiflerimizin Kooperatifçiliğimizdeki Yeri*, 42.

⁴³⁰TBMMZC, Devre V, 40. İnikat, İçtima F., C. 5, 04.10.1935, 14.

⁴³¹Mülâyim, *Kooperatif İlkelerinin Tarım Kooperatiflerimizde Uygulanması*, 11.

Hamdi Ogun yeniden söz alarak, Ziraat Bankası'na hiç bir tehlike bırakmayıp bütün tehlikeyi ortaklara yüklersek banka istediği gibi herkese kredi verecektir. Hatta tehlike olmadığı için bazı müdürler paramızı işletelim de nasıl olsa tahsil ederiz düşüncesinde olacaktır. Kooperatiflerin çoğalmasını istiyorsak bu mesuliyet doğru değildir. Beş misli mahdud mesuliyet daha doğrudur demiştir. Celâl Bayar ise kooperatife dahil olan kimseleri ihtiyaç halinde bırakmaktansa, kooperatif sayısının azaltılması yolunun doğru olduğunu ve kredi kooperatifleri ile satış kooperatifleri beraber yürütölmeye başlayınca tahsil meselesinin de normal bir vaziyete gireceğini ifade etmiştir.

TKKK'nın 2. maddesiyle Ziraat Bankası'nın önergesi veya ilgililerin başvurusu üzerine Ekonomi Bakanlığı'na belli edilecek yerlerde bu kooperatiflerin kurulacağı belirtilmiştir. 3. maddesiyle Tarım Kredi Kooperatifleri'nin ortaklarınca imzalanacak Ana Mukavelenamesi'nin formölünün Ziraat Bankası'na hazırlanarak Ekonomi Bakanlığı'nın onamasından sonra İcra Vekilleri Heyeti'nce onaylanması ve 4. madde ile de kuruluş için en az 30 ortağın bulunması kabul edilmiştir.⁴³² Ortak sayısında azami bir had tayin edilmemiştir.⁴³³ TKKK'nın 23. maddesiyle de kanuna göre kurulacak Tarım Kredi Kooperatifleri alacaklı ve borçlu durumları ne olursa olsun Ziraat Bankası'nın kontrolü altına sokulmuştur.⁴³⁴

TKKK'nın 28. maddesi gereği köylerde ihtiyar kurullarınca, şehir ve kasabalarda noterler katında imza olunan Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Ana Mukavelenamesi'nin⁴³⁵ 19 Mart 1936'da onaylanan 1. maddesinde kurulacak Tarım Kredi Kooperatifleri'nin süresinin 30 yıl olacağı belirtilmiştir. Bu sürenin ortaklar Genel Kurulunca verilecek kararla uzatılabileceği ifade edilmiştir.⁴³⁶

TKKK'nın 22. maddesiyle bu kanuna göre kurulan kredi kooperatifleri kazanç ve muamele vergilerinden, sermaye ve yedek akçeleriyle taşısız malları bütün vergi, resim ve harçtan, ödünç verme ve alma, ödeme ve başka bütün işler için yapılacak senet

⁴³²TBMMZC, Devre V, 40. İnikat, İctima F., C. 5, 04.10.1935, 14-16.

⁴³³Atasağun, *a.g.e.*, 53.

⁴³⁴TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İctima: F., C. 5, 07.10.1935, 31.

⁴³⁵TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İctima: F., C. 5, 07.10.1935, 37.

⁴³⁶T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6347.

ve belgelerle ve resmî dairelere verecekleri dilekçeler damga resmînden muaf tutulmuştur. Kooperatiflerce noterlere tasdik ettirilecek belgelerden yalnız ücreti âdil alınıp harç alınmamıştır.⁴³⁷ Devlet, tarımsal kredi kurumlarının kolaylıkla gelişmesini temin bakımından ve genel masrafların azaltılarak tarımsal kredilerin faizlerini yükseltmemek ve ucuzlatmak amacını göz önünde tutarak bir takım muafiyetler verilmesi esasını kabul etmiştir.⁴³⁸

TKKK'nın 29. maddesiyle Tarım Kredi Kooperatifleri'nin çalıştığı ekonomik bölgelerde, Ekonomi Bakanlığı lüzum görürse bu kooperatifler arasında bölge bankası işini de görebilecek Tarım Kredi Kooperatifleri bölge birlikleri kurulabilir kararı kabul edilmiştir. Bölge birlikleri bu kooperatifler ile Ziraat Bankası arasında aracı bir organ olarak görülmüştür.⁴³⁹ TKK Ana Mukavelenamesi'nin 42. maddesi ile Tarım Kredi Kooperatifleri, kurulmuş olan birliklere girmeye mecbur tutulmuş ve kooperatif bundan sonra Ziraat Bankası ile olan işlerini Birlik kanalı ile görmüştür. 2836 sayılı kanunun uygulanmasına başlandıktan sonra Bölge Birlikleri'nin teşkil edilmesi teşebbüsü olmamış ve Bölge Birlikleri Esas Mukavelenamesi'de hazırlanmamıştır. 2836 sayılı kanunun 29. ve Ana Mukavelename'nin 42. maddelerinde Kredi Kooperatifleri arasında teşkil edilecek Birliklerin görecekları işlerin mahiyeti hakkında kesin ve açık esaslar tespit edilmemiştir.⁴⁴⁰

Tarım Kredi Kooperatifleri, tarımsal işletmenin tohumluk, fide, kimyevi gübre, zirai mücadele ilacı, karma hayvan yemi, nadas, ekme, biçme, toplama, kurutma gibi faaliyetleriyle ilgili insan, hayvan ve makine işçiliği ücretlerinin ödenmesi, ortağın yıllık devamlı giderlerinin karşılanması amacı ile nakdi ve aynî olarak verilen kısa vadeli işletme kredi ve canlı ve cansız demirbaş unsurlarını oluşturan her çeşit tarımsal araç-gereç ile iş ve irat hayvanlarının sağlanması amacı ile aynî olarak kullandırılan orta vadeli

⁴³⁷TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İçtima: F., C. 5, 07.10.1935, 30.

⁴³⁸Yaşar Bülbül, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010, 97.

⁴³⁹TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İçtima: F., C. 5, 07.10.1935, 37.

⁴⁴⁰Ataşağın, *a.g.e.*, 241-243.

yatırım kredi ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamışlardır.⁴⁴¹ Küçük işletmeciliğin hakim olduğu kırsal kesimde tarımsal kredinin girdi temini, ürün satışı ve sürdürülebilir tarımsal üretim açısından önemi büyük olmuştur.⁴⁴²

TKK Ana Mukavelenamesi'nin 2. maddesinde kooperatiflerin görevlerinin ortaklarının üretimini düzeltmek, artırmak ve kıymetlendirmek için çalışmalar yapmak olduğu belirtilmiştir.⁴⁴³ Tarım Kredi Kooperatifleri ortaklarına çevirme, donatma ve kurma kredileri açmış ve işletmeler kurarak ortakların tek başlarına edinemeyecekleri tarım alet ve makinelerini satın alıp ortakların yararına sunmuştur.⁴⁴⁴ Tarımda kullanılan makineler yılın belli ve kısa bir devrinde kullanılabildiğinden makine kullanmaya karar verirken onun rantabilitesi üstünde iyi hesap yapmak gerekmiştir. Köylü ekonomisinde kooperatifler bu güçlüğü yardımcı olmuşlardır.⁴⁴⁵

27 Mayıs 1939'da kabul edilen 3614 Sayılı Ticaret Vekâleti Teşkilât ve Vazifelerine Dair Kanunun 8. maddesi ile Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kuruluş, işleyiş ve kontrolüne ait muamele ve hizmetleri ifa etme görevi Ticaret Vekâleti Teşkilâtlandırma Umum Müdürlüğü'ne verilmiştir.⁴⁴⁶

2.3. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde Ortaklık

TKK Ana Mukavelenamesi'nin 5. maddesinde bu kooperatiflere ortak olmak isteyen üreticilerin, kredi durumlarını gösteren bir beyanname doldurmaları ve kurulmuş olan kooperatife sonradan girmek isteyenlerin de Ana Mukavelename hükümlerini ve kooperatifin kuruluşundan beri yaptığı işlerden doğabilecek soravları kabul eylediklerini bildiren ve noterce veya ihtiyar kurulunca onaylı bir yüken mektubunu kooperatife vermeleri gerektiği yer almıştır.⁴⁴⁷ Ortaklığa kabul, yönetim kurulunun onayı ile

⁴⁴¹Levent Üstün, "Tarım Kredi Kooperatifleri", *Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi*, S. 112, C. 10, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını, Ankara, 1994, 20.

⁴⁴²Koçtürk-Artukoğlu-Güneş-Gençler-Şen, a.g.m., 3.

⁴⁴³T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6347.

⁴⁴⁴*Tarım Kredi Kooperatifleri*, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1973, 44.

⁴⁴⁵Said Aydoslu, "Köylü ve Köylü Ekonomisi", *Ülkü*, S. 27, C. 5, Mayıs 1935, 172.

⁴⁴⁶TBMMZC, Devre VI, 19. İnikat, İçtima F., C. 2, 27.05.1939, 330.

⁴⁴⁷T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6348.

tamamlanmıştır. Kabul olunmayan kişinin kontrolörler vasıtası ile ilk genel kurula itiraza hakkı olmuş ve genel kurulun kararına göre muamele yapılmıştır.⁴⁴⁸

TKK Ana Mukavelenamesi'nin 3. maddesinde bir üreticinin Tarım Kredi Kooperatifi'ne ortak olabilmesi için kanuni ve medeni yeterlik sahibi olması, çevresinde tanınmış olması, iflas etmemiş, hırsızlık, suistimal, hile, sahtekarlık, dolandırıcılık ve katil suçlarından biri ile mahkum olmamış bulunması, kredi kooperatifinin faaliyet bölgesinde toprak sahibi olması veya giriş tarihinden itibaren en az 8 yıl için onaylanmış sözleşme ile kiracı olmak sureti ile bir tarımsal işletmeye sahip olması, kooperatif ortaklarının tarımsal ürünleri üzerinde ticaret ve komisyon işi yapmamış olması, kredi verme işi ile uğraşmaması, aynı zamanda başka bir kredi kooperatifinin ortağı olmaması, kooperatife yazılmış olan ve üretimdeki kazançları müşterek olan herhangi bir ortağın aile efradından olmaması ve ortaklık ödev, yetki ve buçsuz soravlarını Ana Mukavelename'yi imzalayarak kabul etmiş olması gerekmiştir.⁴⁴⁹ Sadece toprak mülkiyetinde iştirak ortak olmaya engel olmamıştır.⁴⁵⁰

TKKK'nın 5. maddesiyle bu kooperatiflerin sermayeleri ortaklarının yüklenecekleri ortaklık paylarından toplanmıştır. Yüklenecekleri payların miktarı kooperatifin çalışacağı alanın ekonomik durumuna göre Ana Mukavelename ile saptanmıştır.⁴⁵¹ TKK Ana Mukavelename'sinin 11. maddesinde kooperatifin yüklenilecek en az sermayesinin 1000 veya 2000 lira olacağı ve kuruluştaki yüklenilen sermayenin 1/4'ünün peşin ödenmesi gerektiği, 12. maddesinde de yüklenilecek bir ortaklık payının tutarının 20 lira olduğu belirtilmiştir.

TKK Ana Mukavelename'sinin 6. maddesinde kooperatif ortaklarının en az 6 ay önceden haber vermek şartı ile her bilanço yılının sonunda kooperatiften çıkabileceği ifade edilmiştir.⁴⁵² TKKK'nın 6. maddesiyle 8 yıl ortaklık yaptıktan sonra çıkan ortaklarla, bulunduğu kooperatif bölgesinden başka yere taşınmak veya o bölgede çiftçilikten

⁴⁴⁸Atasağun, *a.g.e.*, 359.

⁴⁴⁹T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6347-6348.

⁴⁵⁰Atasağun, *a.g.e.*, 53.

⁴⁵¹TBMMZC, Devre V, 40. İnikat, İçtima F., C. 5, 04.10.1935, 16.

⁴⁵²T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6348.

vazgeçmek sebepleri ile bu vakti doldurmadan çıkan ortaklara ortaklık paylarının faizleri ile birlikte geri verilmesi ve 8 yıl ortaklık yaptığı halde yüklendiği ortaklık payının tamamını ödemedi veya 8 yılı doldurmadan çıkan ortakların ortaklık paylarından ödediklerinin ise geri verilmeyeceği kabul edilmiştir. Bu paralar yedek akçeye mal edilmiştir.

Madde görüşülürken söz alan Manisa Milletvekili Refik İnce, kredi kooperatiflerinin üyelerine, terk etme hakkının 8 yıl olarak belirlenmesinin sebebini ve bu müddet bitmeden ölenler hakkında nasıl bir işlem yapılacağını sormuştur. Ziraat Encümeni Manisa Milletvekili Yaşar Özey, bu kanun yapılırken diğer memleketlerin kanunlarını da inceledik ve 8 yıl olmasını ihtiyaca uygun gördük demiştir. Ayrıca ortakların ölmeleri halinde hisselerine ait hakları ile ilgili kanunun 9. maddesinde hüküm var diye belirtmiştir.

Refik İnce, çiftçilerin bankadan para aldıkça esas nizamnameleri gereği kesilen % 10'ları vardır. 5 yıl geçtikten sonra kredi kooperatifinde toplanmış olan sermayesini ve bir de kredi kooperatifinden istikraz ettiği paralardan kesilen % 10'ları alabileceğini zanneden çiftçinin hakkı bu madde ile 3 yıl sonraya atılmış olacaktır. Çiftçiye kooperatife bağlamak istiyorsak bunun 5 yıl olarak kalmasında fayda vardır deyince Yaşar Özer, *“Bu kooperatiflerin bir defa en büyük faydalarından biri burada yüzde onların olmamasıdır. Eski kooperatiflerle alışveriş yapanlardan daima yüzde on tevkifat yapılıyordu. Bu kanunda bu % 10 mevzu bahis değildir.”* demiştir. Aydın Milletvekili Nazmi Topcoğlu ise, *“sekiz sene kaydı bunların herhangi bir sıkışık vaziyette kooperatiften çıkmamalarını temin ve kooperatifi devam ettirmek gayesi ile konmuştur.”* demiştir.

Manisa Milletvekili Turgud Türkoğlu, kooperatiflere giren ortakların taksitlerini vermekte güçlük çekmeleri dolayısı ile müddetin 8 yıla çıkması mevcut hisseleri ödemekte kolaylık sağlayacaktır demiştir. Yeniden söz alan Refik İnce, *“Müddetin*

çokluğu veya azlığı ile bir çiftçiyi kooperatife bağlamak değil, ona yapacağı esaslı yardımlar ve göstereceği emniyetle manevî bağları çoğaltmak lâzımdır.” demiştir.⁴⁵³

TKKK’nın 7. maddesiyle kooperatifin ortaklık payları ortakların kooperatiften başkasına olan borçları için haciz olunamaz. Bunlar kooperatife rehin edilmiş sayılır ve hiç bir surette ortaklar tarafından satılamaz ve ortaklara verilecek kazanç ve faizler üzerinden kooperatifin kendi alacakları için öncelik hakkı vardır kararları alınmıştır. Refik İnce, kooperatife dahil olanlar kendi hisselerini diğer çiftçiye niçin satamam? diye sorunca Kocaeli Milletvekili Salâh Yargı, diğer ortakların payları alması halinde kooperatif üç, beş kişinin elinde toplanacaktır. Bu da doğru değildir demiştir.

TKKK’nın 8. maddesiyle Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu’na göre satış kooperatifleri kurulan yerlerde Tarım Kredi Kooperatifleri’nin ortakları satış kooperatiflerine de ortak olmak yükümlüdürler. Satış kooperatifine girmeyen ortaklarla, bu satış kooperatifinden çıkan veya çıkarılan ortaklar kredi kooperatifinden de çıkarılırlar kararı alınmıştır.⁴⁵⁴ Tarım Kredi Kooperatifleri’nin çalışma alanlarında kurulacak olan Tarım Satış Kooperatifleri’yle birlikte küçük çiftçinin üretimden pazarlamaya kadar olan sorunları çözüme kavuşturulmak istenmiştir.⁴⁵⁵

TKKK’nın 9. maddesiyle ölen, ortaklıktan çıkan veya çıkarılan ortakların ayrıldıkları yıl için yapılacak bilançoya göre gerçekleşecek zararlardan soravları, bu yıl sonundan başlamak üzere 2 yıl sürer kararı ve 10. maddeyle de bir ortağın Tarım Kredi Kooperatifi’nden çıkması veya çıkarılması halinde kooperatife olan borçlarının ödelliği kalkar kararı alınmıştır.⁴⁵⁶

Tarım Kredi Kooperatifleri’nin ortak sayısına göre olan durumunun yıllara göre dağılışına bakıldığında 1935’te 30-200 ortaklı 611, 201-300 ortaklı 42, 301-500 ortaklı 15 Tarım Kredi Kooperatifi, 1940’da 30-200 ortaklı 221, 201-300 ortaklı 164, 301-500 ortaklı 130, 501-800 ortaklı 28 Tarım Kredi Kooperatifi, 1945’de 30-200 ortaklı 94, 201-

⁴⁵³TBMMZC, Devre V, 40. İnikat, İçtima F., C. 5, 04.10.1935, 16-18.

⁴⁵⁴TBMMZC, Devre V, 40. İnikat, İçtima F., C. 5, 04.10.1935, 19-20.

⁴⁵⁵Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz-Ağustos 1982, 6.

⁴⁵⁶TBMMZC, Devre V, 40. İnikat, İçtima F., C. 5, 04.10.1935, 20.

300 ortaklı 142, 301-500 ortaklı 237, 501-800 ortaklı 123 Tarım Kredi Kooperatifi ve 1950’de 30-200 ortaklı 51, 201-300 ortaklı 131, 301-500 ortaklı 349 ve 501-800 ortaklı 369 Tarım Kredi Kooperatifi’nin mevcut olduğu görülmüştür. 1945’de Tarım Kredi Kooperatifleri’nin faaliyet bölgelerindeki genel nüfus 5.203.641, bu nüfus içindeki aile sayısı 1.047.905, ortak olabilecek çiftçi aile sayısı 525.270 ve ortak sayısı 223.672’dir.⁴⁵⁷

Çizelge 1. *Tarım Kredi Kooperatifleri İle Ortak Sayılarının 1935-1950 Yılları Arasındaki Artış Durumu*

Yıllar	Kooperatif Sayısı	Kooperatiflere bağlı köyler sayısı (kooperatif merkezleri hariç)	Ortak Sayısı
1935	668	2.309	67.332
1936	568	2.368	61.716
1937	591	3.638	101.535
1938	586	3.847	114.383
1939	567	4.123	127.732
1940	543	3.894	138.126
1941	531	3.936	149.018
1942	531	4.022	154.416
1943	526	4.232	164.079
1944	531	4.634	177.166
1945	596	5.675	223.672
1946	735	7.360	307.658
1947	823	8.209	368.702
1948	866	8.563	390.257
1949	879	8.644	411.204
1950	900	8.775	438.410

⁴⁵⁷Orhon, a.g.e., 54-56.

Kaynak: *Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerine Ait Gelişmeler*, T.C. Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1960, 4.

Çizelge 1 incelendiğinde 1935'ten 1950'ye kadar geçen süre içinde Tarım Kredi Kooperatifleri'nin sayısının yıllara göre değişiklik gösterdiği, kooperatife bağlı köyler sayısında 1940'da bir düşme ardından artma, ortak sayısında ise 1936'da bir düşüş sonrasında ise artış olduğu görülmüştür.

2.4. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin İllere Göre Dağılışı

1935-1938 yılları arasında mevcut olan Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kooperatif ve ortak sayısı Çizelge 2'de, 1940 ve 1950 yıllarında mevcut olanlar ise Çizelge 3'de gösterilmiştir. Çizelge 3'de kooperatiflere bağlı köy sayısı da ilave olarak verilmiştir.

Çizelge 2. *Tarım Kredi Kooperatifleri'nin İllere Göre Dağılışı 1935-1938*

Vilayetler	1935		1936		1937		1938	
	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı
Ankara	15	1175	12	997	15	1784	13	2703
Afyon	19	1756	17	1597	20	2064	18	2130
Antalya	6	580	6	594	6	684	6	872
Aydın	40	5135	39	4777	38	6186	38	6585
Balıkesir	47	4757	40	5324	46	8955	45	10825
Bilecik	15	1587	14	1809	14	2258	15	2443
Bolu	2	153	2	143	3	343	3	449
Burdur	2	188	1	138	2	185	2	223
Bursa	93	6377	63	5244	86	8982	84	9548
Çanakkale	7	377	6	429	17	1950	18	2259
Çankırı	2	273	-	-	1	126	1	359
Denizli	18	1458	12	931	18	1980	16	1894

Edirne	6	496	11	782	17	5211	17	6219
Eskişehir	9	534	8	485	10	720	8	671
Gaziantep	10	574	6	338	10	824	10	854
Giresun	45	3450	45	2615	15	4893	15	5128
İçel	8	723	9	669	12	1084	12	1283
Isparta	10	819	10	1160	10	1568	10	1619
İstanbul	28	1623	10	1618	12	2208	12	2528
İzmir	78	13220	75	11314	83	14931	80	15319
Kars	3	195	2	132	7	3478	6	3566
Kastamonu	6	360	3	161	6	355	6	408
Kayseri	4	390	3	508	4	582	3	537
Kırklareli	5	789	6	997	17	3748	20	4913
Kocaeli	19	2069	16	1393	18	1700	14	1663
Konya	9	948	6	558	9	1055	8	1079
Kütahya	28	3491	25	3358	27	5450	27	5800
Malatya	5	340	2	295	5	551	3	601
Manisa	37	4766	37	5769	41	9272	41	9963
Maraş	1	101	1	52	1	62	1	62
Muğla	11	1901	9	1439	12	2025	13	2508
Niğde	5	614	5	545	7	959	7	1237
Ordu	15	919	16	1341	11	2135	11	2673
Samsun	5	303	4	223	5	320	5	313
Seyhan	18	1045	11	698	17	1144	17	1147
Tekirdağ	9	845	9	983	21	3874	21	4640
Trabzon	27	2791	23	2053	17	3454	17	4123

Kaynak: Atasağun, *Türkiyede Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939*, 71-73.

Çizelge 2'nin incelenmesi ile 1935'te Tarım Kredi Kooperatifi sayısı en az olan ilin Maraş, en çok olan ilin Bursa, kooperatif ortak sayısı ise en az olan ilin Maraş, en çok olan ilin İzmir olduğu, 1936'da kooperatif sayısı en az olan illerin Burdur ve Maraş, en çok olan ilin İzmir, kooperatif ortak sayısı ise en az olan ilin Maraş, en çok olan ilin İzmir olduğu ve Çankırı'da mevcut olan iki kooperatifin kapatıldığı görülmektedir. 1937'de kooperatif sayısı en az olan illerin Çankırı ve Maraş, en çok olan ilin İzmir, kooperatif ortak sayısı ise en az olan ilin Maraş, en çok olan ilin İzmir, 1938'de ise kooperatif sayısı en az olan illerin yine Çankırı ve Maraş, en çok olan ilin Bursa ve kooperatif ortak sayısı ise en az olan ilin Maraş, en çok olan ilin İzmir olduğu görülmektedir.

Çizelge 3. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin İllere Göre Dağılışı 1940-1950

Vilayetler	1940			1950		
	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Bağlı Köy Sayısı	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Koop. Bağlı Köy Sayısı
Adıyaman	-	-	-	-	-	-
Amasra	-	-	-	-	-	-
Ankara	10	3071	134	39	24088	462
Afyon	18	2397	96	31	14287	152
Antalya	6	1577	89	16	6847	253
Artvin	-	-	-	-	-	-
Aydın	32	7689	289	38	15549	348
Balıkesir	39	12038	432	59	27872	679
Bilecik	11	2419	81	13	7561	176
Bitlis	-	-	-	-	-	-
Bolu	3	538	60	15	9001	247
Burdur	1	95	6	2	1595	17
Bursa	52	9926	277	63	27710	540
Çanakkale	16	2525	111	27	12377	329

Çankırı	1	391	30	8	5379	110
Çorum	-	-	-	-	-	-
Denizli	10	1853	56	26	14510	220
Edirne	17	6235	186	22	14711	246
Elazığ	-	-	-	-	-	-
Erzincan	-	-	-	-	-	-
Erzurum	-	-	-	-	-	-
Eskişehir	3	362	5	6	4718	81
Gaziantep	5	1531	35	7	3862	70
Giresun	19	6990	196	22	12739	247
Gümüşhane	2	943	26	2	1442	23
Hatay	-	-	-	6	1362	21
İçel	12	1780	114	27	8042	277
Isparta	10	1775	12	12	5921	53
İstanbul	9	2620	116	17	8480	207
İzmir	66	15813	453	76	29185	492
Kars	6	4418	98	8	6130	118
Kastamonu	6	580	42	7	2966	90
Kayseri	3	788	22	12	7082	138
Kırklareli	20	5239	115	23	12696	130
Kırşehir	-	-	-	-	-	-
Kocaeli	10	1775	89	39	17720	475
Konya	6	1518	34	8	3913	45
Kütahya	21	6130	200	44	22709	508
Malatya	3	821	23	3	2600	62
Manisa	42	10049	254	69	20299	511

Maraş	1	129	1	6	2053	90
Mardin	-	-	-	-	-	-
Muğla	13	3669	121	22	10595	210
Nevşehir	-	-	-	-	-	-
Niğde	10	2913	101	23	13997	177
Ordu	17	7541	231	23	15651	256
Rize	1	486	21	3	2592	48
Sakarya	-	-	-	-	-	-
Samsun	1	339	10	26	8998	130
Seyhan	11	649	25	10	2329	67
Siirt	-	-	-	-	-	-
Sinop	-	-	-	-	-	-
Sivas	-	-	-	-	-	-
Tekirdağ	20	5164	140	24	17107	251
Tokat	-	-	-	-	-	-
Trabzon	10	2621	106	16	7815	219
Tunceli	-	-	-	-	-	-
Urfa	-	-	-	-	-	-
Uşak	-	-	-	-	-	-
Van	-	-	-	-	-	-
Yozgat	-	-	-	-	-	-
Zonguldak	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Orhon, *Türkiye’de Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin Fonksiyonları*, 168-170.

Çizelge 3’ün incelenmesi ile 1940’da Tarım Kredi Kooperatifi sayısı en az olan illerin Burdur, Çankırı, Maraş, Rize, Samsun, en çok olan ilin İzmir, kooperatif ortak sayısı en az olan ilin Burdur, en çok olan ilin İzmir, kooperatife bağlı köy sayısı en az olan

ilin Maraş, en çok olan ilin İzmir, 1950’de ise kooperatif sayısı en az olan illerin Burdur, Gümüşhane, en çok olan ilin İzmir, kooperatif ortak sayısı en az olan ilin Hatay, en çok olan ilin İzmir, kooperatife bağlı köy sayısı en az olan ilin Burdur, en çok olan ilin ise Balıkesir olduğu görülmektedir. Daha önce 23 ilde bulunmayan Tarım Kredi Kooperatifi teşkilatı 1950’de Hatay’da bir kooperatifin kurulması ile 22’ye düşmüştür.

2.5. Tarım Kredi Kooperatifleri’nin Mali Durumları

Tarım Kredi Kooperatifleri’nin görevlerini yerine getirebilmeleri için mali durumlarının güçlü ve sürekli olması gerekmiştir. Bu kooperatiflerin kendi içinde oluşan ve çiftçi ortaklarına dayanan güvenli ve sağlam bir finansal yapısı olmuştur.⁴⁵⁸ Bu yapıda, sistemin ortaklık payları, yedek akçeler, fonlar ve dağıtılmamış karlardan oluşan özkaynaklarını küçük çiftçiler sağlamıştır.⁴⁵⁹

Tarım Kredi Kooperatifleri mali güçleri yetersiz üreticilerin, üretimden hasat dönemine kadar ihtiyaç duydukları her türlü tarımsal kredi ihtiyaçlarını karşılamak üzere dayanışma esasına göre oluşturuldukları için çalışmalarının her aşamasında finansman ihtiyacı ile karşı karşıya kalmışlardır.⁴⁶⁰ Yeterli bir özvarlıkla kurulamayanlar mali açıdan zorlanmışlardır. Kooperatif üyelerinin ortaklık payının sınırlanması büyük bir özvarlık birikiminin oluşmasını engellemiştir. Özvarlığın önemli bir bölümü de demirbaşlara bağlandığından finansman alanında önemli bir yardım sağlanamamıştır.⁴⁶¹

2836 sayılı kanunda Tarım Kredi Kooperatifleri’nin mali yönden güçlenmelerini öngören hükümlere ağırlık verilmiştir. Bu duruma rağmen, çiftçinin ihtiyaçları yeterince karşılanamamış ve ortaklarının yaşam koşullarında istenilen şekilde olumlu bir etki görülmemiştir.⁴⁶² Tarımda makineleşme, kooperatiflerin özkaynaklarını azaltmış ve onları büyük ölçüde yabancı kaynaklara bağımlı duruma düşürmüştür. Bunun yanında, tarımsal ürünler üzerinde çalışan diğer işletmelerin giderek modernleşmeleri, onlarla

⁴⁵⁸Demir, a.g.e., 82.

⁴⁵⁹Tarım Kredi Kooperatifleri 2011-2023 Dönemi Strateji Belgesi ve Eylem Planı, Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Strateji ve Teşkilatlandırma Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, 93.

⁴⁶⁰Demir, a.g.e., 81.

⁴⁶¹Tarım Kredi Kooperatifleri, 47-48.

⁴⁶²Türkiye Kooperatifçiliği ve Türk Kooperatifçilik Kurumu Faaliyetleriyle İlgili Kısa Rapor, 9.

ekonomik yarışmaya girme durumundaki kooperatifleri yeni yatırımlara zorlamış ve ek kaynaklar aramalarını gerekli kılmıştır. Ziraat Bankası'nın ihtiyacı tam olarak karşılayamaması faiz yönünden de korunmaları gerekli olan bu kooperatifleri dış finansman kaynakları bakımından güç duruma sokmuştur.⁴⁶³

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kâr ve zarar durumlarına bakıldığında 1935'te faaliyet gösteren 668 kooperatifin 397'sinin, 1940'da 545 kooperatifin 143'ünün, 1945'de 596 kooperatifin 245'inin ve 1950'de ise 900 kooperatifin 662'sinin kâr ettiği görülmüştür.⁴⁶⁴ İkinci Dünya Savaşı sırasında Ziraat Bankası'nın askeri harcamaları karşılamakta güçlük çeken hükümete büyük ölçüde borç vermek durumunda kalması tarımsal kredilerde önemli bir daralmaya neden olmuştur. Fakat tarımsal üreticilere dağıtılan yeni kredilerin hacmi savaştan sonra hızla genişletilmiştir.⁴⁶⁵

Tarım Kredi Kooperatifleri'nde iş yılı, 1 Ocak'tan 31 Aralık'a kadar sürmüştür. Kuruluş yılında iş yılı, Ana Mukavelename'nin ilanından başlamış ve ilanı takip eden 31 Aralık'ta bitmiştir. İş yılının bitmesinden sonra en geç 2 ay içinde yıllık bilanço, kâr ve zarar hesabı, yönetim kurulu raporu ile birlikte hazırlanıp kontrol kuruluna verilmiştir. Kontrol kurulu bunları inceledikten sonra kendi raporu ile birlikte Ziraat Bankası'na vermiştir. Ziraat Bankası'nca da kabul edildikten sonra genel kurula sunulmuştur.

Kooperatiflerin tutacakları kayıtlar ve defterler, Ana Mukavelename'nin tatbik usulü ve bundan başka bütün işlerin yürütülme tarzı Ziraat Bankası'nca hazırlanan ve Ekonomi Bakanlığı'nca onaylanan talimatnamelerle belli edilmiştir. Kooperatif alacaklı veya borçlu durumu ne olursa olsun Ziraat Bankası'nın kontrolü altında olmuştur.⁴⁶⁶

Çizelge 4. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Varlıkları

Yıllar	Taahhüt Olunan Sermaye (Lira)	Tahsil Olunan Sermaye (Lira)	Özkaynak Tutarı (Lira)	Yedek Akçeler Tutarı (Lira)	Varlıkları (Lira)	Tutarı
--------	--	------------------------------------	---------------------------	-----------------------------------	----------------------	--------

⁴⁶³Tarım Kredi Kooperatifleri, 48.

⁴⁶⁴Orhon, a.g.e., 65.

⁴⁶⁵Tezel, a.g.e., 351-352.

⁴⁶⁶T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6354.

1935	7.450.740	3.828.613	-	842.536	4.671.149
1936	2.916.524	2.141.694	-	935.231	3.076.925
1937	3.657.660	2.515.445	101.710	1.235.121	3.852.276
1938	4.061.100	2.749.860	164.680	1.456.650	4.371.190
1939	4.404.120	2.973.370	202.523	1.576.933	4.752.826
1940	4.804.300	3.238.209	231.744	1.732.173	5.202.126
1941	5.321.440	3.623.461	276.794	1.865.093	5.765.348
1942	5.971.460	4.201.186	357.113	2.100.837	6.659.136
1943	7.272.860	5.175.981	628.604	2.378.406	8.182.991
1944	8.766.580	6.251.840	1.088.763	2.747.326	10.087.929
1945	12.806.820	8.228.843	1.768.738	3.283.959	13.279.540
1946	19.323.860	11.612.675	2.708.680	4.252.722	18.574.077
1947	25.566.600	15.656.167	3.862.645	5.876.766	25.395.578
1948	27.378.200	18.118.062	4.957.487	7.552.049	30.627.598
1949	29.669.880	20.410.763	6.117.552	9.384.069	35.912.384
1950	32.521.500	22.790.113	7.306.822	11.301.113	41.398.048

Kaynak: *Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerine Ait Gelişmeler*, 5.

Çizelge 4 incelendiğinde 1944-1950 yılları arasında devamlı olarak taahhüt olunan sermayede artış, tahsil olunan sermaye ve varlıklarında sadece 1936'da bir düşüş, özkaynak ve yedek akçeler tutarında ise artış görülmüştür.

2.5.1. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Sermaye İhtiyaçları

Tarım sektöründe krediler üretken amaçlarla ya da tüketim amacıyla talep edilmiştir.⁴⁶⁷ Yaşanan ekonomik krizler ve hızlı nüfus artışı sonucu gıda ürünlerine

⁴⁶⁷ *Tarım Kredi Kooperatifleri 2011-2023 Dönemi Strateji Belgesi ve Eylem Planı*, 94.

talebin her geçen gün yükselmesi tarımın önemini ve gerekliliğini daha da artırdığından tarımın olumsuz koşullardan etkilenmemesi açısından desteklenmesi zorunlu olmuştur.⁴⁶⁸

Tarım Kredi Kooperatifleri, zirai üretim şartları ve türleri birbirine uymayan çeşitli bölgelere dağıldıkları için her bölgenin kendine göre kredi ihtiyacı olmuştur. Tütün yetiştiren kooperatif ortaklarının üretim masrafları ve dolayısı ile krediye olan ihtiyaçları ile hububat bölgesinde faaliyette bulunan kooperatif ortaklarının kredi ihtiyaçları arasında fark olmuştur. Özellikle işletme sahiplerinin ekonomik ve mali durumları arasındaki büyük farklar nedeniyle kredi ihtiyacının miktarını tespit etmek kolaylıkla mümkün olmamıştır.⁴⁶⁹

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin parasal güçleri kurulduğundan bu yana sürekli olarak artış göstermesine rağmen ihtiyaçlarının daha büyük bir hızla artması nedeniyle yetersiz kalmıştır. Ziraat Bankası'nın kooperatifler için ayırdığı yatırım miktarları yıldan yıla artış gösterip kooperatiflerin borç verme güçlerini önemli ölçüde artırsa da yeterli olmamıştır. Bankanın kooperatiflere önemli ölçülerde krediler açmasına rağmen kredi almak için gösterilmesi gereken zorunlu varlık, düşük miktarlarda kredi alınabilmesine yol açmıştır. Alınan kredinin miktarı düştükçe, kredinin tarım dışı amaçlarla kullanma derecesi artmıştır.⁴⁷⁰

Kredi miktarının yetersiz olması ve zirai kredilerde faiz hadleri krediye ihtiyaç duyan işletmeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Tarımsal kredinin verilmesinde, ödeme gücünün borç için istenilen karşılıktan daha sonra gelmesi, gayrimenkul ipoteğinde ısrarla durulması arazisi az veya tapusu az olan işletmelerin kredi alma olanaklarını kısıtlamıştır. Kooperatiflerin ucuz ve geniş finansman temin edici kaynaklardan yoksun olmaları önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır.⁴⁷¹

⁴⁶⁸Koçtürk-Artukoğlu-Güneş-Gençler-Şen, a.g.m., 2.

⁴⁶⁹Ataşağın, a.g.e., 151.

⁴⁷⁰Şenel, a.g.e., 93.

⁴⁷¹Ali Rıza Karacan, *Elâzığ Merkez İlçe Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Tarımsal Kredi-Kooperatifçilik Sorunları ve Toplum Kalkınmasında Tarımsal Kredi ve Kooperatiflerin Rolü*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, 117-119.

2.5.2. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Ortaklarına Açtığı Kredi

Tarım Kredi Kooperatifleri, kurumlaşmamış kredi kaynaklarının etkinliğini azaltarak bir takım menfaat gruplarına karşı çiftçileri koruyabilmek için faizle kredi vermiştir. Bunu yaparken küçük çiftçilere kurumlaşmamış kredi kaynaklarına göre daha uygun koşullu kredi ve modern girdi kullanma imkanı tanımıştır.⁴⁷²

TKKK'nın 16. maddesiyle bu kooperatiflerin yapacakları ödünç para verme işleri ancak ortakların işçi akdi, tohumluk, fidan, fidelik, gübre, tarımsal gereç ve araçlar ve çift hayvanları satın almak gibi üretim masrafları ile tarım ihtiyaçlarını karşılamak için olmuştur. Ödünç vermenin tarzı ortakların üretim kapasitesi göz önünde bulundurularak TKK Ana Mukavelenamesi ile belli edilmiştir. Ödünç paraların üretim işlerinde kullanılmasına yönetim kurulları özel bir önem vermiş ve bunu kontrol etmişlerdir.⁴⁷³ TKK Ana Mukavelenamesi'nin 43. maddesi ile yönetim kurulu bundan sorumlu tutulmuştur. Kooperatifin kendi sermayesi ve Ziraat Bankası'ndan sağlayacağı kredi, ortakların isteklerine yetmeyecekse, ilk önce her ortağın kredi haddi içinde 100 liraya kadar üretim ve ödeme kabiliyetine göre alabileceği ve istediği ödünç paralar dağıtılmış ve geriye kalan miktar ortakların kredi hadleri ölçüsünde verilmiştir.⁴⁷⁴

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin ortaklarına yapacağı ödünç para vermenin ucu 16. madde gereğince Ekonomi Bakanlığı'nın onayıyla Ziraat Bankası'nca saptanmıştır. Tarım Kredi Kooperatifi'nin iş bölgesinde o kooperatife ortak olmayan üreticilere Ziraat Bankası'nca kooperatifin ergesi içinde olan işler için yalnız maddi karşılık olarak ödünç para verebilirler kararı kabul edilmiştir.

TKKK'nın 17. maddesiyle Tarım Kredi Kooperatifleri'nce ortaklarına verilecek ödünç paranın faizi ve komisyonu, Ziraat Bankası'nın kooperatiflerden başkasına yaptığı tarım ödünç işlerindeki faiz ve komisyonu geçemez. 18. maddeyle bu kanuna göre kurulacak Tarım Kredi Kooperatifleri ancak Ziraat Bankası'ndan ödünç para alırlar. 19.

⁴⁷²Mesut Acet, "Tarım Kredi Kooperatifleri Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 722, Ankara, 1997, 20.

⁴⁷³TBMMZC, Devre V, 40. İnikat, İçtima F., C. 5, 04.10.1935, 24.

⁴⁷⁴T.C. Resmi Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6352-6353.

maddeyle de Tarım Kredi Kooperatifleri'nin 300 liradan çok paraları, Ziraat Bankası'nın merkez şube veya sandıklarına yatırılır kararları kabul edilmiştir.⁴⁷⁵

TKKK'nın 21. maddesiyle gününde ödenmeyip de sonratılmayan borçlardan geçmiş günler için alınacak faiz, ödünç vermede alınan faiz haddi iki artırılarak alınmıştır.⁴⁷⁶ TKKK'nın 27. maddesi gereği Ekonomi Bakanlığı, kooperatiflerin kontrolü, idareleri, ödünç para verme ve ödünç alma işlerinde güdülecek ana hatları belli ederek Ziraat Bankası'na bildirmiştir. Bankanın Tarım Kredi Kooperatifleri'ne açacakları kredilerle faiz hadleri Ekonomi Bakanlığı ile Ziraat Bankası tarafından birlikte belli edilmiştir.⁴⁷⁷

1936'da 2836 sayılı kanunun uygulanmasına başlandıktan sonra kooperatiflerin ortaklarına verecekleri kredi miktarları, Ana Mukavelename'nin 44. maddesiyle 100 liraya kadar, 100 liradan 200 liraya kadar ve 200 liradan fazla olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır. 1937'de 101.535 ortağa verilen kredinin tamamı 20.893.103 lira, bir ortağa isabet eden genel kredi ortalaması ise 205 lira, 1938'de ise 114.383 ortağa verilen kredinin tamamı 22.775.999 lira, bir ortağa isabet eden genel kredi ortalaması ise 200 lira olmuştur. Kredi miktarlarında görülen azalmaya kredi tespit olunurken ortakların gerçek üretim kabiliyetlerinin esas alınması sebep olmuştur. İşletme büyüklüğü ve ürün çeşitleri esaslarına göre kredi tasnifleri yapılmadığından kredi ihtiyacının genel kredi ortalamalarına dayanılarak yapılması gerekmiştir.⁴⁷⁸

2836 sayılı kanun kredi kooperatiflerinin ortaklarına verecekleri borcun şeklini ve hacmini değiştirmiştir. Kanunun uygulanmasına başlandıktan sonra Ziraat Bankası'nın, kooperatiflerin gerçek kredi ihtiyaçlarını mümkün olduğu derecede tamamen karşılaması hususunda gereken tedbirlerin alınmasına çalışılmıştır. Kooperatiflerin ortaklarına verecekleri kredilerin genel toplamından kooperatiflerin borç vermede kullandıkları öz

⁴⁷⁵TBMMZC, Devre V, 40. İnikat, İçtima F., C. 5, 04.10.1935, 24.

⁴⁷⁶TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İçtima: F., C. 5, 07.10.1935, 30.

⁴⁷⁷TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İçtima: F., C. 5, 07.10.1935, 37.

⁴⁷⁸Ataşağın, *a.g.e.*, 151-152.

sermayeleri düşürüldükten sonra kalan miktar, kooperatiflerin hariçten ve dolayısıyla Ziraat Bankası'ndan tedarik etmek mecburiyetinde kaldıkları kredi tutarını göstermiştir.⁴⁷⁹

4 Haziran 1937 tarihli 3202 sayılı Ziraat Bankası Kanunu'nun 4. maddesinde zirai kredinin dağıtımında önce küçük çiftçinin ihtiyaçları karşılanır ve tanziminde de bunların teşkilatlanmaları gözetilir denilerek kooperatifçilik teşvik edilmiştir.⁴⁸⁰ 12. maddesinde Tarım Kredi Kooperatifi olan yerlerde zirai krediler kooperatif ortaklarına bu kooperatifler aracılığı ile dağıtılır ve 24. maddesinde de Tarım Kredi Kooperatifleri, Bankanın kontrol ve denetimindedir hükmü yer almıştır.⁴⁸¹

Kooperatiflerin ilk kurulduğu yıllarda bazı illerde cari hesap açılarak kredi verilmiştir. Bu şekilde kooperatiflere kredi verilmesinde bazı sakıncalar görüldüğü için Ziraat Bankası, 1938'e kadar kredi kooperatiflerine, kooperatiflerin ortaklarından aldıkları borç senetlerini reeskont'a* kabul etmek sureti ile kredi vermiştir. Kredi Kooperatifleri ile Ziraat Bankası arasındaki kredi işlemlerini daha basit hale getirmek amacıyla da 1938'de kredi kooperatiflerine cari hesap usullerine göre borç verilmeye başlanmıştır.⁴⁸²

Aşağıdaki çizelgede Tarım Kredi Kooperatifleri'nin 1935-1950 yılları arasında ortaklarına açtığı kredi miktarları gösterilmiştir.

Çizelge 5. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Ortaklarına İkras Ettikleri Paralar

Yıllar	Geçen Yıldan Devreden Bakiye Lira	Yıl İçinde Açılan Kredi Lira	Kredi Toplamı Lira	Tahsilât Toplamı Lira	Bakiye (Lira)
1935	9.752.744	8.635.527	18.388.271	7.685.154	10.703.117
1936	10.703.117	7.113.234	17.816.351	9.976.110	7.840.241
1937	7.840.241	12.349.377	20.189.618	8.515.260	11.674.358

⁴⁷⁹Ataşağın, a.g.e., 86.

⁴⁸⁰TBMMZC, Devre V, 71. İnikat, İçtima 2, C. 19, 04.06.1937, 54.

⁴⁸¹TBMMZC, Devre V, 71. İnikat, İçtima 2, C. 19, 04.06.1937, 55-57.

*Reeskont: Bir bankanın elinde bulundurduğu, vadesi gelmemiş senetleri bir başka bankaya iskonto ettirmesi, (TDK Sözlüğü).

⁴⁸²Ataşağın, a.g.e., 87.

1938	11.674.358	10.636.696	22.311.054	10.510.029	11.801.025
1939	11.801.025	10.166.782	21.967.807	8.601.763	13.366.044
1940	13.366.044	12.197.302	25.563.346	11.068.838	14.494.508
1941	14.494.508	13.928.815	28.423.323	13.720.509	14.702.814
1942	14.702.814	18.245.185	32.947.999	16.369.917	16.578.082
1943	16.578.082	26.118.614	42.696.696	20.712.311	21.984.385
1944	21.984.385	34.052.209	56.036.594	27.531.612	28.504.982
1945	28.504.982	53.098.517	81.603.499	33.604.092	47.999.407
1946	47.999.407	87.139.675	135.139.082	60.715.771	74.423.311
1947	74.423.311	112.428.196	186.851.507	87.569.537	99.281.970
1948	99.281.970	95.636.403	194.978.373	101.760.334	93.218.039
1949	93.218.039	106.394.049	199.612.088	81.597.573	118.014.515
1950	118.014.515	107.809.317	225.823.832	96.306.544	129.517.288

Kaynak: *Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerine Ait Gelişmeler*, 7.

Çizelge 5 incelendiğinde Tarım Kredi Kooperatifleri'nin ortaklarına verdiği kredi miktarlarında yıllara göre artış ya da azalmalar olduğu görülmüştür. Kredi miktarındaki değişimlerin dönemsel şartlardan da etkilendiği gözlemlenmiştir.

2.5.3. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde Alacaklı ve Borçlu Durumları

TKKK'nın 11. maddesiyle Tarım Kredi Kooperatifleri'nin alacakları için köy ihtiyar kurullarınca veya noterlerce imzası tasdik edilmiş olan senetler İcra ve İflas Kanunu'nun 38. maddesinde yazılı belgeler hükmündedir ve ödellerinde protestoya tabi değildir kararı alınmıştır.

Tarım Kredi Kooperatifleri bütün ortaklarının listesini bulundukları yerin icra dairesine bildirmiştir. TKKK'nın 12. maddesi gereği Tarım Kredi Kooperatifleri ortaklarının bütün ürünleri, hayvanları ve tarımsal üretim araçları üzerinde bu kooperatiflerin saltık rehin hakları olduğu için üçüncü şahıslar tarafından haciz edilememiştir. Yine Tarım Satış Kooperatifleri olan yerlerde bu kooperatiflerin elinde

bulunan ortakların ürünleri, üçüncü şahısların alacağı için icra dairelerince doğrudan doğruya haciz edilememiştir. Sadece Tarım Kredi Kooperatifi'nin alacağından artacak para ile ortağa olduğu gibi verilecek veya elinde bırakılacak ürünler haciz olunabilmiştir.⁴⁸³

TKKK'nın 20. maddesiyle kuraklık, dolu, sel, hayvan ve bitkilerde baş gösterecek bulaşıcı hastalıklar gibi afetlerle, fiyat düşüklüğü gibi ekonomik sebepler ve yangın dolayısı ile Tarım Kredi Kooperatifleri'nin gününde alınamayan alacakları Ziraat Bankası'nın onayı ile kooperatif yönetim kurulunca her ortağın durumu ayrı ayrı incelenerek tümü veya birazı sonratılır kabul edilmiştir.⁴⁸⁴ Sonratılmaya tabi tutulan alacaklarda ilgili ortaklardan geçmiş ve geçecek günler için alınacak faiz oranı ödünç para vermede alınan faiz oranının aynısı olmuştur. Ürünlerini borçlarının ödelinde satış kooperatifine teslim etmiş bulunan ortaklarda bu faiz farkı aranılmamıştır.⁴⁸⁵

TKKK'nın 26. maddesiyle Tarım Kredi Kooperatifleri alınması imkansız olan alacaklarının kapatılması için bir yedek akçe ayırmaya yükümlü tutulmuştur. Yedek akçeden bir açığın kapatılabilmesi genel heyetin kararına bağlı olmuştur. Zarar yılından sonra gelen ilk yılın kazancından önce açığın kapatılmasına yetecek kadar para ayrılarak kalanı yedek akçesi hesabına geçirilmiştir. Yedek akçe, ortağa ödünç verilen paralardan kesilecek % 1'lerden, kooperatiften çıkan veya çıkarılan ortakların ortaklık payları ile bunların ürünlerinden, kredi kooperatifleri adına yapılacak bağışlamalardan, her sene duru kazancın % 50'sinden aşağı olmamak üzere ayrılan paralardan, yedek akçelerin gelirlerinden ve diğer gelirlerden toplanmıştır. Ziraat Bankası'nca faizlendirilmiştir. Fesih veya tasfiye olunan Tarım Kredi Kooperatifleri'nin yedek akçeleri ortaklara dağıtılmamıştır. Başkalarına borcu olmayan ve karşılıksız alacakları bulunmayan Tarım Kredi Kooperatifleri birliğine, yoksa o bölgedeki kredi kooperatiflerine yedek akçe olarak verilmiştir.

⁴⁸³TBMMZC, Devre V, C. 5, İçtima F., 40. İnikat, 04.10.1935, 20-22.

⁴⁸⁴TBMMZC, Devre V, C. 5, İçtima F., 40. İnikat, 04.10.1935, 24.

⁴⁸⁵T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6353.

Meclis'te bu konularla ilgili yapılan görüşmeler esnasında Refik İnce, Kooperatif açısından duru olan ile duru olmayan kazanç arasındaki farkın izahını istemiştir.⁴⁸⁶ Söz alan Aydın Milletvekili Nazmi Topçuoğlu, kooperatifin hariçten bulduğu kredinin faizi ve masrafları çıktıktan sonra kalan fark kooperatifin lehinde ise duru kazançtır. Duru olmayan kazancı ise bütün ortaklarına ikraz edilen paraların faizidir demiştir.⁴⁸⁷

Çizelge 6. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Kâr ve Zarar Durumları

Yıllar	Kooperatif Sayısı	Kâr		Zarar	
		Kârlar Lira	Tutarı Kâr Eden Kooperatif Sayısı	Zararlar Lira	Tutarı Zarar Eden Kooperatif Sayısı
1935	668	198.767	397	134.217	271
1936	568	371.834	401	59.523	167
1937	591	198.725	231	125.392	360
1938	586	103.054	202	201.102	384
1939	567	125.355	207	209.925	360
1940	543	69.283	143	287.405	402
1941	531	61.312	117	358.405	414
1942	531	65.544	89	458.360	442
1943	526	62.483	65	639.767	461
1944	531	176.712	146	589.076	385
1945	596	385.613	245	416.379	351
1946	735	922.619	428	259.666	307
1947	823	1.213.820	521	272.740	302
1948	866	1.291.645	509	435.543	357

⁴⁸⁶TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İctima: F., C. 5, 07.10.1935, 33-34.

⁴⁸⁷TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İctima: F., C. 5, 07.10.1935, 35-36.

1949	879	1.398.980	564	450.334	315
1950	900	1.763.478	662	322.286	238

Kaynak: *Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerine Ait Gelişmeler*, 8.

Çizelge 6 incelendiğinde 1936'da kârda ve kâr eden kooperatif sayısında artış, zararda ise diğer yıllara göre en az azalma görülmüştür. Bunda kooperatiflerle ilgili çıkartılan kanunların etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kooperatiflerin kâr oranlarında artış görülmüştür.

Çizelge 7. *Tarım Kredi Kooperatifleri'nin T.C. Ziraat Bankası'ndan Sağladıkları Krediler*

Yıllar	Geçen Yıldan Devreden Bakiye Lira	Yıl İçinde Açılan Kredi Lira	Kredi Toplamı Lira	Ödenen Miktar Lira	Yıl Sonu Kalanı Lira
1935	3.894.205	4.241.540	8.145.745	4.307.742	3.838.003
1940	10.203.394	11.840.244	22.043.638	10.893.469	11.150.169
1941	11.150.169	13.929.886	25.080.055	14.001.618	11.078.437
1942	11.078.437	18.789.699	29.868.136	17.581.425	12.286.711
1943	12.286.711	27.194.295	39.481.006	22.945.221	16.535.785
1944	16.535.785	34.076.712	50.612.497	29.536.062	21.076.435
1945	21.076.435	52.165.914	73.242.349	36.345.209	36.897.140
1946	36.897.140	89.241.437	126.138.577	68.712.830	57.425.747
1947	57.425.747	114.846.915	172.272.662	95.703.291	76.569.371
1948	76.569.371	97.769.811	174.339.182	107.681.255	66.657.947
1949	66.657.947	107.355.990	174.013.937	86.118.616	87.895.321
1950	87.895.321	107.769.496	195.664.817	99.709.329	95.955.488

Kaynak: Orhon, a.g.e., 67.

Çizelge 7 incelendiğinde geçen yıldan devreden bakiyede 1942 ve 1949 yıllarında bir azalma diğer yıllarda ise bir önceki yıla göre devamlı bir artış, yıl içinde

açılan kredi de 1948’de bir azalış diğer yıllarda ise önceki yıla göre sürekli artış, kredi toplamında ve ödenen miktarda 1949’da bir azalış diğer yıllarda artış ve yıl sonu kalan lira da ise 1941 ve 1948 yıllarında düşüş görülmüştür.

Çizelge 8. T.C. Ziraat Bankası’nın Tarım Kredi Kooperatifleri’ne İkraz Ettiği Paralar

Yıllar	Geçen Yıldan Müdevver Bakiye	Yıl İçinde İkraz Edilen	İkrazat Yekûnu (Lira)	Tahsilât Yekûnu (Lira)	Bakiye (Lira)
1935	3.894.205	4.241.540	8.145.745	4.307.742	3.838.003
1936	3.838.003	5.203.443	9.041.446	3.831.391	5.210.055
1937	5.210.055	10.811.531	16.021.586	7.079.735	8.941.851
1938	8.941.851	9.416.133	18.357.984	9.534.493	8.823.491
1939	8.823.491	9.834.952	18.658.443	8.455.049	10.203.394
1940	10.203.394	11.840.244	22.043.638	10.893.469	11.150.169
1941	11.150.169	13.929.886	25.080.055	14.001.618	11.078.437
1942	11.078.437	18.789.699	29.868.136	17.581.425	12.286.711
1943	12.286.711	27.194.295	39.481.006	22.945.221	16.535.785
1944	16.535.785	34.076.712	50.612.497	29.536.062	21.076.435
1945	21.076.435	52.165.914	73.242.349	36.345.209	36.897.140
1946	36.897.140	89.241.437	126.138.577	68.712.830	57.425.747
1947	57.425.747	114.846.915	172.272.662	95.703.291	76.569.371
1948	76.569.371	97.769.311	174.339.182	107.681.235	66.657.947
1949	66.657.947	107.355.990	174.013.937	86.118.616	87.895.321
1950	87.895.321	107.769.496	195.664.817	99.709.329	95.955.488

Kaynak: *Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerine Ait Gelişmeler*, 6.

Çizelge 8 incelendiğinde geçen yıldan müdevver bakiyede 1936, 1939, 1942 ve 1949 yıllarında düşüş, yıl içinde borç verilen parada 1938 ve 1948’de bir düşüş, borç toplamında 1949’da bir düşüş, tahsilat toplamında 1936, 1939 ve 1949 yıllarında düşüş ve

bakiyede ise 1938, 1941 ve 1948 yıllarında düşüş görülmüştür. Diğer yıllarda ise hepsinde bir önceki yıla göre artışın olduğu gözlemlenmiştir.

2.6. 1470 ve 2836 Sayılı Kanunlar Arasındaki Esas Farklar

1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'nda kredi kooperatifleri kurulacak köylerde asgari 30 ve şehirlerde asgari 60 ortağın bir araya gelmesi koşulu varken, 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile bu değişmiş ve kuruluş için aranan ortak sayısı asgari 30 olarak belirlenmiştir.

1470 sayılı kanunla bir ortak 25 hisse taahhüt edebilmekteyken, 2836 sayılı kanuna tabi Ana Mukavelename esasları ile taahhüt olunacak ortaklık paylarının miktarı 75'e çıkarılmıştır. 20 lira değerinde olan bir ortaklık payının 1/4'ünün peşin olarak ödenmesi gerekmiştir. Geri kalan kısım 1470 sayılı kanuna göre 5 yılda taksitle ödenebilmekte iken 2836 sayılı kanunla bu müddet 7 yıla çıkarılmıştır.⁴⁸⁸ 1470 sayılı kanunda sorumluluk köy, ilçe ve illerde farklı biçimdeyken 2836 sayılı kanun bu farklılığı ortadan kaldırmış ve sınırsız sorumluluk ilkesini kabul etmiştir. Kredi limitlerini ve vadelerini önemli ölçüde artırmıştır.

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Tarım Satış Kooperatifleri'yle sıkı bir işbirliği içerisinde olması öngörülmüştür. Ana Mukavelename'ye aykırı hareket eden Tarım Kredi Kooperatifleri'nin işlemlerine, Ticaret Bakanlığı'nın onayı ile, el koymaya Ziraat Bankası yetkili kılınmıştır. Bu hüküm 1470 sayılı kanunda yer almamıştır.

2836 ve 1470 sayılı kanunlar öz açısından birbirinden pek farklı olmamıştır. Her iki kanun kooperatifçiliği müdahale altında tutmak istemiştir. 2836 sayılı kanunda müdahale sınırları daha da genişletilmiştir. Kooperatif hareketin müdahale altında tutulmaya çalışılması kooperatiflerin birer banka şubesi gibi işlev yapması sonucunu ortaya çıkarmış ve ortaklar kooperatiflerine sahip çıkmamıştır. Bu durum kooperatiflerdeki kredi dağıtım düzenini, yapılmaya çalışılan çok amaçlı kooperatifçilik girişimlerini olumsuz yönde etkilemiş ve kooperatiflerin başarı düzeyini gölgelemiştir.⁴⁸⁹

⁴⁸⁸Atasağun, *a.g.e.*, 56.

⁴⁸⁹Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi, Temmuz-Ağustos 1982, 6.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ'NİN İDARİ YAPISI

Bu bölümde Tarım Kredi Kooperatifleri'nin organları, idari elemanları, kooperatif kurallarına uyulmaması durumunda verilen cezalar, eğitim faaliyetleri, gelişimleri için alınması gereken tedbirler ve tasfiyeleri hakkında bilgi verilecektir.

3.1. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Organları

Genel kurul, yönetim kurulu, direktörlük ve kontrol kurulu olmak üzere dört organdan oluşmuştur.

3.1.1. Genel Kurul ve Görevleri

Tarım Kredi Kooperatifi'nin bütün ortakları temsil eden en yüksek organdır. Ortaklar kooperatifin işleri ile ilgili oylarını genel kurulda kullanmışlardır. Genel kurul toplantısında Ziraat Bankası'nın tayin edeceği temsilci ile varsa kredi kooperatifleri bölge birliğinin temsilci veya temsilcileri hazır bulunmuştur. Ekonomi Bakanlığı'nda temsilci bulundurabilmiştir.

Genel kurulun karar verebilmesi için kooperatif ortaklarının % 51'inin şahsen yahut temsilen hazır bulunması gerekmiştir. Karar vermek için gerekli olan ortak sayısı yoksa, genel kurul bir hafta geciktirilmiştir. Genel kurulun vereceği kararlar, TKKK ile Ana Mukavelename'ye ve Ziraat Bankası'nın direktiflerine aykırı olmamıştır. Kararlar hazır bulunan ortakların çokluğu ile verilmiştir.⁴⁹⁰ TKKK'nın 25. maddesiyle Genel kurulun kararları Ziraat Bankası'nca onaylanmadıkça yürürlüğe girmemiştir.⁴⁹¹

Bilanço, kâr ve zarar hesabını, iş raporunu onaylamak, iş politikasını tespit etmek, yönetim ve kontrol kurulları üyelerini seçmek, işten el çektirmek, bunlara verilecek ücretleri tespit etmek, rapor ve teklifleri hakkında karar vermek, kooperatifin masraf bütçesini tespit etmek ve bunları Ziraat Bankası'nın onayına sunmak, kooperatifin yüklenebileceği borç haddini göz önünde tutarak yönetim kuruluna borçlanma yetkisi

⁴⁹⁰T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6349-6950.

⁴⁹¹TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İctima: F., C. 5, 07.10.1935, 33.

vermek, alınması imkansız olan alacakların yedek akçeden kapatılması hakkında karar vermek, ortakların çıkarılmasına karar vermek, Ana Mukavelename'nin tamamlanması veya değiştirilmesi hakkında ve taşısız mal satın almak veya yaptırmak üzere Ziraat Bankası'na teklifte bulunmak, Kontrol kurulu ile Ziraat Bankası'nın ve Ekonomi Bakanlığı'nın gönderdiği kontrolörlerin raporlarına dair karar vermek ve en az 10 ortak tarafından yazılı istek üzerine ruznameye girecek istekler ve şikayetler hakkında karar vermek Genel Kurul'un görevlerini oluşturmuştur.

Tarım Kredi Kooperatifi'nin çalıştığı ekonomik bölgede Tarım Kredi Kooperatifleri Birliği kurulması için Ziraat Bankası'na teklif yapmak, başka bir Tarım Kredi Kooperatifi ile birleşmek veya ayrılmak hakkında karar vermek, Tarım Kredi Kooperatifi sınırı içine köy almak veya bağlı köylerden herhangi birini kooperatif iş bölgesi sınırından ayırmak için bankaya teklif yapmak, kooperatifin feshi hakkında karar vermek, Ziraat Bankası'nın teklifi üzerine kooperatifin bankanın ajanı olup olmaması hakkında karar vermek, Hakem kurulunu seçmek ve kooperatif işleri yönünden gerekli görülen diğer konular hakkında karar vermek faaliyet alanları içerisinde yer almıştır.⁴⁹²

Genel kurullarca seçilen üyeler tarafından yönetilen Tarım Kredi Kooperatifleri, üreticilerin işlerini kendi kendilerine idaresine ve dolayısıyla halkın demokrasi yolunda da yetişmesine imkan vermiştir.⁴⁹³

3.1.2. Yönetim Kurulu ve Görevleri

Kooperatifin işleri, yönetim kurulu tarafından yürütülmüştür. Yönetim kurulu, genel kurulca ortaklar arasından 2 yıl için gizli oy ile seçilen 3-5 üyeden meydana gelmiştir. Ziraat Bankası tarafından üye sayısı belirlenmiştir.

Yönetim kurulu seçiminde en çok oy alanlar üye olmuştur. Yönetim kurulu üyeleri, içlerinden birini başkan diğerini de asbaşkan olmak üzere 1 yıllığına seçmişlerdir. Kooperatifi resmî dairelerde, mahkemelerde ve üçüncü şahıslara karşı yönetim kurulu temsil etmiştir.

⁴⁹²T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6349.

⁴⁹³Hazar, *Tarım Kooperatiflerimizin Kooperatifçiliğimizdeki Yeri*, 42.

Yönetim kurulu tarafından kooperatif merkezinde ayda en az bir defa olmak üzere toplantı yapılmıştır. Özürsüz olarak birbirini izleyen üç toplantıda bulunmayan yönetim kurulu üyesi istifa etmiş kabul edilmiştir. Yönetim kurulu toplantısında hazır bulunan üyelerin çokluğu ile karar verilmiştir. Oyların eşit olduğu durumlarda başkanın bulunduğu tarafın oyu üstün tutulmuştur.

Yönetim kurulunun görevleri, kanun ve ana mukavelename hükümleri ile Ziraat Bankası'nca verilecek talimat ve genel kurulun vereceği kararlar çerçevesi içinde kooperatifin bütün iş politikasını uygulamaya geçirmek, bu hususlarda kontrol ve genel kurula gerekli bilgiyi vermek ve teklifleri yapmaktır. Kooperatife girmek isteyenlerin alınıp alınmaması, kooperatiften çıkarılacak ortaklar hakkında genel kurula teklif yapılması, ortakların kredi hadlerinin saptanması, para almak veya borcunun ödelliğini uzatmak için kooperatife başvuracak ortakların isteklerinin incelenerek bir karara bağlanması, bütçeyi hazırlamak, genel kurulu toplantıya çağırarak, gündemini tayin etmek, yıllık işler hakkında rapor hazırlamak ve bankadan kredi sağlamakta görevleri içinde yer almıştır.

Yönetim kurulu üyeleri görevden çekilmeleri halinde iş gördüğü zamana ait yaptığı çalışmalardan sorumlu tutulmuşlardır. Yürüttükleri işler hakkında Ziraat Bankası'na, yönetim ve kontrol kurullarına açıklama yapmak mecburiyetinde olmuşlardır.

3.1.3. Direktör ve İşyarlar

Kooperatifin işlerini yürütmek için yönetim kurulunca bir direktör ve gerekli hallerde işyarlar atanabilmiştir. Bu direktör aynı yerde çalışan Tarım Satış Kooperatifi'nin direktörü olabileceği gibi Ziraat Bankası'nın onaylaması şartı ile yakın kredi kooperatiflerinin direktörü de olabilmıştır.

Kooperatifin direktörü yönetim kurulunda tabii üye olarak yer almıştır.⁴⁹⁴ TKKK'nın 25. maddesiyle kooperatif direktörleri ile imzaya yetkili işyarların tayini veya işten çıkarılması Ziraat Bankası'nca kabul edilmedikçe hükümsüz olmuştur.⁴⁹⁵

⁴⁹⁴T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6350-6352

⁴⁹⁵TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İçtima: F., C. 5, 07.10.1935, 33.

3.1.4. Kontrol kurulu

Genel kurul, kendi adına kooperatif işlerini ve yönetim kurulu kararlarını süreli surette kontrol etmek üzere ortaklar arasından veya ortaklar dışından en az ilk tahsil görmüş 2 kontrolörden oluşan bir kurul seçmiştir.

Kontrolörler, kooperatifin bütün işleri ile yönetimini, defterlerini, kayıtlarını, mevcutlarını ve genel finansal durumlarını genel kurul adına süreli surette incelemişlerdir. Kooperatifin defterlerini ve hesaplarını en az ayda bir defa inceleyerek onaylamışlardır. Yıllık işlerin sonuçlarını bir raporla genel kurula bildirmişlerdir. Kontrolörler, kooperatifin işlerinde rast gelecekleri yolsuzlukları birer raporla Ziraat Bankası'na bildirmişlerdir. Kontrolörler, kendi iş sürelerine ait yolsuzluklardan dolayı her istekte, Ziraat Bankası'na ve genel kurula izahat vermek mecburiyetinde tutulmuşlardır.⁴⁹⁶

Bölge birliklerinin yönetim ve kontrol kurulları ve direktörlerinin seçilmesi, genel heyetlerinin kurulması, ödev ve yetkileri, ortak kooperatiflerle olan durum ve ilgileri Tarım Satış Kooperatifleri Kanunu'nda satış kooperatifleri birlikleri hakkındaki hükümlere bağlı olmuştur.⁴⁹⁷

3.2. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde İdari Elemanlar

Kooperatiflerde düzgün bir işleyiş için en önemli faktörlerden biridir. İdare heyeti reis ve azaları, müdür, veznedar, murakıplar, muhasip ve katip kooperatiflerde çalışan idare elemanları oluşturmuştur. Bu kooperatiflerde çalıştırılacak memurların sayısı kooperatiflerin durumuna göre yıllık kadrolarında belli edilmiştir.

Kooperatifin ortaklarla olan ilişkilerini kanun, statü ve talimat esasları dahilinde kooperatif ortakları arasından seçilen İdare Heyeti Reis ve Azaları yürütmüştür. Kooperatiflerde İdare Heyeti azasından biri veznedarlık görevini yerine getirmiştir. Kooperatif işlerinin mevzuata uygun yürütülüp yürütülmediğini ve muhasebe kayıtlarının düzgün tutulup tutulmadığını araştırmak görevi murakıplara ait olmuştur. İşten anlayan ve kontrol görevini ciddi olarak yapan murakıplar sayesinde kooperatif işleri daha iyi

⁴⁹⁶T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6352.

⁴⁹⁷TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İçtima: F., C. 5,07.10.1935, 37.

halledilmiştir. Köylerde ve ortaklar arasında denetim görevini yerine getirecek yetişmiş kişiler bulunmadığından murakıplardan birinin Ziraat Bankası'nın daimi kooperatif kontrolörlerinden seçilmesi uygun görülmüştür.

Kooperatiflerde görülen işlerin ağırlık noktası müdür, muhasip ve katip gibi idare elemanlarında toplanmıştır. İdare Heyeti'nin verdiği kararları uygulamak, kooperatifin bütün işlemlerine ait kayıtların ve hesapların düzgün bir şekilde tutulmasını sağlamak görevlerini oluşturmuştur. İş hacmi az olan kooperatiflerde memur sayısı azaltılmıştır. Müdürün olmadığı durumlarda kooperatif işleri muhasip ve katip tarafından yürütülmüştür.⁴⁹⁸

Yönetim Kurulu'nun kanun ve ana mukavelename hükümleriyle Ziraat Bankası'nca verilen talimata uygun kararlarını uygulamakla ve kooperatifin diğer bütün işlerini çevirmekle Müdür, kooperatifin defterlerinin düzgün bir şekilde tutulmasından da Muhasip sorumlu tutulmuştur. Ziraat Bankası'nın onayı ile müdüre ait görevler muhasibe verildiği takdirde yapacağı işlerden dolayı Yönetim Kurulu'na karşı sorumlu olmuştur. Gerekli görülen kooperatiflerde muhasip yardımcısı bulunmuştur. Müdürlükçe bildirilen işlere de bakmıştır.

Takip memuru ise Müdürlükçe verilecek ve kooperatifin ortakları üzerindeki alacaklarıyla ilgili işleri görmüştür. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde bu memurlar haricinde yönetmelik hükümlerine tabi olmadan yıllık kadrolara ve bütçelere önceden bildirilmek şartı ile bekçi ve odacı gibi müstahdemler çalıştırılabilmektedir.⁴⁹⁹

Tarım Kredi Kooperatifleri'nde memur olmak için Türk olmak, medeni haklarını kullanma yeterliliğine sahip, 20 yaşını doldurmuş ve 35 yaşını geçmemiş olmak, yüz kızartıcı suçlardan hüküm giymemiş olmak, sağlık problemi olmamak, askerlik görevini yapmış olmak, en az 5 sınıflı ilkokul diploması bulunmak ve kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak gerekli olmuştur. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde baba, evlat, kardeş, damat, enişte, kayınbirader ve bunların çocukları gibi yakın akrabalara aynı

⁴⁹⁸ Atasağun, a.g.e., 211-212.

⁴⁹⁹ *Tarım Kredi Kooperatifleri Memurları Yönetmeliği*, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara, 1955, 3-4.

zamanda görev verilmemiştir. Yönetim kurulu başkan ve üyelerinin bu derecedeki akrabaları da kooperatifte görev alamamışlardır.⁵⁰⁰

Tarım Kredi Kooperatifleri'nde çalışan memurlar ticaret, komisyonculuk, sigortacılık, yönetim ve arzuhalcilik gibi işler yapamamışlardır. Fakat aile geçimine yardımcı olmak için kooperatif işlerini aksatmayacak şekilde ziraat işleri ile uğraşabilmişlerdir. Çiftçilik yapan kooperatif memurlarının kooperatife ortak olmaları uygun görülmüştür. Takip memurları dışındaki memurlar en çok bir aylık ücreti kadar ikramiye veya takdirname ile ödüllendirilebilmiştir.⁵⁰¹

3.3. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde Cezalar

TKKK'nın 13. maddesiyle Tarım Satış Kooperatifi bölgesinde bulunan kredi kooperatiflerinin ortakları, satış kooperatifin kurulmasının esası olan satacağı bütün ürünlerini bu satış kooperatifine teslim etmekle yükümlü tutulmuşlardır. Bu ürünler dışında kalan ürünlerini de ortak oldukları kredi kooperatiflerinin izni olmadan satamamışlardır.

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin bölgesinde satış kooperatifi yoksa borçlu ortaklar ürünlerini satışta kredi kooperatifinin yazılı iznini almaya mecbur tutulmuşlardır. Bu hükümlere uymayanlar için sulh mahkemelerince 1 aydan 1 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar kararı alınmıştır.

Meclis'te bu madde görüşülürken söz alan İçel Milletvekili Hamdi Ongun, Mersin'deki Zirai Kredi Kooperatifi'nin 63 numaralı ortağı olduğunu ve aynı zamanda bu kooperatifin idaresinde de bizzat çalıştığını söyleyerek bu işten anladığını ifade etmiştir. Satış kooperatifi olmayan yerlerde borcu olmayan bir ortağın malını satmak için kredi kooperatifinden izin almasına lüzum yoktur. Fıkranın sonuna borçlu olan ortaklar kaydının konulmasını teklif ediyorum deyince İktisat Vekili Celâl Bayar, bu öneriyi uygun bulduğunu söylemiştir.

⁵⁰⁰Tarım Kredi Kooperatifleri Memurları Yönetmeliği, 5-7.

⁵⁰¹Tarım Kredi Kooperatifleri Memurları Yönetmeliği, 12-13.

TKKK'nın 14. maddesiyle kooperatife olan borçlarını gününde ödemeyen ve kendileriyle kefillerinin haciz olunabilecek taşınmaz malları bulunmayan ortakların taşınmaz mallarına başvurulmuştur. Kooperatif bu taşınmaz malları sattırabileceği gibi sattırmayıp kendine ipotek yapılmasını da isteyebilmiştir. Borçlunun satılan malı borca yetmezse veya ipotek edilen taşınmaz mal borcu karşılamazsa kefilin taşınmaz malına da aynı işlem yapılabilmiştir. Borç için satılan taşınmaz malları kooperatif kendi üzerine alabilmiştir. 2 yıl içinde üzerine geçen malı başkasına satamaz ve bu süre içinde kooperatifin alacağı ile faiz ve masrafları ödenirse o taşınmaz mal sahibine geri verilir kararı kabul edilmiştir.

TKKK'nın 15. maddesiyle Tarım Kredi Kooperatifleri'nin para ve malları, bilanço, zabıtname, rapor ve başka bütün evrak, defterler ve belgeleri üzerinde suç işleyen yönetim ve kontrol kurulları başkan ve üyeleri ile işyerleri ve eksperleri bu suçlardan dolayı devlet memurları gibi ceza görmüşlerdir. Ekonomi Bakanlığı veya Ziraat Bankası'nca yapılacak inceleme sonucunda suçlu oldukları anlaşılan yönetim kurulu üyeleri, murakıpları ve işyerleri bakanlık veya bankaca işten çıkarılabilmişlerdir. Bunların yerine yenileri seçilip işe başlayıncaya kadar kooperatif genel kurulu adına Ekonomi Bakanlığı veya Ziraat Bankası, ortaklardan 3 kişilik süreksiz bir yönetim kurulu seçerek işleri bunlara gördürebilmişlerdir.⁵⁰²

Tarım Kredi Kooperatifleri'nde çalışan görevlilere ise ihtar, ücretten kesme, aylık ücretin azaltılması ve işten çıkarma gibi cezalar verilmiştir. Cezalar, yönetim kurullarınca kararlaştırılmıştır. Aylık ücretin azaltılması ve işten çıkarma cezalarında Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü'nün onayı gerekmiştir. Tarım Kredi Kooperatifleri memurları kursunda işlenen suçlar kooperatifte görev başında işlenen suçlar gibi görülmüş ve aynı hükümlere tabi tutulmuştur. Memur olabilme şartlarından birini kaybedenler işten çıkarılmıştır.⁵⁰³

3.4. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde Eğitim

Tarımsal üretimin miktarının ve kalitesinin artırılması büyük ölçüde yeni üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına bağlı olduğu için tarımda eğitim çok

⁵⁰²TBMMZC, Devre V, 40. İnikat, İçtima F., C. 5, 04.10.1935, 22-24.

⁵⁰³Tarım Kredi Kooperatifleri Memurları Yönetmeliği, 18-20.

önemli olmuştur. Eğitimde girdi sağlama tarımsal üreticilerin kooperatif şeklinde bütünleşmeleri ile daha kolay hale gelmiştir.⁵⁰⁴

Bazı iktisatçılar kooperatiflerin açılmasından önce ülkede kooperatifçi yetiştirmek gerekliliğinden bahsetmişlerdir.⁵⁰⁵ İzmir merkezinde, Ziraat Bankası'nın kendi dairesi içinde veya uygun bir yerde Ege iktisadi mıntukası için bir kooperatif kursunun açılması istenmiştir. Ziraat Bankası kooperatifçiliğin gelişmesi için ilk zamanlarda kendi dairesi içinde bir mektep açmış, 15 kadar gence kooperatif ile ilgili eğitim vermiştir. Kooperatifçilik konusunda vasıflı olan gençler bankaya aldırılarak staj gördürülmüştür.⁵⁰⁶ Esnaflara ve arzu edenlere kooperatifçilik hakkında genel bir bilgi vermek ve sevdirmek üzere Sultanahmet'te bulunan okul dahilinde parasız gece dersleri açılmıştır. Kurs sonunda yapılan imtihandan sonra ehliyet belgesi verilmiştir. Kooperatifin tanımı, ortaya çıkma sebepleri, esasları, türleri ve kooperatif ile ilgili çıkan kanunlar gece kooperatif kurslarının öğretim programını oluşturmuştur.⁵⁰⁷

Ticaret mektepleri mezunları veya mali kurumlarda çalışmış olanlar kooperatif işlerini kavramakta zorluk çekmeyeceklerinden bunların kooperatiflerde görev almaları daha uygun olmuştur. Fakat bu gibi elemanları her yerde bulmak ve kullanmak mümkün olamamıştır. Aylıkların azlığından ve esaslı bir memuriyet olarak görülmediğinden kooperatif memurluklarına rağbet gösterilmemiştir. Bir çok köyde kooperatifler aylarca muhasipsiz kalmıştır. Bundan dolayı meslek tahsili görmemiş, nispeten az bir ücretle ve köylerde çalışabilecek olanlar arasından kooperatif memuru olmak isteyenleri yetiştirmek gerekmiştir.

Kooperatifçilik bir ihtisas işi olduğu için özel bir program hazırlanarak sistematik bir şekilde eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi büyük bir önem arz etmiştir. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü kooperatiflerde çalışacak memurların yetiştirilmeleri için bazı illerde özel kooperatif kursları açtırmış ve kısa bir müddet faaliyette bulundurmuştur.

⁵⁰⁴Ürper, *a.g.e.*, 56-57.

⁵⁰⁵Cumhuriyet, 14 Ağustos 1932, 4.

⁵⁰⁶Cumhuriyet, 09 Ocak 1932, 4.

⁵⁰⁷Cumhuriyet, 23 Aralık 1931, 5.

Devlet, yetersiz olan imkanlara rağmen kooperatifçilik hareketinin daha iyi anlaşılması ile birlikte gerekli eğitim hizmetini kooperatiflere götürmeye çalışmıştır.⁵⁰⁸ Kamu kuruluşları, kooperatifleri geliştirme politikalarında kamu menfaatini koruma konusuna önem vermişlerdir. Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri müdürlerinin eğitimi için uzun süreli eğitim programları uygularken, kooperatif ortaklarının kooperatif eğitimine fazla ağırlık vermemiştir.⁵⁰⁹

Tarım Kredi Kooperatifleri'nde görevli personelin mesleki ve teknik yönden yetiştirilmesini sağlamak, verimliliklerini artırmak ve daha ilerdeki görevlere hazırlanmaları için hizmet içi eğitim almaları büyük bir önem taşımıştır. Ortakların ve gerektiğinde diğer üreticilerin de eğitim alması gerekmiştir.⁵¹⁰ Bu yüzden Tarım Kredi Kooperatifleri personel ve kooperatif ortaklarına eğitim vermiştir.⁵¹¹ Ortaklarını kredi kullanımı, faiz, vade ve tasarruf gibi konularda eğitmişlerdir.

Çoğunluk sistemine göre karar alma, grup temsilciliği sorumluluğu, isteklerin iletilmesi ve tartışılması, seçme ve seçilme, vekalet verme, faaliyetlerin rapor edilmesi, yetki ve sorumluluk, yöneticilik ve deneticilik gibi konularda eğitim fonksiyonları içerisinde olmuştur. Eğitim yoluyla kooperatife ortak çiftçilerin tutum ve davranışlarını değiştirecek bilgi ve beceriler sağlayarak kırsal kesimdeki toplumsal değişimin etkili bir aracı olmuşlardır.⁵¹²

Tarımsal eğitimin geliştirilmesi için yapılan çalışmalar istenilen seviyeye ulaşmasa da en azından tarımda yüzyıllardır devam eden bozulmayı durdurmuştur. Bu dönemde yapılan çalışmalar, daha sonraki dönemlerde olumlu sonuçlar alınmasını

⁵⁰⁸ Kâmil Turan-Rasih Demirci-Hüsnü Poyraz, *Kooperatiflerde Eğitim, Kooperatiflerde Denetim, Kooperatiflerde Finansman*, Tarım Kredi Kooperatifleri Yayınları, Ankara, 1986, 24.

⁵⁰⁹ T. Güngör Uras, *Tarım Kooperatifleri ile Devlet Arasındaki İlişki*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1966, VII-27.

⁵¹⁰ *1989 Yılı Merkez Birliği ve Bölge Birlikleri Eğitim Programı*, Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1989, 111.

⁵¹¹ *Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğinin 10. Yılında Rakamlar ve Gerçekler*, 24.

⁵¹² Ürper, a.g.e., 58.

sağlamıştır.⁵¹³ Tarım alanında yapılan çalışmaların başarılı olabilmesi için bilgiye ve tecrübeye dayanan iyi bir yönetim gerekli olmuştur.⁵¹⁴

Tarım Kredi Kooperatifleri çalışanlarına ve ortaklarına hizmet içi eğitim yolu ile mesleki bilgilerini geliştirici eğitimler verilmesi, ortakların meslek ve geçimlerine ilişkin bilgi ve becerilerinden yararlanılması, eğitimlerde kooperatif değerleri ve ilkelerine yer verilmesi kooperatifçilik ruhu ve bilincinin oluşturulmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.⁵¹⁵

3.5. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Gelişimi İçin Alınması Gereken Tedbirler

2836 sayılı kanunun Tarım Kredi Kooperatifleri konusunda Ziraat Bankası'na önemli görevler vermesi, bankanın küçük ve orta ölçekteki çiftçilere kredi akımını sağlamak için bu kooperatiflerin gelişmesini teşvik etmesine imkan vermiştir.

Tarım Kredi Kooperatifleri Ana Mukavelenamesi, bu kooperatiflerin yönetim ve işletilmeleri konusunda Ziraat Bankası'na mutlak bir denetim gücü sağlamıştır. Bu ise Tarım Kredi Kooperatifleri'nin kendi başlarına gelişmesini engellemiş ve üyelerin kooperatiflerinin yönetimine aktif olarak katılma isteklerini zayıflatmıştır.⁵¹⁶

Tarım Kredi Kooperatifleri'nde olan sınırsız sorumluluk esası, kooperatiflere girmek isteyen az veya çok servete sahip üreticileri korkutmuştur. Bunlar servet sahibi olmayan ortakların borçlarına kefil olmaktan çekinmişlerdir. Bu nedenle kooperatiflere genellikle servet sahibi olmayan fakir üreticiler ortak olmuştur. Kooperatif kurulurken o muntıkada yaşayan ve çalışan her seviyedeki üreticilerin teşkilat içine alınmaları daha uygun olacağından sınırlı sorumluluk esasının tercih edilmesi kooperatif hareketinin gelişimi açısından daha faydalı olacaktır.⁵¹⁷

⁵¹³Bülbül, a.g.e., 113-114.

⁵¹⁴Şimşek Arman, "Tarım Kooperatiflerinde Başarılı Yönetim Nasıl olur?", *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 724, Ankara, 1997, 20.

⁵¹⁵Tarım Kredi Kooperatifleri 2011-2023 Dönemi Strateji Belgesi ve Eylem Planı, 136-137.

⁵¹⁶Şahin, a.g.t., 7.

⁵¹⁷Ataşağın, a.g.e., 166.

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin her biri ayrı bir işletme olarak ele alındığı takdirde gelişimleri daha kolaylaşacaktır. Yeterli sayıda ve nitelikli insan kaynağına sahip, teknik hizmet veren, danışmanlık yapan, ortaklar tarafından önemsenen, hizmeti ön planda tutan, öz kaynakları varlığının devamı için yeterli olan, çalışma alanı içerisinde yer alan bütün üreticilere ulaşabilen, ihtiyacı karşılayacak kadar hizmet bürosu bulunan, yeterli sayıda kayıtlı ve faal ortağa sahip, ortaklarının menfaatlerini koruyan, akaryakıt pompası olan, ihtiyaca göre silo, soğuk hava deposu ve belediyelerle işbirliği ile özel hal işletmesi olan işletmeler daha başarılı olacaktır.

Tarım Kredi Kooperatifleri'nin çalışma merkezi yeri seçimi de gelişim açısından önemlidir. Yeni kurulacak ve birleştirilecek kooperatifler için çalışma merkezi yeri seçiminde yörenin bitkisel üretim potansiyeli, arazi varlığı, iklim şartları, hayvansal üretim potansiyeli, mevcut yerel rakipler ve pazar payları, tarımsal girdi, ürün veya hizmete ilişkin çeşit ve standartları, rakip girdi, ürünlerin ve ikame girdilerin fiyatı, çiftçilerin gelir durumu, nüfus büyüklüğü ve yapısı, kişi başına kullanılan girdi ve çeşitleri, rekabet şansı, taşıma, depolama, dağıtım imkan ve altyapılarına dikkat edilmelidir.⁵¹⁸

Kooperatif yönetici ve personelini daha iyi hizmet anlayışı için hazırlayacak eğitim proje ve uygulamalarının, kooperatifleri kalite bakımından geliştirici ve aynı amaçlı kooperatiflerin kaynaklarını birleştirme çabalarının mevcut olmaması ve çiftçilere yeterli eğitim verilememesi kooperatif anlayışının yeterince gelişmemesinde etkili olmuştur. Tarım Kredi Kooperatifleri'nin gelişmesi sadece sayısal nitelikte kalmıştır.⁵¹⁹

3.6. Tarım Kredi Kooperatifleri'nde Tasfiye

Tarım Kredi Kooperatifleri, Ana Mukavelename'de yazılı 30 yıllık sürenin dolması ve uzatma kararının verilmemesi, ortak sayısının 20'den aşağı düşmesi, kuruluş ergelerinin ortadan kalkması, kooperatifin yüklenlerini yerine getiremeyecek bir duruma girmesi ve başka bir kooperatife katılması durumlarında sona ermiştir. Yürürlükten

⁵¹⁸Tarım Kredi Kooperatifleri 2011-2023 Dönemi Strateji Belgesi ve Eylem Planı, 129.

⁵¹⁹Karacan, a.g.e., 119.

kalkması için Genel Kurul kararı ve Ekonomi Bakanlığı'nın onayı ve bunun yönetim kurulunca ilanı şart tutulmuştur.

Ana Mukavelename'nin 69. maddesinde Tarım Kredi Kooperatifleri'nin bütün ortaklarının 2/3'ünün çokluğu ile verilen karar üzerine Ziraat Bankası'nın önergesi ve Ekonomi Bakanlığı'nın izni ile bir veya bir kaç kredi kooperatifi ile birleşebileceği gibi iki veya daha fazla kredi kooperatifine de ayrılabilceği belirtilmiştir. Genel kurulda birleşme kararı verilirken muhalif kalanlar, kooperatiften bütün yüklenleri yerine getirmek şartı ile çıkma hakkını taşımışlardır.⁵²⁰

TKKK'nın 24. maddesiyle Ana Mukavelename ve talimatnameler hükümlerine aykırı harekette bulunan Tarım Kredi Kooperatifleri'nin işlerine Ziraat Bankası el koymaya ve lüzumunda Ekonomi Bakanlığı'nın onayı ile feshederek tasfiye etmeye yetkili kılınmıştır. Ziraat Bankası'nın yazılı isteği üzerine kooperatifin bulunduğu yerin en büyük mülkiye memuru, bankanın el koyma işlerinin yapılmasını sağlamıştır.

Meclis'te bu madde görüşülürken söz alan Refik İnce, her alakadarın imzası olan Ana Mukavelename'yi anladığını fakat değişmesi mümkün olabilecek bir talimatname ile cezai hüküm koymanın doğruluğunu anlamadığını ifade etmiştir. Adliye Encümeni Kocaeli Milletvekili M. M. Salâh Yargı, talimatname kanunun ana hükümlerine aykırı bir hüküm içermeyeceğinden bir sorunun çıkmayacağını söylemiştir. Yeniden söz alan Refik İnce, bu bir temennidir. Devlet kontrolünden geçmeyen, ancak birinin mesuliyeti altında bulunan bir genelgeye muhalefetten dolayı bir kooperatif ortadan kaldırılamaz. Bu yüzden buradaki talimatnameyi kaldırıp karışıklığın önüne geçelim demiştir. Görüşmeler sonucunda teklifi kabul edilmiş ve talimatnameler kelimesi kaldırılmıştır.⁵²¹

Fesih kararının yürürlüğe girmesinden sonra Ekonomi Bakanlığı, Ziraat Bankası ve kooperatifin Genel Kurulu tarafından atanmış 3 kişiden oluşan bir Tasfiye Kurulu vücuda getirilmiştir. Tasfiye, Ekonomi Bakanlığı'nın kabulü tarihinden başlamak üzere 1

⁵²⁰T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6355-6356.

⁵²¹TBMMZC, Devre V, 41. İnikat, İctima: F., C. 5, 07.10.1935, 31-33.

yıl içinde bitirilmiştir. Tasfiye, bu müddet içinde bitmediği takdirde Ziraat Bankası'nın ve Ekonomi Bakanlığı'nın onayı ile bu müddet uzatılabilmektedir.

Tasfiye Kurulu göreve başladığı zaman kooperatifin fesih kararının verildiği tarihe kadar yapılmış işlerin sonucunu, varlıklarını, alacaklarını, borçlarını gösterir bir defter ve tasfiye açılış bilançosunu hazırlamıştır. Tasfiye süresince yönetim kurulunun yerine geçmiştir. Ancak kooperatif adına tasfiye işleri ile ilgili olmayan yeni yüklenler altına girmemiştir. Kooperatifin önceden başlamış ama bitirilmemiş işlerini tamamlamıştır. Tasfiye işleri bitinceye kadar her yıl sonunda yıllık bilanço ve rapor hazırlamıştır.

Tasfiye işlerinin bitiminde, tasfiye kapanış bilançosunu yapmış ve çağıracağı son Genel Kurul'un onayına sunmuştur. Tasfiye sonucunda yüklen ve borçlar fazla olduğu takdirde ortakların zincirleme soravı dolayısı ile ödemeleri gereken miktar belirtilmiştir. Bilanço, Genel Kurul ve Ziraat Bankası'nca onaylandıktan sonra bir nüshası Ekonomi Bakanlığı'na verilmiştir.⁵²²

⁵²²T.C. Resmî Gazete, 21 Nisan 1936, S. 3285, Kararname 4222, 6356.

SONUÇ

Tarihsel perspektif içerisinde incelemeye çalıştığımız Tarım Kredi Kooperatifleri ortak bir ruh çerçevesinde köylüyü, üreticiyi korumaya yönelik bir politika izlemiştir. Üretim döngüsünün tarıma dayandığı ve nüfusun çoğunluğunun kırsal kesimde yaşadığı Türkiye coğrafyasında, bu kooperatiflerin iktisatın gelişmesinde önemli katkıları olmuştur.

1935-1950 yılları arasında Türkiye’de kooperatifçilik hareketinin başarıya ulaştığını açılan kooperatiflerin sayısına ve alınan olumlu sonuçlara dayanarak söyleyebiliriz. Fakat başlangıçta belirtilen hedeflerin karşılaşılan güçlükler sayesinde tam olarak gerçekleşmediğini de bilmek gerekmektedir.

Tarım Kredi Kooperatifleri sayesinde köylünün refah seviyesi artmıştır. Tarım ürünlerinin modern teknolojinin kullanılmasıyla birlikte artması ticarette olumlu etkiler yaratmıştır. İki dünya savaşı arası dönemde zor durumda olan halk, kooperatifler sayesinde güçlendirilmiştir. Verilen eğitimler sayesinde bazı temel bilgi, beceri ve teknikleri öğrenen köylü tarımsal faaliyetlerinde daha başarılı olmuştur. 2836 sayılı kanun ile devletle Tarım Kredi Kooperatifleri arasındaki ilişki genişlemiştir. Devletin tarım kooperatiflerine olan desteği zamanla kontrolü de beraberinde getirmiştir. Bu da demokratik gelişim açısından kooperatiflere olumsuz yansımıştır. Köylü kooperatifleri devletin tarımdaki bir kuruluşu olarak görmeye başlamıştır. Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri’nin ana bankası olarak çalışmış ama verdiği kredi köylünün ihtiyacını tam olarak karşılayamamıştır. Çiftçi kısa ve orta vadeli ihtiyaçlarını kendilerine en yakın münasebette bulunan Tarım Kredi Kooperatifleri yoluyla karşılarsa kredi alımı daha rahat olacaktır. Hatta sadece kooperatiflere hizmet sunan bir Kooperatif Bankası kurulduğu takdirde kooperatif harekette istenilen sonuca daha kolay ulaşılacaktır.

Türkiye’de kooperatifçilik, çeşitlileşip yaygınlık göstermesine rağmen eğitim, personel, sermaye, işletmecilik kanunlarının yerine oturmaması vb. konulardaki problemlerin bir sonuca ulaştırılmaması yüzünden istenilen seviyeye gelememiştir. Kooperatifçilik, kooperatif kurma ve ortak olarak katılma isteğinde olanlara tam anlamıyla öğretilirse ve sevdendirilirse daha çok gelişecektir. Yine yurt dışındaki başarılı

kooperatiflerin görölmesi ve çalışmalarının incelenmesi, Türkiye’deki kooperatifiliğın başarısına katkı sağılayacaktır. Bu konuda yapılacak yönlendirici ve teşvik edici çalışmalar yararlı olacaktır.

Tarım Kredi Kooperatifleri çok büyük kârlar için değıl, daha ziyade köylüye, çiftçiye daha doğrusu kırsal alanda yetiştiricilik yapanlara verim ve üretim artışında kullanacak şekilde yardımcı olursa, bundan sonuçta ülke ekonomisi kârlı çıkacak ve kazanacaktır. Böylece pek çok sosyal mesele halledilecek, kooperatifiliğın ruhu olan sosyal ve ekonomik yardımlaşma ve dayanışma görevi de yerine getirilmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

RESMÎ YAYINLAR

Ankara Memurin Kooperatif Şirketi Nizamname-i Dahiliyesi, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1341 (1925).

Aydın Kooperatifi İncir Müstahsilleri Anonim Şirketi Nizamnamesi, Dersaadet Matbaası Hayriye Şerikası, 1331 (1915).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Cumhuriyet Halk Fırkası Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul.

C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Kooperatif Şirketler, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi Neşriyatı, Ankara, 1339 (1923).

Tarım Kredi Kooperatifleri Memurları Yönetmeliği, T.C. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara, 1955.

TBMM Danışma Meclisi Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Ceridesi

1927 Zirai Tahriri Neticeleri, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1928.

SÜRELİ YAYINLAR

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Köy-Koop. Haber Gazetesi

T.C. Resmî Gazete

Türk-Koop Gazetesi

Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Gazetesi

Ulus Gazetesi

ARAŞTIRMA ESERLERİ

AKÇİÇEK, Eren -Mehmet Karayaman, *Atatürk'ün Türk Ocakları'nı Ziyaretleri ve Yaptığı Konuşmalar*, İzmir, 2007.

AKTEPE, Eyyüp, **Kooperatif İşletmeciliği**, Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1988.

ATASAĞUN, Yusuf Saim, **Türkiyede Ziraî Kredi Kooperatifleri 1929-1939**, Kenan Basımevi, Cilt II, İstanbul, 1940.

Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin İle), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

AYBARS, Ergün, *Ulusal, Laik, Sosyal Hukuk Devleti Atatürkçülük ve Modernleşme*, Zeus Kitabevi Yayınları, İzmir, 2006.

AYSU, Abdullah, *Türkiye'de Tarım Politikaları*, Özgün Yayınları, İstanbul, 2001.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 5. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1995.

- BÜLBÜL, Yaşar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel Girişimciliğe Yönelik Devlet Politikaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.
- ÇAĞLAR, Ziya, *Kooperatifler Mevzuatı-Açıklamalı-Örnekli-İçtihatlı-*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- DEMİR, Erol, *Tarım Kredi Kooperatifleri'nin Kooperatif İşletmeciliği Yönünden Analizi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, 81.
- DUYMAZ, İsmail, *Türkiye'de Kooperatiflerin Verimli Çalışmaları Açısından Yatay ve Dikey Bütünleşme Hareketleri*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- EROĞLU, Hamza, *Atatürk Hayatı ve Üstün Kişiliği*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- GAYTANCIOĞLU, Okan (Haz.), *Türkiye'de ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2009.
- GÜRBÜZ, Mahir, *Türkiye İçin Tarım "Durum-Sorun ve Çözüm Arayışları"*, Tema Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.
- HAZAR, Nureddin, *Tarım Kooperatiflerimizin Kooperatifçiliğimizdeki Yeri*, T.C. Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1967.
- HAZAR, Nurettin, *Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği, IX. Türk Kooperatifçilik Kongresi, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.*
- HAZAR, Nurettin, *Kooperatifçilik Tarihi*, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 1990.
- İNAN, A. Afet, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
- İNAN, A. Afet, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- İNAN, İ. Hakkı, *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik ve AB Modeli*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2008.
- İNAN, Orhan-Orhan Çevik, *Gerekçeli ve Açıklamalı Kooperatifler Kanunu*, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara, 1969.
- KARACAN, Ali Rıza, *Elâzığ Merkez İlçe Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Tarımsal Kredi-Kooperatifçilik Sorunları ve Toplum Kalkınmasında Tarımsal Kredi ve Kooperatiflerin Rolü*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.
- KIVANÇ, Cemil, *Türkiye Ekonomisinde Tarımsal Amaçlı Kooperatifçilik İşletmeleri*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınları, Ankara, 2011.
- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, (Çev.: Seha L. Meray), Takım II, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- MEMİŞ, İhsan, *Kooperatifçiliğin Düşünce Tarihi ve Uygulaması (Dünyada-Türkiyede)*, Başarı Matbaacılık, Ankara, 1985.

MÜFTÜOĞLU, Hilal-Volkan Aydos (Haz.:), **Türkiye'de Kooperatifçilik (Türk Konut Kooperatifçiliğine Alternatif Bir Model: Almanya)**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2001.

MÜLÂYİM, Ziya Gökalp, **Kooperatifçilik**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1999.

MÜLÂYİM, Ziya Gökalp, **Kooperatif İlkelerinin Tarım Kooperatiflerimizde Uygulanması**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1966.

ORHON, Erol, **Türkiye'de Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin Fonksiyonları**, Emel Matbaacılık, Ankara, 1970.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Atatürk Orman Çiftliği'nin Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

PEKER, Kemal, **Bizde Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri**, Yeşil Gireson Matbaası, Giresun, 1943.

RÜZGAR, Hasan, **Yerel Yönetimler ve Kooperatifçilik**, Form Ofset, Ankara, 1993.

SAÇLI, Yurdakul, **Türkiye'de Tarım İstatistikleri, Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009.

ŞEN, Mustafa-Şükrü Çoban, **Tarımsal Kooperatifçilik**, Samsun Valiliği İl Tarım Müdürlüğü Yayınları, Samsun, 2008.

ŞENEL, Dilek, **Çok Amaçlı Tarımsal Kooperatifçilik ve Türkiye Uygulamasının Değerlendirilmesi**, Millî Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1984.

Tarım Kredi Kooperatifleri, Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1973.

Tarım Kredi Kooperatiflerinde Atatürk İle 50 Yıl, Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Yayınları, Ankara, 1986.

Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğinin 10. Yılında Rakamlar ve Gerçekler, Araştırma Planlama Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Tarım Kredi Kooperatifleri 2011-2023 Dönemi Strateji Belgesi ve Eylem Planı, Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Strateji ve Teşkilatlandırma Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerine Ait Gelişmeler, T.C. Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1960.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.

TOPÇU, A. Taner, **Kooperatifçiliğin Dünyü Bugünü**, Eğitim Yayınları, Ankara, 1981.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2012.

TURAN, Kâmil-Rasih Demirci-Hüsnü Poyraz, **Kooperatiflerde Eğitim, Kooperatiflerde Denetim, Kooperatiflerde Finansman**, Tarım Kredi Kooperatifleri Yayınları, Ankara, 1986.

Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2013, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2014.

Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2014, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2015.

Türkiye Kooperatifçiliği ve Türk Kooperatifçilik Kurumu Faaliyetleriyle İlgili Kısa Rapor, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

Türkiye ve Dünyada Tarım Sektöründe Sosyal Güvenlik, T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

URAS, T. Güngör, *Tarım Kooperatifleri ile Devlet Arasındaki İlişki*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1966.
ÜRPER, Yılmaz, *Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri (Eskişehir İli Tarım Kredi Kooperatifleri Üzerinde Bir Uygulama)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1985.
1986 Yılı Çalışma Raporu, Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1986,
1989 Yılı Merkez Birliği ve Bölge Birlikleri Eğitim Programı, Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1989.

MAKALELER

ACET, Mesut, “Tarım Kredi Kooperatifleri Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 722, Ankara, 1997, 18-22.
AKYILDIZ, Hüseyin-Ömer Eroğlu, “Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları*, IX/I, Isparta, 2004, 43-62.
Alâettin Cemil, “Kooperatif lâzım mı?”, *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1932, 4.
ALEMDAR, Korkmaz, “Basında Kadro Dergisi Ve Kadro Hareketi İle İlgili Bazı Görüşler”, *Kadro Dergisi (Tıpkı Basım)*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, C. 1, Ankara, 1978, 21-40.
ARMAN, Şimşek, “Tarım Kooperatiflerinde Başarılı Yönetim Nasıl olur?”, *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 724, Ankara, 1997, 20-23.
ARUOBA, Çelik, “Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye’nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 79-87.
ARUOBA, Çelik, “Tarımsal Kalkınmada Kooperatifler’in Önemi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 2, Ankara, 1971, 107-134.
AYDOSLU, Said, “Köylü ve Köylü Ekonomisi”, *Ülkü*, S. 27, C. 5, Mayıs 1935, 170-179.
AYYILDIZ, Hasan, “Kooperatiflerde Fiyatın Müşteri Sadakatı Üzerine Etkisine İlişkin Bir Model Önerisi: Bir Tarım Satış Kooperatifi Üyesi Olarak Fiskobirlik Örneği”, *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, S. 1, C. 42, Türk Kooperatifçilik Yayınları, Ankara, 2007, 1-21.
BARINAL, Fahrettin, “Tarım Kredi Kooperatifleri Kuruluşu”, *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 665, Ankara, 1992, 36-38.
BAŞER, Kadir, “1923-1950 Yılları Arasındaki Türkiye’de Toprak Dağılımı ve Toprak Reformu Politikasının Sonuçları”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 38, Kütahya, 2013, 203-216.
BİLGİN, Necdet, “Genel Olarak Tarımsal Kooperatiflerin Sorunları”, *Karınca Kooperatif Postası Dergisi*, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 841-852, Ankara, 2007, 16-19.

- BİLGİN, Necdet-Şaban Tanıyıcı, “Türkiye’de Kooperatif ve Devlet İlişkilerinin Tarihi Gelişimi”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İİBF Dergisi**, S. 15, Karaman, 2008, 136-159.
- COŞKUN, Ali, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, **Fatih Üniversitesi Atatürkçü Düşünce Dergisi**, S. 4, İstanbul, 2003, 72-77.
- ÇAMURCUOĞLU, Gülden, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Toprak Reformu Ve Milli Burjuvazi Yaratma Çabası”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XIII/1-2, Ankara, 2009, 161-178.
- ÇATLI, Özlem, “Kooperatifçilik-Sosyal Devlet İlişkisi Üzerine Bir Bakış”, **Karınca Kooperatif Postası Dergisi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 912, Ankara, Aralık 2012, 6-9.
- ÇELİK, Salih, “Atatürk ve Tarım”, **Atatürk Haftası Armağanı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, S. 21, Ankara, 1988, 87-93.
- EŞİYOK, B. Ali, “Sanayi Planlarından 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı’na: Bir Dönüşümün Kısa Bir öyküsü”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, S. 11, C. 4, Ankara, 2009, 86-131.
- FINDIKOĞLU, Z. F., “Kooperatif Hukukumuzda Değişme Temayülleri Ve Bir Vesikanın Tahlili”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 20, S. 1-4, İstanbul, 1955, 104-123.
- GÜLBUÇUK, Bülent, “Kırsal Kalkınma”, **Türkiye’de Tarım (Ed.: Fahri Yavuz)**, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2005, 68-93.
- GÜNEY, Selami, “Yapı Kooperatifleri ve Katma Değer Vergisi Kanunu”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13(1), Erzurum, 2009, 403-412.
- HAMİTOĞULLARI, Beşir, “Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 105-132.
- HAZAR, Nurettin, “Mithat Paşa İle Başlayan Türk Kooperatifçilik Hareketinde Kaydedilen Gelişmeler”, **XI. Türk Kooperatifçilik Kongresi 19-21 Aralık 1984 Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, 1-6.
- Hilmi, “Köyümde Gördüklerim”, **Ülkü**, S. 37, C. 7, Mart 1936, 58-63.
- HUSREV, İsmail, “Türkiye’de Milli Sermaye Hareketi”, **Kadro Dergisi**, Birinci Teşrin 1932, 20-25.
- HUSREV, İsmail, “Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri”, **Kadro Dergisi**, Mart 1932, 25-34.
- İLBAŞ, Hadi, “Dünden Bugüne Kooperatifçilik”, **Köy-KoopHaber Gazetesi**, Yıl 2, S. 14, Ankara, Ocak 2013, 2.
- KARACABEY, Ömer, “Türkiye’de Kooperatiflerle İlgili Yasal Düzenlemeler”, **Teskomb Dergi**, S. 251, Ankara, Ocak-Şubat 2004, 34-35.
- KAYA, Dilek Göze-Ayşe Durgun, “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 19, Isparta, 2009, 233-249.
- KOÇ, Hakan, “Türkiye’de Kooperatifçilik Alanında Yaşanan Gelişmeler”, **Karınca Kooperatif Postası Dergisi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 773, Ankara, 2001, 26-29.

KOÇ, Hakan -Haşim Özudoğru, “*Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği*”, **Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 8, Ankara, 2000, 145-152.

KOÇTÜRK O. Murat-M. Metin Artukoğlu-Erdoğan Güneş-Funda Gençler-Öznur Şen, “Kırsal Kalkınma Uygulamalarında Tarımsal Kredinin Rolü Ve Tarım Kredi Kooperatifleri Uygulaması”, **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi**, 47(2), Ankara, 2002, 1-15.

“Köy İktisadiyatı, Köylü ve Ziraat Bankası”, **Ülkü**, S. 10, C. 2, İkinci Teşrin 1933, 315-318.

KURT, Süleyman, “Tarım Kredi Kooperatifleri”, **Karınca Kooperatif Postası Dergisi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 802, Ankara, 2003, 49-54.

Mehmet Saffet, “Köycülük Nedir?”, **Ülkü**, S. 6, C. 1, Ulus Basımevi, Ankara, Temmuz 1933, 422-430.

METİNTAŞ, Mustafa Yahya-Mehmet Kayıran, “1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 23, Isparta, 2016, 33-82.

NEDİM, Vedat, “Donan Ziraat Kredilerine Karşı”, **Kadro Dergisi**, Temmuz 1932, 11-15.

NEDİM, Vedat, “İktisat işlerinde Devlete Veto Hakkı ve İktisat Vekâleti”, **Kadro Dergisi**, Birinci Teşrin 1932, 13-19.

ÖLÇEN, Ali Nejat, “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 133-149.

ÖZÇELİK, Ahmet, “Türkiye’de Kooperatifçiliğin Sorunları”, **Karınca Kooperatif Postası Dergisi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 712, Ankara, 1996, 9-14.

ÖZÇELİK, Özer-Güner Tuncer, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, IX/I, Afyon, 2007, 253-266.

ÖZDEMİR, Gülen-Z. Gökalp Mülâyim-İ. Hakkı İnan, “Türk Tarımında Girdi Kullanımında Kooperatiflerin Payı”, **Tarım Ekonomi Dergisi**, C. 1, İzmir, 1992, 1-11.

REHBER, Erkan, “Tarımsal Pazarlama Kooperatiflerinde Ekonomik Yapı Ve Amaç”, **Kooperatifçilik Dergisi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 55, Ankara, 1982, 26-33.

SEMİZ, Yaşar, “Atatürk Çiftlikleri Ve Bunların Hazineye Devri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 26, Konya, 2009, 155-192.

SERİNIKLİ, Nilüfer-İ. Hakkı İnan, “Küreselleşme Sürecinde Tarım Kooperatifleri Ve Küreselleşmenin Tarım Kooperatiflerine Etkisi”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, 17(1), Ankara, 2011, 19-27.

SÖZEN, Nur-Mustafa Arlı, “Atatürk, Ulusal Ekonomi ve Tarım”, **Atatürk ve Tarım**, Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, 53-76.

SÜREYYA, Şevket, “Ziya Gökalp”, **Kadro Dergisi**, Şubat 1932, 29-40.

ŞAHİN, Ahmet -Bülent Miran-Murat Cankurt-Cihat Günden-Cevahir Kaynakçı, “Türkiye’de Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde Yöneticilerin Özellikleri”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi**, 18(1), Kahramanmaraş, 2015, 1-12.

ŞAHİN, Ahmet-Murat Cankurt-Cihat Günden-Bülent Miran, “Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçiliğin İller Açısından Çok Boyutlu Analizi”, **Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 44 (1), Erzurum, 2013, 51-62.

ŞAHİN, Ahmet-Murat Cankurt-Cihat Günden-Bülent Miran-Yeşim Meral, “Türkiye’de Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinde; Ortak-Kooperatif İlişkileri”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi**, 16(2), Kahramanmaraş, 2013, 21-33.

ŞAHİNÖZ, Ahmet, “Tarım Politikaları”, **Atatürk’ten Günümüze Türkiye Ekonomisi** (Ed.: Bahaeddin Yediyıldız), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2002, 113-130.

TAŞAN, Mehmet, “Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Sorunları ve Çözüm Önerileri”, **Karınca Kooperatif Postası Dergisi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 800, Ankara, 2003, 15-22.

TECER, Meral, “Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 39, S. 4, 2006, 75-116.

TEKELİ, İlhan-Selim İlkin, “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: (Modernleşme Çabaları)”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000) -Makaleler-**, (Der.: Şevket Pamuk-Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, 37-89.

TOKGÖZ, Erdinç, “Atatürk’ün Tasarruf Politikası”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 35-43.

TOPRAK, Zafer, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar (1923-2000)-Makaleler-** (Der.: Şevket Pamuk-Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, 19-35.

TOPUZ, Hüseyin, “Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, XII/III, Isparta, 2007, 377-390.

TOSUN, Fahrettin, “Atatürk ve Atatürk İnkılâpları İçinde Tarım”, **İlkadım Ondokuz Mayıs Üniversitesi Atatürk’ün 100. Doğum Yılı Özel Bülteni**, Samsun, 1981, 15-22.

TURAN, Ahmet, “Türkiye’de Üretici Örgütlenmesinde Tarımsal Kooperatifler”, **Karınca Kooperatif Postası Dergisi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 669, Ankara, 1992, 15-18.

TURAN, Kamil, “Türk Tarımında Kooperatifçiliğin Geleceği”, **XI. Türk Kooperatifçilik Kongresi 19-21 Aralık 1984 Tebliğler**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, 279-286.

TÜRK, İsmail, “Atatürk ve Türk Malî Sistemi”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 7-21.

TÜZÜN, Sevgi, “Kooperatifçiliğin Dünü ve Bugünü”, **Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi**, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını, S. 104, Ankara, 1993, 11-13.

ÜSTÜN, Levent, “Tarım Kredi Kooperatifleri”, **Çiftçi ve Köy Dünyası Dergisi**, S. 112, C. 10, Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını, Ankara, 1994, 20-22.

VURAL, Mithat Kadri, “Savaş Yıllarında Milli Bir Burjuvazi Oluşturma Çabası Olarak ‘Harp Zenginleri’ ve Buna Yönelik Eleştiriler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/32, İzmir, 2016, 109-131.

YALDIZ, Cennet-Ziya Gökalp Mülâyim, “Türkiye’de Tarım Kooperatiflerinde Kooperatif İlkelerinin Uygulanması”, **Kooperatif Dünyası Dergisi**, T.C. Ziraat Bankası Kooperatifleri Müfettişleri Derneği Aylık Yayın Organı, S. 277, Ankara, 1994, 21-30.

YİĞİT, Ali Ata, “Türkiye’nin Tarıma Dayalı Sanayi Politikası (1923-1938)”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, XIII/II, İstanbul, 2012, 315-326.

YÜCEDAĞ, Nilüfer-Diler Yaman, “Küreselleşme Sürecinde Sosyal Devlet Ve Kooperatifçilik”, **Karınca Kooperatif Postası Dergisi**, Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları, S. 912, Ankara, 2012, 10-12.

ZADİL, Ekmel, “Kooperatifçilik ve Raiffeisen”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 20, İstanbul, 2011, 115-150.

ZARAKOLU, Avni, “Kooperatifler Bankası Üzerine”, **Prof. Dr. Mahmut Koloğluya 70 inci Yaş Armağanı**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975, 19-46.

ZARAKOLU, Avni, “1929-1930 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, 89-103.

TEZLER

AFŞAR, Erkan, **Toprak Mahsulleri Ofisi’nin İktisadî Faaliyetleri ve Siyasetteki Yansımaları (1938-1950)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2009.

NURAL, Süha, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Silifke**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2007.

ŞAHİN, Ayhan, **Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatifleri Sistemi, Finans Yapısı, Analizi ve Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

ÜLGER, Ramazan, **Tarım Kredi Kooperatifleri’nin Finansman Yapısı, Kaynakları ve Bununla İlgili Başlıca Sorunlar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1997.

ETİK BEYAN SAYFASI

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nevra YAKUT